


# Sociologisk Forskning

4  
·  
2  
0  
0  
4

*Socialpsykologi*



Sveriges Sociologförbund och  
Högskolan i Skövde inbjuder härmed till

## Sveriges Sociologförbunds årsmöteskonferens 2005

Högskolan i Skövde 10-11 februari 2005

Sveriges Sociologförbund inbjuder härmed till årsmöte och konferens för 2005. Varje år arrangeras en årsmöteskonferens och i programplanerna finns årsmötet, seminariediskussioner kring presenterade uppsatser/papers i olika arbetsgrupper, plenarföreläsningar, paneldebatter, bokseminarier, poster-sessions och festmiddag.

### Konferenstema:

#### **Socialpsykologi och konflikt: micro- och macroaspekter**

Vid Högskolan i Skövde finns socialpsykologi som eget huvudämne, vilket gör det naturligt att välja ett socialpsykologiskt konferenstema.

### Plenarföreläsare:

**Guillermina Jasso**, New York University

**Lars Dencik**, Universitetet i Roskilde

**Deadline för abstracts:** 1 december 2004

**Sista anmälningsdag:** 19 december 2004

Registreringsformulär finns på hemsidan.

### Övrig information:

[www.his.se/its/ssf2005](http://www.his.se/its/ssf2005)

[ingvar.karlsson@his.se](mailto:ingvar.karlsson@his.se)



**Redaktör & ansvarig utgivare**

Mikael Hjerm  
socforsk@soc.umu.se  
tel. 090-786 9517

**Redaktionen**

Mikael Hjerm (red)  
Eva Sundström (sekreterare)  
Rickard Danell  
Simon Lindgren  
Karina Nilsson  
Charlott Nyman

**Adress**

Sociologisk forskning  
c/o Sociologiska institutionen  
Umeå universitet  
901 87 UMEÅ  
tel. 090-786 5000  
fax. 090-786 6694

**Grafisk produktion**

Boréa (form & layout)  
Almqvist & Wiksell Tryckeri (tryck)

Sociologisk Forskning publiceras  
med stöd från Vetenskapsrådet.  
Artikelförfattarna ansvarar själva  
för innehållet i respektive artikel.

**Prenumerationsärenden**

Merete Hellum  
tel. 031-773 48 21  
merete.hellum@sociology.gu.se

**Annonsansvarig**

Charlott Nyman  
tel. 090-786 60 07  
charlott.nyman@soc.umu.se

ISSN 0038-0342



<b>SOCIALPSYKOLOGI I SVERIGE UR ETT PSYKOLOGISKT PERSPEKTIV</b> .....	3
av Per Eisele	
<b>SOCIALPSYKOLOGI – TUNNELN SOM ALDRIG BLIR FÄRDIG?</b> .....	11
av Per Månsson	
<b>OM EN KONFERENS</b> .....	19
av Lars-Erik Berg	
<b>KORPORATISME OG BOLIGREGIMER – EN BEGREPPSANALYSE</b> .....	27
av Erling Annaniassen	
<b>REPLIKER</b> .....	35
<b>LIVSSTIL OCH LIVSFÖRING I SIMMELS OCH WEBERS KLASSISKA SOCIOLOGI</b> .....	39
av Carl-Göran Heidengren	
<i>I ett besök i den klassiska sociologin visas det hur två klassiska begrepp, via översättningsproblem och miss- tolkning, kommit att smälta samman till ett. Dessa två (åtskilda) begrepp har också sociologisk relevans idag.</i>	
<b>EN SKÖN NY VÄLRD – GENTEKNOLOGI OCH SOCIAL POLIARISERING I DET POSTMÄNSKLIGA SAMHÄLLET</b> .....	63
av Ulf Johansson Dahre	
<i>Pulsen tas på den genteknologiska debatten. Är den en dystopi, utopi eller en verklighet?</i>	
<b>SAGAN OM DET STORA SKEPPET SVERIGE OCH DE SOCIALA VETENSKAPERNA</b> .....	86
av Rolf Å Gustafsson	
<b>RECENSIONER</b> .....	90

■ ■ ■

### Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syftet att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift **Sociologisk Forskning** och den internationella tidskriften **Acta Sociologica**, som utkommer fyra gånger per år.

### Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida [www.sociologforbundet.org.se](http://www.sociologforbundet.org.se) för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk Forskning.

### Sociologförbundets styrelse:

Mats Franzén, ordf  
Eva Sundström, vice ordf  
Merete Hellum, kassör  
Marcus Persson, sekreterare  
Ord. ledamöter: Nihad Bunar, Rolf Gustafsson, Elin Lundin, Eva Schmitz & Adrienne Sörbom.  
Suppleanter: Sten Blomberg & Elisabeth Lindberg.

### Utgivningsdagar 2005

nr 1: v 10  
nr 2: v 23/24  
nr 3: v 40  
nr 4: v 51

■ ■ ■

VI AVSLUTAR ÅRET med att låta debattartiklarna besvara frågan om var svensk socialpsykologi står idag. Tre av debattörerna försöker göra detta utifrån delvis olika utgångspunkter. Per Eisele gör det utifrån ett psykologiskt perspektiv och Per Månsson från sociologiskt perspektiv. Slutligen rapporterar och reflekterar Lars-Erik Berg från en konferens där båda "skolorna" möts.

I den sista debattartikeln kommenterar Erling Annaniassen Jim Kemenys prisbelönta artikel från 2003 och Jim är inte sen att svara.

I analysdelen gräver Carl-Göran Heidengren djupt i den historisk teoretiska sociologiska myllan och Ulf Johansson Dahre analyserar den hypermoderna genteknologiska debatten. Två artiklar som verkligen sätter fingret på spännvidden inom vårt ämne. Båda artiklarna visar samtidigt hur olika perspektiv kan vara viktiga för såväl förstäl-elsen av vår samtid som för sociologins utveckling.

Jag avslutar med att rikta ett stort tack till de lektörer som under året läst och kommenterat artiklar till Sociologisk Forskning.

Mikael Hjerm

**MIKAEL HJERM**

redaktör & ansvarig utgivare  
[socforsk@soc.umu.se](mailto:socforsk@soc.umu.se)



## Socialpsykologi i Sverige ur ett psykologiskt perspektiv

av Per Eisele

**S**Ocialpsykologi är i vid mening vetenskapen om samspelen mellan människor samt om hur vi påverkas av detta sociala samspel. Typiska socialpsykologiska frågeställningar kan handla om hur emotioner påverkas av sociala situationer eller på vilket sätt människor försöker förklara händelser i sin omvärld. Andra frågeställningar som exemplifierar socialpsykologins undersökningsobjekt kan vara: Vilken betydelse har rollers klarhet och acceptans för prestation? När presterar vi bättre respektive sämre av andras närvaro? Har vissa personer lättare för att låta sig påverkas av grupptryck? Hur kan man få människor att lösa sociala dilemman genom samarbete? Varför låter vi oss påverkas av andra människor?

När det gäller ett grundläggande socialt beteende som att sträva efter överensstämmelse har fyra processer speciellt stor betydelse: (1) Social konstruktion av verkligheten. Vi försöker ständigt verifiera våra föreställningar och beteenden genom jämförelse med andra människors åsikter och beteenden.

Enligt teorin om sociala jämförelser (Festinger, 1954) använder vi oss av andra människor för att bedöma våra egna åsikter och

Per Eisele disputerade 1999 vid Lunds universitet med en avhandling om beslutsfattande i grupp. Han har jobbat som lektor i psykologi vid Växjö universitet samt varit anställd forskare vid Stockholms universitet och försvarets forskningsanstalt. Hans nuvarande forskningsprojekt handlar om fotbollsscoachers beslutsprocesser och psykosocial arbetsmiljö bland kommunalanställda i Skåne. Han arbetar även som konsult i frågor som rör effektivisering av möten och förbättring av gruppbeslutsprocesser.

förmågor. Vi jämför oss med andra både när det gäller beteende, attityder och känslor. (2) Existensen av gruppens målsättning och hur viktiga gruppens mål är. Samarbete kräver likartade åsikter. Därför strävar grupper mot likriktning, oftast utan att vara medvetna om det. (3) Undvikande av socialt åtlöje. Ofta tycker människor illa om dem som har andra åsikter än ens egna referensgrupper. (4) Social identitet, gruppmedlemskap hjälper oss att fastställa vilka vi är. När människor identifierar sig med en grupp, kategoriserar de sig som medlemmar och associerar sig själva med gruppens attribut och normer.

Data från i stort sätt alla undersökningsobjekt som beskrivs i denna artikel kan tolkas utifrån fyra analysnivåer: (1) På intraindivid nivån behandlas hur människor uppfattar sociala fenomen, hur förväntningar styr vårt sociala umgänge. (2) På interindivid nivån undersöks hur relationerna mellan människor ser ut. (3) på intragrupp nivån studeras gruppen som helhet, t.ex. kollektivt minne. (4) På intergrupp nivån behandlas konflikter mellan grupper, relationer mellan grupper inklusive positioner och sociala kategorier. En femte eller sjätte nivå, ideologisk eller samhällsrelig eller kulturell vilken blir märkbar i form av sociala representationer kan sägas utgöra en sociologisk infallsvinkel (se t.ex. Helkama, Myllyniemi & Libkind, 2000).

Den här artikeln avser att begränsa sig till psykologisk socialpsykologi (PSP). En annan begränsning i artikeln är att den tar upp forskningsarbeten men inte undervisning eller annan socialpsykologisk verksamhet som t.ex. utvärdering av interventionsprogram.

## Bakgrund

Den svenska socialpsykologin kan knappast sägas inneha en egen identitet utan kännetecknas snarare av en stor spridning både innehållsmässigt och forskningsideologiskt. Det ligger nära till hands att jämföra med två andra ämnen, idrottspsykologi och arbetspsykologi. Både svensk idrottspsykologi och svensk arbetspsykologi kännetecknas av ett hälsoperspektiv medan svensk socialpsykologi har en märkbart stor spridning både gällande ämnen och gällande metodologisk inriktning. En anledning till detta är säkert avsaknaden av en professur i (psykologisk) socialpsykologi även om idrottspsykologin inte heller har en sådan professur. Det finns ingen samlande organisation i Sverige, ingen svensk socialpsykologisk förening. FOG-gruppen (se t.ex. Granström, 1998) i Linköping organiserar gruppforskare inom olika ämnen, men ämnet PSP är inte representerad av någon organisation.

## Forskningsfält

Socialpsykologisk forskning kan delas in i personlighetsorienterad forskning och informationsorienterad forskning. Två exempel på personlighetsorienterad socialpsykologisk forskning är studier gjorda av Westerlund och Hansson (2004) och studier gjorda av Ekehammar och Akrami (2003). Forskningen av Westerlund och Hansson handlar om hur rasistiska uttryck kan triggas av bildstimuli. Forskningen av Ekehammar och Akrami handlar om sambanden mellan vissa personlighetsdrag och fördomar.

Men det är den informationsorienterade forskningens som utgör huvuddelen. Så även

den redan nämnda Bo Ekehammar och dennes forskning om fördomar och stereotypisk information, se t.ex. Araya, Akrami och Ekehammar (2003). Med stereotypisk information menas kognitiva generaliseringar rörande kvaliteter och särdrag om medlemmar från en viss social kategori. Fördomar och stereotypisk information förutsätter någon form av social representation. Två processer utgör grunden för sociala representationer: objektifiering och förankring. Objektifiering konkretiserar begrepp. Något abstrakt som till exempel ordet fordon blir konkret genom att man ser en bild på ett fordon. Förankring inordnar begrepp i kategorier, till exempel bil, lastbil, skoter, etc. Med andra ord, sociala representationer omvandlar något främmande och svårförståeligt till något bekant och lättbegripligt. Sociala representationer kan också (precis som normer) leda till förenkling av verkligheten eller till stereotypa föreställningar. Stereotypa uppfattningar har studerats i ett experiment av Darley & Gross (1983). Rika och fattiga barn bedömdes utifrån en rad olika prestationsrelaterade beteenden av grupper med försökspersoner. Trots att barnen utförde samma prestation bedömdes rika barn som duktigare än fattiga barn.

Ett av de större forskningsfälten inom socialpsykologin både i Sverige och internationellt är social kognition. Svensk forskning inom detta område har fått en tonvikt på ögonvittnes felbedömningar (se tex Lindholm, 2004; Allwood, Granhag & Johansson, 2003). I Lindholms studie undersöktes bedömningar av trovärdighet och tillförlitlighet i vittnesmål från 6 vittnen med svensk bakgrund och 6 vittnen med invandrar-

bakgrund som sett ett brottscenario. Vittnena med olika etnicitet var matchade vad gäller minnesprestation, dvs. invandrare och svenskar minns händelsen lika bra. Svenska deltagare får antingen se vittnesmål på video eller läsa en utskrift av ett vittnesmål, och sedan bedöma olika aspekter av vittnets trovärdighet. Resultatet visade att deltagare som ligger högre i fördomar mot invandrare (mättes med Modern Racism Scale) bedömde invandrare som mindre trovärdiga. Detta gällde i textbetingelsen men inte i videobetingelsen.

Social kognition har en tydlig tonvikt på grundläggande begrepp som attribution (människors förklaringar till eget och andras beteende), scheman (mentala strukturer som organiserar information) och priming (fenomenet att nyligen och frekvent aktiverad information inkodas eller kan kommas ihåg bättre än information som inte har aktiverats). Social kognition kan handla om hur människor skapar uppfattningar om andra människor och sig själva, t.ex. attityder, personperception eller stereotyper eller studiet av någon kognitiv process i en social miljö.

Attribution betyder att en händelse eller ett beteende förklaras med någon slags orsak eller anledning. Till exempel om du ser en bil köra i 100 km/h genom city kan du antingen tro att föraren har bråttom eller att han är en komplett idiot. Den minsta lilla mängd information om föraren eller om bilförare i allmänhet skulle få dig att välja en av dessa förklaringar till beteendet. Du attribuerar beteendet till en orsak. Detta gör vi antagligen för att vi är "programmerade" att försöka förstå sociala situationer. Schema är ett begrepp inom kognitiv psykologi som används

för att beskriva det som innehåller all den information en person har om ett visst objekt (sak, händelse, person). Vi kan säga att scheman är mentala strukturer som representerar våra internaliserade kunskaper om världen. Vi har bland annat scheman om oss själva, om återkommande händelser (t.ex. restaurangbesök) och om sociala kategorier (t.ex. yrkesgrupper).

Ett annat sätt att organisera information är att utgå från prototyper. Prototyper är enkelt uttryckt den mest typiska och vanliga medlemmen — t.ex. fågelprototypen kan vara en gråsparv. Både prototyper och scheman underlättar informationshantering, men kan också leda till felaktiga bedömningar, förstärkningar av fördomar och tunnelseende. Med tunnelseende menas att det visuella fältet begränsas. Det finns en ögonsjukdom som kännetecknas av att man ser saker som genom en tunnel; här menas med tunnelseende metaforiskt att man missar en massa information genom ett för snävt perspektiv (Eisele, 2003). Attributionsforskning handlar om att försöka förstå mer om hur människor drar kausala slutsatser. En forskare i Sverige som har studerat attributionsprocesser är Ingrid Olsson (2002), som har studerat hjälpsökande beteende och kausala slutsatser kring detta beteende.

När är människor villiga att samarbeta? När vill människor ha mer än andra, dvs. konkurrera? Den så kallade spelteorin försöker genom simuleringar av sociala situationer (sociala spel) förklara hur människor löser intressekonflikter. Spelteorin är en formell och normativ teori om beslutsfattande, snarare än en beskrivande teori.

Enligt spelteorin kan alla situationer med ömsesidigt beroende beskrivas genom: (1)

antalet involverade människor (2) antalet strategier möjliga för varje person (3) utfallet av alla möjliga kombinationer av strategier (4) varje persons preferenser för varje utfall. Med utfall menas här konsekvensen av varje handling som är av värde för en involverad person. Det finns ett antal olika grundtyper av spel. Ett spel kan vara förhandlingsbart eller inte samt ha samma eller olika motiv för deltagarna. Några av de vanligaste formerna är det så kallade fångens dilemma problemet (PDG, Prisoner's Dilemma Game), maximeraskillnad problemet (MDG, Maximizing Difference Game) och det så kallade fegisseplet (*chicken game*).

Ett socialt dilemma är en interaktiv beslutsituation där individuella intressen är i konflikt med kollektiva intressen. Något som gynnar den enskilde individen missgynnar kollektivet, typiska exempel är inflation, utnyttjande av naturresurser, miljöförstöring, militär upprustning men också fenomen som mobbning. Sociala dilemman och samarbetsmodeller har studerats av Pär-Anders Granhag (Granhag, Strömwall & Jonsson, 2003). Nyttan av samarbete i grupp har studerats av Carl-Martin Allwood (Allwood & Björhag, 1990). Samarbetsmodeller har också undersökts av Stefan Jern (2004).

Normer är oftast implicita (osynliga) eller visar sig som traditioner eller invanda beteendemönster. Grupper strävar både efter konsensus när det gäller till exempel åsikter och beslut och mot trygghet och förutsägbarhet. Det normala och förväntade uppfattas som positivt för den egna gruppen. Normer skapas i grupper för att garantera denna stabilitet. Men hur utvecklas informella gruppnormer, dvs. normer som



kommit till utan att det finns nedskrivna eller uttalade regler? Det är ett svårt forskningsfält. Det är rimligt att gissa att de kommer till som ett led i konsensussträvan och identifikation (se t.ex. Tajfel, 1981). Normativ påverkan får oss att känna, tänka och agera så att beteendet är konsekvent med grupperns normer (Aronson, 1980). Till exempel att stanna vid rött ljus när vi färdas i trafiken. Normer är sociala standarder som beskriver vilka beteenden som passar i en viss social miljö. Det kan vara uttalade regler som t.ex. omkörning på vänster sida eller outtalade regler som att vara artig mot äldre. Sociala normer och självetns roll vid fördomar och stereotyp tänkande har studerats av Björklund (2003).

Beslutsforskning inom socialpsykologin förknippas särskilt med fyra olika områden: beslutsscheman, polarisering, förvrängt grupp-tänkande och efterbeslutsprocesser. Sociala beslutsscheman är en teoretisk modell för hur gruppmedlemmars preferenser kombineras för att forma ett gemensamt gruppbeslut. Med polarisering menas att deltagande i gruppaktivitet gör att åsikter och attityder blir mer extrema i gruppens riktning. Detta mäts oftast för varje enskild medlem i gruppen. Polariseringsfenomenet är antagligen en allmän social process som gäller i många olika sammanhang, men har kommit att särskilt förknippas med beslutsfattande eftersom det upptäcktes inom detta forskningsfält.

Likaså är förvrängt grupptänkande (*group-think*) ett tillstånd som kan drabba alla typer av diskussionsgrupper, men det är konsekvenser för just beslut som har studerats mest. Med förvrängt grupptänkande menas ett kollektivt mönster av

försvarsmässigt beteende hos vissa grupper som kännetecknas av rationaliseringar som stödjer delade illusioner om egen osårbarhet.

Forskning har visat att det existerar specifika efterbeslutsprocesser med syftet att försvara sig mot förändringar som kan ske efter det att beslutet är fattat. Någon gång under inledningen av en beslutsprocess behöver problemet identifieras, därefter följer ofta en överblick där flera alternativ ofta väljs bort ganska snabbt och bara ett par huvudalternativ kvarstår. Mellan de alternativ som finns kvar görs jämförelser på olika egenskapers aspekter. Om exempelvis beslutet är att köpa en bil är det troligt att priset används som ett kriterium, ett gränsvärde som gör att många alternativ plockas bort vid ett tidigt stadium. Kanske har beslutsfattaren också bestämt att han eller hon behöver stort garageutrymme. Valsituationen är nu mellan två kombibilar under 40 000 kronor. Beslutsfattaren börjar göra jämförelser mellan bilarna avseende köregenskaper, säkerhet, färg, extrautrustning etc. När bilen väl är köpt vill man helst undvika att ångra sitt beslut.

Efterbeslutsförändringar som till exempel ångerkänslor (Brehm & Cohen, 1972; Festinger, 1964) kan komma till uttryck om beslutsfattaren upplever stark konflikt efter det att ett visst beslut är fattat. Om vi konfronteras med och tar till oss ny beslutshotande information (som talar mot valda alternativ eller för icke valda alternativ) har vi en tendens att antingen falla tillbaka till försvarsmässigt undvikande beteende eller att uppvärdera det valda alternativet så att det blir lättare att försvara beslutet. Om dessa olika sätt att hantera beslutshotande information inte fungerar är det troligt att vi istället rusar iväg

och ändrar beslutet. Försvarsmässigt undvikande beteende kan vara till exempel förhalande, ansvarsskiftning eller att "bolstra" alternativet (klä det i ett rosa skimmer). Den omedelbara korta ångerperioden när man fattat ett beslut kallas för psykologisk motverkan (eng: reactance), ett tillstånd som uppkommer när friheten att välja alternativ upphör.

I en senare efterbeslutsfas uppvärderas det valda alternativet (och ofta nedvärderas dessutom det ej valda alternativen). Man kan tänka sig att det i längden blir ohållbart att gå omkring och ångra beslut. Det går också att ifrågasätta om det verkligen är beslutsånger som beslutsfattaren upplever, det kanske snarare är en specifik efterbesluts fas av oro och osäkerhet. Det vill säga, den är inte skapad av risken att ångra beslutet utan inbyggd i beslutsprocessen. När efterbeslutskonflikt (mellan valt alternativ och andra alternativ) blir så stark att fasthållande av alternativ ger efter för en utmaning kan beslutsfattaren ångra sitt beslut, men betydligt oftare använder beslutsfattare strategier som till exempel ovan benämnda bolstring (Svenson, 1992).

Enligt differentierings- och konsolideringsteorin (DiffCon- teorin) måste vi särskilja på beslutsalternativ till en viss grad för att vi ska kunna fatta beslut. Detta kan ske till exempel genom att attraktivitet på aspekter hos vissa egenskaper som är relevanta för beslutsalternativen uppvärderas för det valda alternativet och nedvärderas för det ej valda alternativet. Nyligen har teorin expanderats för att inkludera även sociala situationer (Hammarberg & Svenson, 2000). I ett experiment (Eisele, 2000) undersöktes beslutskonsolidering hos gruppmedlemmar i olika

sociala situationer. Samma beslutssituation jämfördes för grupper och för enskilda individer. Det verkade som om tendensen att försvara fattade beslut minskade av att beslutet fattades under en gruppdiskussion. Alla gruppmedlemmar konsoliderade gruppens beslut mindre än enskilda beslutsfattare, men vissa gruppmedlemmar mer än andra. Till exempel gruppmedlemmar med uppgiftsorienterad stil konsoliderar mer än gruppmedlemmar med en socialt orienterad stil (Eisele, 2003).

## Reflektioner

---

Jag har försökt att beskriva situationen för svensk psykologisk socialpsykologi och gett exempel på den stora spridningen av forskningsfält. Denna bredd i både undersökningsobjekt och metodutförande har betydelse för forskares identitet som socialpsykolog. Själv kallar jag mig för socialpsykolog med idrotts- och arbetspsykologisk kompetens. I artikeln refereras en forskare som kallar sig för personlighetsforskare med socialpsykologisk kompetens. En fråga att fundera på är om det finns ett behov av en organisation med målet att samla forskare inom PSP. En annan fråga som svenska socialpsykologer bör fundera på handlar om polariseringen mellan PSP och SSP. ska man arbeta för att integrera PSP och SSP eller bör rentav socialpsykologin utvecklas till ett eget självständigt ämne? Hur hanterar man i så fall det faktum att vissa frågeställningar har en tydlig sociologisk karaktär, t.ex. vilka sociala kategorier i samhället som förknippas med ett visst beteendemönster?

Andra frågeställningar har en psykologisk

karaktär, som de som beskrivits i denna artikel. Svensk socialpsykologi söker sin identitet och

det är upp till oss som jobbar inom detta fält att medverka till att utforma den identiteten.

## ★ Referenser

- Araya, T., Akrami, N., & Ekehammar, B. (2003) Forgetting congruent and incongruent stereotypical information. *Journal of Social Psychology*, 143, 433–449.
- Allwood, C.M., & Björhag, C.G. (1990) Are two judges better than one?: On the realism in confidence judgements by pairs and individuals. I J.-P. Caverni, J.-M. Fabre, & M. Gonzalez (Red:er), *Cognitive Biases* (s. 443–463). Amsterdam: Elsevier Science Publishers B.V.
- Allwood, C.M., Granhag, P.A. & Johansson, M. (2003) Increased realism in eyewitness confidence judgments: The effect of dyadic collaboration. *Applied Cognitive Psychology*, 17, 545–561.
- Aronson, E. (1980) *The social animal* (3<sup>rd</sup> ed.). San Francisco: Freeman.
- Björklund, F. (2003) Differences in the justification of choices in moral dilemmas: Effects of gender, time pressure and dilemma seriousness. *Scandinavian Journal of Psychology*, 44, 459–466.
- Brehm, J. W. & Cohen, A. R. (1972) *Explorations in cognitive dissonance*. New York: Wiley.
- Darley, J. M., & Gross, P. H. (1983) A hypothesis-confirming bias in labeling effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 20–33.
- Eisele, P. (2003) Groups, group members and individual decision processes: The effects of disagreement information, decision strategy and social interaction style on post-decision consolidation. *Scandinavian Journal of Psychology*, 44, 467–477.
- Eisele, P. (2003). *Experimentell och tillämpad socialpsykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Ekehammar, B., Akrami, N., & Araya, T. (2003) Gender differences in implicit prejudice. *Personality and Individual Differences*, 34, 1509–1523.
- Ekehammar, B., & Akrami, N. (2003) The relation between personality and prejudice: A variable- and a person-centred approach. *European Journal of Personality*, 17, 449–464.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117–140.
- Festinger, L. (ed.), (1964) *Conflict, decision and dissonance*. Stanford, CA: Stanford University.
- Granhag, P.A., Strömwall, L.A., & Jonsson, A.C. (2003). Partners in crime: How liars in collusion betray themselves. *Journal of Applied Social Psychology*, 4, 848–867.
- Granström, K. (ed.) (1998). *Small group studies: proceeding from a conference on group and social psychology*. Linköping: skapande vetande.
- Hammarberg, A., & Svenson, O. (2000) Individual post-decision processes in group settings. *Scandinavian Journal of Psychology*, 41, 145–158.
- Helkama, K., Myllyniemi, R., & Libkind, K. (2000) *Socialpsykologi: En introduktion*. Stockholm: Liber.
- Jern, S. (2004) Visiting Reality — Researchers in interactive Collaboration Britta Högberg R&D unit, Handicap & Habilitation, Stockholm County Council Lund University, Sweden. *Paper submitted to Concepts and Transformations*.
- Lindholm, T. (in press). Own-age biases in verbal person memory. *Memory*.
- Lindholm, T. (in press). Group-based biases and validity in eyewitness credibility judgments: Examining effects of witness ethnicity and presentation modality. *Journal of Applied Social Psychology*.
- Olsson, I. (2002) Spouses' attributions for helping: The effects of styles of help-seeking, self-serving bias, and sex. *Scandinavian Journal of Psychology*, 4, 279–289.
- Svenson, O. (1992) Differentiation and consolidation theory of human decision making: A frame of reference for the study of pre- and post-decision processes. *Acta Psychologica*, 80, 143–168.
- Tajfel, H. (1981) *Human Groups and Social Categories: studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University press.
- Westerlund B. & Hansson S.B. (2003) On the nature and expression of racism as seen in reports to pictorial stimuli. *Submitted manuscript*.

## Problem med adressregistret till våra prenumeranter

PÅ FÖREKOMMEN ANLEDNING beklagar styrelsen för Sveriges Sociologförbund de problem med leveransen av tidskriften som kommit till vår kännedom. Problemen har lokaliserats till förbundets kombinerade prenumerant- och medlemsregister, där en viss eftersläpning med uppdateringen tyvärr förekommit. Detta har bland annat medfört att en del som betalat medlemsavgift ej erhållit samtliga nummer av tidskriften.

Vi ber våra medlemmar och läsare om ursäkt för det inträffade, samtidigt som vi hoppas på ett visst mått av förståelse och tålmod nu när orsaken åtgärdats. Sociologisk Forskning produceras och distribueras på icke-kommersiell grund och förfogar över relativt knappa administrativa resurser. Detta är en del av förklaringen till det inträffade.

Registreringsfrågan skall nu vara löst, men vi hoppas att de läsare som eventuellt fortfarande har problem (och de läsare som önskar erhålla tidigare ej levererade nummer) sätter sig i kontakt med vår nya prenumerant-service:

*Merete Hellum*  
*merete.hellum@sociology.gu.se*

## Socialpsykologi — tunneln som aldrig blir färdig?

av Per Månson

Socialpsykologins historia kan liknas vid att bygga en tunnel. Sociologer inledde grävandet först från sin sida av berget. Deras kunskap om vad som fanns på den psykologiska sidan av berget var nödvändigtvis begränsad och tillämpades huvudsakligen med hjälp av spekulationer och analogier. Psykologerna, som inledde sitt grävande något senare, hade en vag känsla av riktning men ingen karta över terrängen de behövde komma fram till. De två tunnarna har byggts mer än ett halvsekel nu, men är fortfarande inte någonstans nära ett möte.

(Theodore M Newcomb)

**O**VANSTÅENDE METAFOR belyser socialpsykologins läge för mer än ett halvsekel sedan. Frågan är om tunneln nu är färdigställd? Utvecklar sociologer och psykologer idag ett gemensamt ämne eller befinner de sig fortfarande på var sin sida av berget? Om det är på det senare sättet, och jag vill hävda att beskrivningen är lika rättvisande idag, så kan man undra vad det beror på. Med vissa undantag är det få socialpsykologer som arbetar utifrån en dubbel ansats i försöken att studera socialpsykologiska problem. Frågan är i så fall: Varför är det så svårt att bygga ett enhetligt vetenskapligt område som kan kallas det

Per Månson är docent i sociologi vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Hans huvudsakliga intressen är sociologisk teori, socialpsykologi och historisk sociologi främst inriktad på Ryssland/Sovjetunionen. Bland texter han skrivit eller medverkat i kan nämnas *Medvetandets sociologi: En introduktion till symboliskt interaktionism* (1975), *Båten i parken: Introduktion till samhällsstudier* (2000), *Moderna samhällsteorier: Traditioner, riktningar, teoretiker* (2003).

socialpsykologiska fältet?

Detta betyder inte att socialpsykologi inte finns, långt därifrån. Snarare kan det vara så att det finns *för mycket* socialpsykologi. En mängd forskning av socialpsykologisk karaktär utförs inom många discipliner vid de svenska universiteten och högskolorna, det finns till och med några professorer i ämnet. Socialpsykologi har också expanderat som ett eget universitetsämne de senaste decennierna, antingen som delkurser inom andra discipliner eller som egna självständiga kurser, främst på sociologiska institutioner. Det finns numera också ett socialpsykologiskt program och master- och forskarutbildning i ämnet. Som ett spännande och studentattraktivt ämne står sig därför socialpsykologin bra, både som ett allmänt perspektiv och som ett eget ämne. Frågan är snarare varför det är så svårt att utveckla ämnet till en gemensamt gränsöverskridande disciplin, eller med andra ord: Varför har sociologer och psykologer så förtvivat svårt att mötas?

För att närma oss frågan är det lämpligt att skilja mellan olika nivåer i bestämningen av ämnet socialpsykologi. Mycket generellt kan alla former av "a science of man" (titeln på en bok från mitten av förra seklet) sägas vara socialpsykologi. Det betyder att många humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen kan ingå i ett allomfattande socialpsykologiskt fält. Historia i alla dess varianter, ekonomi, statsvetenskap, etnologi, pedagogik etc. handlar ju i grunden om människor som agerar i en social kontext, vare sig kontexten är "dåtid" eller nutida ekonomiska, politiska eller sociala system. Få analyser av mänskliga artefakter kan bortse från hand-

lande människor eller deras sociala omgivning. Det är i denna mening som socialpsykologi idag är väldigt utbredd på universitet och högskolor. Givetvis finns det en mängd forskning och utbildning inom humaniora och samhällsvetenskap som trots en sådan generell definition hamnar utanför socialpsykologins domän.

Det är dock inte en sådan allomfattande "människovetenskap" som de flesta tänker på när de hör ordet socialpsykologi. Den mera specialiserade socialpsykologin som ligger i gränssnittet mellan psykologi och sociologi ger ett löfte om en speciell kunskap om hur människor beter sig i sociala sammanhang och hur människor påverkas av sin sociala omgivning. Psykologi bidrar till socialpsykologi med kunskap om människan (dvs. "sig själv") och sociologi med kunskap om sociala förhållanden (dvs. "andra").

Många studenter vill läsa socialpsykologi just därför att det är en *relationell* vetenskap som förbinder människans inre värld med hennes sociala yttre värld. Jag mött många studenter som efter att ha läst sådana kurser tycker att det ändå fattas något, ett slags syntes av psykologi och sociologi, en *social psykologi* och inte en splittring mellan en sociologisk socialpsykologi (SSP) och en psykologisk socialpsykologi (PSP). Denna uppdelning i SSP och PSP går igen i många kurser och är numera en del av socialpsykologins självförståelse. Inledningscitaten visar att den också är av gammalt datum.

Varför har blivit så att socialpsykologer, trots många försök, har så förtvivat svårt att skapa ett gemensamt fält mellan sociologi och psykologi? En viktig orsak är den institutionella klyftan mellan disciplinerna. Det finns sociologiska

institutioner och det finns psykologiska institutioner med det finns inga socialpsykologiska institutioner.

De som läser och arbetar på sina respektive institutioner präglas av sitt ämne, som dessutom innehåller mycket mer än socialpsykologi i i denna mer specialiserade mening. På psykologiska institutioner arbetar man med biologiska och neurologiska egenskaper och/eller personlighetsdrag hos människan som är av betydelse för hennes beteende, medan man på sociologiska institutioner arbetar med makrosociala enheter och institutionella förhållanden i samhället. Dessa delar av psykologi respektive sociologi präglar även deras ansats till socialpsykologin och denna disciplinära *teoretiska* skillnad är, menar jag, en minst lika viktig orsak som den rent institutionella till splittringen mellan SSP och PSP.

Man kan uttrycka det så att PSP närmar sig socialpsykologin "underifrån", från ett biologiskt och individualpsykologiskt perspektiv, medan SSP närmar sig socialpsykologi "ovanifrån", från ett makrosystematiskt och institutionellt perspektiv. Frågan blir då var man kan mötas och överskrida moderdisciplinernas respektive begränsningar. En enkel nivåuppdelening kan underlätta diskussionen:

Om man definierar socialpsykologins huvudsakliga studieobjekt som liggande mellan individnivå och organisationsnivå fångar man in huvuddelen av den reellt existerande socialpsykologin. Det innebär att individuellt beteende, baserat på relationer av olika slag, grupp beteende och psykologiska aspekter av organisationer, kan sägas ingå i socialpsykologiska studier. Samtidigt ingår denna typ av studier i både psykologi och sociologi. Gränserna mellan moderämnena och socialpsykologi blir därför omöjliga att dra. Speciellt kan två av de nutida dominerande inriktningarna inom PSP respektive SPS — kognitiv psykologi och kultursociologi — sägas vara lika mycket psykologi och sociologi som socialpsykologi. Men det är kanske främst inom grupp teori som psykologi och sociologi har mötts, och olika former av teorier om grupper ingår därför i både PSP och SPS.

Skillnaden i socialpsykologiska perspektiv mellan SSP och PSP märks tydligt i de båda disciplinernas introduktionsböcker. Inom psykologi inleds de ofta med ett kapitel om människans neurologiska och biologiska grund, fortsätter sedan med kapitel om perception, kognition, motivation och personlighet, för att mot slutet ta upp socialpsykologiska frågor under rubriker som "social påverkan" eller "socialt beteende".

#### NIVÅ:

Fysisk	kemisk	biologisk	individ	relation	grupp	organisation	institution	makrosystem
Mikro		>	>	>	><	<	<	<
		Psykologi				Sociologi		
								Makro

Psykologin bygger på detta sätt upp en förståelse för och förklaring av individens tankar, känslor och beteende underifrån där kapitlen går från det mer grundläggande till det mer komplexa. Den sociala faktorn uppfattas här endast som en av många faktorer som ligger bakom mänskligt beteende, och den förstås nästan alltid mot bakgrund av de mer elementära processer som psykologin huvudsakligen studerar.

Introduktionsböcker i sociologi uppvisar en motsatt bild. Inte så att de inleds med socialpsykologiska faktorer för att gå vidare mot biologi och neurologi utan de utgår nästan alltid från ett samhälleligt och institutionellt perspektiv på mänskligt beteende. Här förstås individens handlande utifrån hennes delaktighet i större samhällsstrukturer så som de institutionaliserade klass- eller könsmässiga kulturerna. Det finns sällan eller aldrig avsnitt som tar upp speciella socialpsykologiska frågeställningar liknande dem som behandlas i psykologiska introduktionsböcker. Det är till och med mycket ovanligt att sociologiska introduktionsböcker överhuvudtaget nämner ordet socialpsykologi.

Vid en genomgång av runt 20 introduktionsböcker i sociologi för några år sedan fann jag att endast två hade termen "socialpsykologi" i sitt indexregister. Bland lika många psykologiska introduktionsböcker hade samtliga det.

Detta betyder givetvis inte att sociologin struntar i socialpsykologin, vare sig i introduktionsböcker eller i andra sammanhang. Snarare är det så att de socialpsykologiska frågeställningarna kommer in på ett annat sätt än inom psykologin. Främst sker detta genom att vissa institutioner eller samhällsområden, som t.ex.

socialisation, utbildning, social interaktion, kön och genus, avvikande beteende eller sociala rörelser som kan analyseras socialpsykologiskt, tas upp. Sociologins behandling av socialpsykologiska problem sker ofta inom ramen för det som kallas mikrosociologi eller "vardagslivets sociologi". Här sker människornas sociala möten och sociala interaktion "ansikte mot ansikte", till skillnad mot "makrosociologins" mera avlägsna och distanserade möten. Nu är mikrosociologi och socialpsykologi inte exakt samma sak, men ur ett sociologiskt perspektiv ligger relativt nära varandra.

Ur ett perspektiv som betonar psykologins och sociologins grundläggande skillnader i synen på mänskligt beteende respektive mänskligt socialt handlande blir det lätt att förstå varför det finns (minst) "två socialpsykologier", och man blir relativt pessimistisk inför möjligheten att skapa en enhetlig socialpsykologi som den gränsvetenskap som förenar delar av de båda moderämnena. Ändå finns sådana överlappningar. Tidigare nämndes grupp teori, men även mer specialiserade fält som t.ex. teorier om kognitiv dissonans eller distributiv rättvisa utvecklas av både psykologer och sociologer. Men även i dessa fall kan man ana en skillnad i sätten att teoretisera och framför allt förbinda fenomenet med andra nivåer. Här går ofta psykologer "nedåt", medan sociologer går "uppåt" i nivåerna för att finna förklaringar.

Det finns slutligen ytterligare en nivå i försöket att bestämma vad ämnet socialpsykologi kan eller kanske bör handla om. Denna nivå är den strängaste och mest exklusiva eftersom socialpsykologin blir något mer än en gränsvetenskap mellan psykologi och sociologi. Här



utgår resonemanget från att begreppet socialpsykologi ska tas på blodigt allvar. En sådan "sträng" definition av socialpsykologin innebär att både "det psykiska" och "det sociala" elementet i socialpsykologin skall tas på lika stort allvar och begreppsloggöras lika mycket.

I stället för att närma sig socialpsykologiska problem *antingen* underifrån *eller* ovanifrån bör man här först finna grundläggande bestämningar av vad man menar med "det psykiska" respektive "det sociala". En stor uppgift ligger härmed framför socialpsykologerna, inte minst för att kopplingen mellan en människas inre psykiska liv och hennes sociala omgivning på intet sätt har blivit klarlagd ännu. Frågan är både en "grundbultsfråga" för i stort sett all människovetenskap och en väldigt specifik fråga som bara kan lösas av socialpsykologiska specialister.

Tittar man på vad psykologerna menar med "det psykiska" så finns det en mängd olika synsätt beroende på teoretisk hemvist. Freudianer och psykodynamiker skiljer sig från behaviorister och kognitiva psykologer, för att bara nämna några riktningar, och även dessa skiljer sig sinsemellan. När det gäller psykologers syn på "det sociala" ligger det i ämnets natur att begreppet inte har utvecklas lika mycket som begreppet om det psykiska. Ofta består "det sociala", speciellt i klinisk psykologi, av individen närstående "signifikanta andra" (som Mead skulle kalla dem), t.ex. familjen eller nära vänner. Ibland är det en mer generell "närvaro av andra", t.ex. inom olika typer av grupper eller organisationer.

Slutligen kan "andra i allmänhet" bestå av "samhället" som en diffus enhet, eller — som i många socialpsykologiska experiment — av

den konkreta närvaron av (ofta okända) andra människor, där just närvaron av dessa andra är den oberoende variabeln som skall förklara individens beteende. Jag sticker nog inte ut hakan mycket om jag påstår att psykologins begrepp om det sociala är mindre utvecklat än dess begrepp om det psykiska.

Med sociologin förhåller det sig precis tvärtom. Här är "det sociala" välutvecklat, medan begrepp om det psykiska är mindre utvecklade. Alla sociologer kan begreppsloggöra vad det sociala är på olika nivåer av analysen, alltifrån mänskliga möten i vardagen till tvingande sociala strukturer på makroplanet. Men någon utvecklad teori om "det psykiska" har egentligen aldrig utarbetats inom sociologin. Närmast kommer nog Mead och den symboliska interaktionismen. Den har dock ofta kritiserats (inte minst från psykologiskt håll) för att den enbart tar med intellektuella och kognitiva faktorer men lämnar emotionella faktorer utanför analysen. Från sociologiskt håll har den kritiserats för sin avsaknad av makrosociala samhällsbegrepp. "Samhället" blir i interaktionismen "situationer och deras människor" (Goffman), inte "människor och deras situationer".

Även andra mikrosociologiska analyser kan sägas ha utarbetat begrepp om det psykiska. Inom t.ex. etnometodologin studeras bl.a. osynliga och omedvetna regler för människors agerande i vardagslivet. Detta säger ändå väldigt lite om vad som psykiskt sett händer när t.ex. regelbrott uppträder, mer än den förvirring och aggression som uppstår bland de inblandade.

Även den "klassiska" sociologiska socialpsykologin — rollteorin — har väldigt lite att

säga om "det psykiska", mer än att människor anpassar sig till rollförväntningar. Många gånger kan människor uppleva rollkonflikter som medför förändringar av rollbeteendet och som förändrar rollerna på längre sikt.

Frågan som uppstår på denna ambitionsnivå är därför om och hur det är möjligt att utveckla en socialpsykologi som har utarbetade begrepp om det psykiska och om det sociala. Ett sätt som prövats är att kombinera en utvecklad psykologisk teori med en utvecklad sociologisk för att fånga relationen mellan det psykiska och det sociala. Paradoxexemplet på detta är den s.k. freudomarxismen på 1920-talet (kombinera Freud med Marx), men även Parsons försök på 1940-talet att förena sin strukturfunktionalistiska systemteori med en läsning av Freud som skulle komplettera hans teori om "personlighetssystemet" kan nämnas, liksom klassocialisationsteoretiker i främst Tyskland på 1970-talet.

I Frankrike har några socialpsykologer försökt att förena en mer durkheimiansk sociologi med moderna former av psykoanalys. I dessa fall utformas socialpsykologin som "sociologi+psykologi", och problemet är att finna teorier inom respektive ämne som kan kombineras och som, framför allt, går att syntetisera i en övergripande och enhetlig socialpsykologisk teori.

Ett ytterligare sätt att utveckla denna "stränga" typ av socialpsykologi är att finna en teoretisk utgångspunkt som sedan kan "expandera" åt både ett psykologiskt och ett sociologiskt håll, dvs. skapa en teori som kan fånga både det mänskliga psyket och den sociala verkligheten. Freuds försök att förklara både "samhället" och psykiska strukturer med ett fadermord eller

hans kritik av "kulturen" är ett exempel, men de flesta sociologer skulle nog anse att hans samhällsbegrepp är minst sagt underutvecklat. Ett annat exempel är den symboliska interaktionismen, främst i Herbert Blumers tappning, som begreppsliggör psyket som "medvetandet" och det sociala som "interaktionssituationer". Det som förenar psyket med det sociala är här människans grundläggande socialitet som skapar både psyket och samhället. Som nämndes ovan får dock interaktionismen kritik från både psykologiskt och sociologiskt håll, men om man begränsar "det psykiska" till "medvetandet" och "det sociala" till "interaktionssituationer" är den symboliska interaktionismen den kanske mest utvecklade generella socialpsykologiska teorin, åtminstone inom sociologin.

Ett grundproblem i att utveckla en socialpsykologi på den tredje nivån är att överbrygga den grundläggande dualism som går igenom det socialpsykologiska tänkandet. Ofta ses mänskligt beteende som styrt *antingen* av inre biologiska eller psykologiska faktorer *eller* av yttre sociala faktorer. I bästa fall kan de yttre sociala faktorerna ses som speciella "stimuli" som ger upphov till vissa "responser". Detta sätt att tänka antingen/eller genomsyrar många diskussioner, både inom forskningen och i den allmänna debatten.

Om vi t.ex. tar frågan om könsroller — eller genus som det numera kallas — så är det väl ingen som förnekar att det finns existerande statistisk skillnader i en mängd avseenden mellan könen. Frågan är hur man skall förklara dem. Två huvudsakliga synsätt har utvecklats: Antingen beror de skilda "könsrollerna" på kemiska, neurologiska och/eller biologiska

medfödda skillnader mellan könen, alternativt är skillnaderna "enbart socialt konstruerade". Trots att olikheterna inom könen i många avseenden är lika betydande som de mellan dem, försöker båda teorierna fånga en absolut skillnad mellan könen som inte finns i verkligheten. Tänk vad spännande det skulle vara med en forskning som försöker kombinera de kunskaper som finns om könsmissiga biologiska faktorer med kunskap om hur ett kön konstrueras socialt. Detta skulle vara ett exempel på intressant och nydanade socialpsykologisk forskning.

Samtidigt skulle det vara fel att försöka utröna den exakta avvägningen mellan inre och yttre faktorer i bestämningen av mänskligt handlande. Den urgamla debatten om "arvets" och "miljöns" respektive betydelse fastnade när man försökte finna hur många procent den ena eller andra bidrog med till slutresultatet. Ibland kunde det på allvar uttryckas som att "det biologiska arvet står för 80 procent, den sociala påverkan för 20 procent av en individs beteende" (eller tvärtom). Precis som i andra sammanhang där man istället för ett antingen/eller-tänkande borde tänka både-och och på hur de båda faktorerna interagerar med varandra och formar och omformas av varandra. Det finns ingen rät linje mellan biologiska utgångsfaktorer och vilket socialt beteende en individ kommer att uppvisa, hur många "alkoholistgener" man än finner. Det måste alltid finnas ett samspel mellan generna och det sociala livet, och det är just i detta samspel som individens egna liv och handlingar utformas.

Man kan, för att avsluta med en metafor, inte fråga om det är leran eller keramikern som har

gjort att krukans ser ut som den gör. Det är också relativt meningslöst att fråga efter hur många procent leran eller keramikern bidrar med, även om det givetvis kan variera. En aldrig så skicklig krukmakare kan knappast forma en utsökt fin kruka med ett dåligt material. I ovana händer blir sällan den finaste leran en fin kruka. Det intressanta är samspelet mellan lerans kvalitet och keramikerns hantverksskicklighet för krukans slutliga utseende och kvalitet.

Frågan blir då hur en socialpsykologisk specialvetenskap skulle kunna utvecklas. Skall den vara nomotetisk, dvs. lagsökande, eller ideografisk, dvs. inrikta sig på unika fall för att finna mer generella mönster? Hur många nivåer "nedåt" och hur många nivåer "uppåt" skall teorin omfatta? Vilka metoder skall användas?

Det finns en mängd både institutionella och forskningspolitiska hinder för att besvara dessa och liknande frågor, men det borde vara möjligt för psykologer och sociologer (och andra "människovetare") att samarbeta i konkreta socialpsykologiska projekt som anses matnyttiga av anslagsgivarna och som kan utveckla en mer generell socialpsykologisk teori.

Kanske borde både psykologer och sociologer sluta att gräva tunnel från var sitt håll och istället gå upp på berget? Istället för att gräva blint i mörkret kunde man besöka varandras sida av berget, eller kanske till och med bygga ett forskningscentrum högst uppe där man kan få en överblick av varandras terräng. Men, som sagt, att förverkliga en sådan idé är nog bara en önskedröm.

LITTERATUR  
SOM INKOMMIT TILL REDAKTIONEN



Bygren, Magnus & Gähler, Michael & Nermo, Magnus (red) (2004) *Familj och Arbete*. Stockholm: SNS.

Marklund, Andreas (2004) *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*. Umeå: Boréa.

Mulinari, Diana & Neergard, Anders (2004) *Den nya svenska arbetarklassen*. Umeå: Boréa.

Thorup, Mikkel (2004) *At taenke globalt. Globalisering, sociologi, politik*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Castrén, Anna-Majja & Lonkila, Markku & Peltonen, Matti (red.) (2004) *Between Sociology and History*. Helsingfors: SKS.

Boström, Magnus m fl (red) (2004) *Den organiserade frivilligheten*. Malmö: Liber.

Ottosen, Rune & Nohrstedt, Stig A (2004) *U.S. and the Others. Global media Images on "The War on Terror"*. Göteborg: Nordicom.

Larsen, Elm & Møller, Iver H. (red) (2004) *Socialpolitik*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Fuller, Steve (2004) *Kuhn versus Popper*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.

Martinussen, Willy (2004) *Kultursosiologi*. Oslo: Samlaget.

Vandenhoute, Daan (2004) *Om inträdet i världen. Lyrrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält*. Hedemora: Gidlunds.

Mik-Meyer, Nanna (2004) *Dømt till personlig udvikling*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Gustafsson, Kristina (2004) *Muslimsk skola, svenska villkor*. Umeå: Boréa.

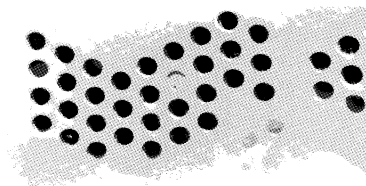
Demant, Jakob & Christensen, Charlotte Klinge (2004) *Boybands & teenagepiger. Könsidentitet og drømmen om romantisk kaerlighed*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.

Villadsen, Kaspar (2004) *Det sociale arbejds genealogi. Om kampen for at gøre fattige til frie mennesker*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Olsson, Anna-Clara & Olsson, Caroline (2004) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.

Skog, Ole-Jørgen (2004) *Å forklare sosiale fenomener. En regresjonsbaserat tilnaerming*. Oslo: Gyldendal.

Goffman, Erving (2004) *Social samhandling og mikrosociologi*. Köpenhamn: Hans Reitzel.



## Om en konferens

av Lars-Erik Berg

**F**ÖLJANDE TEXT ger en yttlig återspeglning av forskningsintressen vid den konferens 27–28 maj 2004 vid Högskolan i Skövde för en löst sammanhållen grupp forskare i grupp- och socialpsykologi (GRASP). Forskarna kommer främst från disciplinerna psykologi, pedagogik sociologi och socialt arbete. Gruppen har möten vartannat år. I år arrangerades det av ämnesgruppen för socialpsykologi i Skövde.

### Ett

Det kan vara instruktivt att försöka gruppera de 34 uppsatser som presenterades i grupper efter något kriterium (eller några olika). En typ av gruppering kan utgå från akademiska forsknings-traditioner och skolor. Det gör jag i början under avsnitten två till fyra. En annan sorts karaktäristik kan utgå från vilka empiriska intresseområden som är representerade i listan. Det görs i avsnitt fem. Kategoriseringen är givetvis inte oproblematiske. Jag försöker få lite klarhet i vad som karaktäriserar socialpsykologisk forskning i Sverige idag och som presenterades vid konferensen.

Lars-Erik Berg är verksam vid Sociologiska institutionen vid Göteborgs Universitet samt vid Institutionen för Teknik och Samhälle vid Högskolan i Skövde. Hans verksamhet som forskare ligger inom den interaktionistiska socialpsykologin, där barn, barndom och lek varit ett empiriskt fält och G.H. Meads begrepp ett teoretiskt. Han har även forskat inom familjens socialpsykologi om relationen mellan fäder och deras barn.

## Två

De traditionella "facken" inom socialpsykologin utgörs av psykoanalytisk teori, rollteori, social inlärningsteori, gestaltteori och kognitiv teori och slutligen den lewinska fältteorin som en särskild typ (Wrightsmann 1973). Det syns genast att denna typ av indelning inte är tillfredsställande i dag då forskare aktivt och medvetet prövar ett gränsöverskridande arbetssätt. Detta märks kanske särskilt väl i de uppsatser som har metodproblem som viktiga ingredienser. Den uppmjukning och det gränsöverskridande som generellt sett har pågått sedan länge i samhälls- och beteendevetenskap har fått sitt uttryck även i socialpsykologin.

Men det finns en smal strimma av "gammaldags" teoretiskt intresse som finner utlopp på några ställen. Tydligast kommer det till uttryck hos Hempel, som vill tillämpa Freuds individualpsykologiska begreppsapparat på det kollektiva fältet. Det är ett annat sätt att förena ortodox psykoanalys med socialpsykologi än objektrelationskolans.

## Tre

Ett närmande där det finns ganska få grundläggande teoretiska element, men där den empiriska framväxten av tillämpningsfält har blivit mer differentierad och rikhaltig är "Social cognition", som har vuxit fram främst som ett barn av kognitionspsykologin. Den är inte ett enhetligt perspektiv eller en empirisk inriktning utan har vissa grundläggande begrepp och teoretiska fundament som gemensamma. Man menar t.ex. att det finns intresse i att studera

hur människor kognitivt hanterar de stimuli som härstammar från andra människor. Hur fungerar människor kognitivt mot och för andra människor? Hur uppstår, dans och tolkas sociala stimuli som mänskliga gestalter, mönster, roller och handlingar individuellt eller kollektivt? Hur ska en beteendevetenskaplig forskare kunna närma sig och studera dessa processer?

Det finns en distinktion mellan sociologisk socialpsykologi (Ssp) och psykologisk (Psp). Den senare är vanligare. Man kan särskilja den kognitiva socialpsykologin som mest hemmahörande i det psykologiska lägret, den sociologiska i idéer som hämtats ur klassisk sociologi som symbolisk interaktionism och Chicagoskolan. Dessa skillnader har metodologiska konsekvenser som har förorsakat hetsiga argumentationer. Distinktionen mellan Ssp och Psp kan tydligt urskiljas i Sverige, om vi ser till de här aktuella konferensuppsatserna. Fler psykologer än sociologer deltog, och ämnesvalen fördelar sig utefter detta faktum.

## Fyra

Bland dem som hämtat näring ur traditionen Social Kognition finns Ekehammar och Akrami. De forskar kring rasfördomar och utvecklar en subtil metodologisk fingerfärdighet för att särskilja mellan olika typer av fördomar, deras ursprung och förekomst i olika slag av populationer. Sedan har vi Hansen, Kazemi och Lindström vilka också uppehåller sig vid fördomar och särskiljer mellan "natives" och immigranter i fråga om styrka och typ av fördomar. Inom rättviseforskningen återfinns Ståhl, där vi också återfinner Törnblom

och Kazemi, Törnblom och Vermunt, liksom slutligen en text kring biologiska stressymtom av Vermunt, Peeters och Berggren. Några av de nämnda texterna tar explicit upp metodproblem inom ramen för närmandet till ett empiriskt fält. Reichs presenterar en text som helt ägnas åt metodproblemen i kognitivistiska studier. Alltså minst tio texter inom denna inriktning. En särskild gren här är rättviseforskningen som vid konferensen hade en god representation genom bland annat Törnblom vilkens professur ägnas åt att bygga upp sådan forskning i Sverige. Han presenterade texter och uppslag medan hans holländske kollega Vermunt samt doktorander gav bidrag.

En besläktad inriktning utgör studierna kring "social dilemmas" som också fanns med, bland annat genom Eek (tillsammans med Kazemi och Lund). En annan liknande typ är att applicera rättviseforskningens teori och metodologi på studier av stress och utbrändhet. Sådan forskning har initierats i Skövde. Räkna vi in texter av denna typ i traditionen från Social Cognition finner vi att ytterligare minst fem hör hemma här. Det innebär att den kognitivistiska socialpsykologin också i Sverige har en stor bredd. Minst hälften av konferensens bidrag är direktinspirerade därav. Och bland de ytterligare texter som uppmärksammar vårdsektorn och/eller pedagogiska empiriska fält finns också besläktade begrepp och perspektiv.

Hur förena den kognitiva aspekten av människan med den emotionella i en och samma studie? Detta är en fråga som bland annat psykoanalytiker riktar gentemot kognitivister. Problemet är evigt inom psykologin. Rättviseforskningen är ett gott

exempel på detta teoretiskt viktiga dilemma då den inte bara handlar om kognition, utan också om emotionella konsekvenser av kognitiv verksamhet. Törnbloms forskning tar till exempel upp detta i det att människor som upplever sig orättvist behandlade på sin arbetsplats reagerar med emotionellt baserade handlingar på dessa villkor. Men starka emotionella responser går inte att släppa lös, så som på Milgrams tid.

## Fem

---

Ovan har jag använt teoretiska/metodologiska traditioner för att karaktärisera vissa av uppsatserna vid konferensen. Ett alternativt tillvägagångssätt är att se vilka empiriska fält författarna besöker. Vilka områden handlar texterna om? Jag gör en sådan genomgång nedan.

Det mångfacetterade ämnet "grupp" tilldrar sig stort intresse. Det riktar in sig på organisationsaspekten av gruppens liv, som hos Olsson/Ingvad, det handlar om gruppprocesser, dynamik och interaktionsaspekter som hos Ljung, det handlar om gruppens arbete eller produktion, hos t.ex. Sjøvold. Det finns också exempel på speciella aspekter av gruppens liv, t.ex. i Lindholms analys av etnisk gruppbaserad bedömningsbias inom processer som experimentellt efterliknar juridiska händelser. Även rättviseforskningen och dess avläggare har ofta gruppen som ett viktigt begrepp i sin analys, som hos Ståhl.

Gruppen är också central i de texter som handlar om *läroprocesser* av socialt slag. Flera uppsatser handlar om detta; ett sådant ämne har många intressenter. Texter som tar upp ett eller båda av dessa teman har vi även hos

Bohrn, Brav/Lantz och Hammar och Chiriac. Men gruppbegreppet har också fått tjäna som måltavla för teoretiska diskussioner som i Guvås och Trosts sinsemellan olika problematiseringar av själva begreppet grupp. I Trosts fall gäller det dess relation till dyadbegreppet med familjen som empiriskt fält, i Guvås fall är det gruppen och aggregatet som problematiseras, (som hos Asplund, 1987).

Det finns stort intresse för läroprocesser och deras relation till socialpsykologiska problem. *Pedagogiska problem* i sådana processer tas upp av Bohrn, Uddgren, Brav & Lantz, Granström, Jensen och Jungert. *Vårdfrågor* och vårdinstitutioner är vanliga. De finns hos Blomquist, Boalt, Boethius och Ingvad. Med tanke på att ämnet socialt arbete varit representerat i gruppen från dess start kunde man ha väntat fler texter med en sådan inriktning, men vårdintresset i vidare bemärkelse är rikare representerat än som här antytts. Vermunts stressreduktionsstudie har ju t.ex. indirekt ett vårdintresse.

Det kan vara intressant också att se i vilken grad en text är rent empirisk och i vilken grad den närmar sig ett empiriskt fält utan egen empirisk insats. Till den förra kategorin hör Ingvad som ställer frågor som uppkommit genom direkt observation av problem i situationer på (vård) arbetsplatser och/eller i vardagen. Till den andra hör *kunskapsinventerande texter*, som baseras på insamling av *sekundärmaterial*, t.ex. litteraturgenomgångar. Blomquist har gjort en litteraturgenomgång av texter med relevans för specifika problem inom specifika vårdssituationer, kanske är det en inventering inför ett större projekt.

## Sex

Gruppen, pedagogiska situationer av olika slag och deras typ av problem, vårdssituationers socialpsykologi har nämnts som empiriska fält. Man kan också särskilja texterna utifrån hur de låter ett empiriskt material tjäna som grund för att problematisera olika förståelseformer. Det blir en *metateoretisk nivå* av detta därför att olika former av teoretisk förståelse står i fokus. Det handlar om att vissa texter integrerar och/eller problematiserar *teoretiska perspektiv* och/eller resulterande *metodologiska antaganden* samt slutligen korsbefruktar *empiriska fält* som hittills behandlas som isolerade från varandra. Sådana texter är sällsynta i materialet, men tendensen att föra en diskussion av nämnt slag parallellt med närmandet till ett empiriskt fält existerar. Ett tydligt sådant syfte finns hos Näslund samt hos Kollind och Edvardson–Stiwne. Alla tar upp narrativet som undersökningsmetod. De båda senare har inte huvudsakligen metodologiska syften, men metodproblem uppmärksammas ändå som intressanta.

Det finns texter som har syftet att undersöka relationen mellan teori och metod, snarare än att endast söka kunskap i ett empiriskt fält. De nyss nämnda texterna hör till denna grupp, men det finns också fler sådana. Krekula hör hit; hon problematiserar de teoretiska verktygens funktionsduglighet vid mötet mellan Social identity-teorierna och åldrandet som empiriskt fält. Det är ett intressant uppslag där vissa begrepp och teorier upptäcks som relevanta inom ett empiriskt fält, men det är inte självklart att de har relevans inom ett besläktat empiriskt fält. Social Identity har t.ex. vunnit sina stora



framgångar på andra arenor än vårdavdelningar för åldringar, men vad händer om perspektivet appliceras där?

Även Hempel bedriver sådant arbete när han försöker tillämpa freudska individualpsykologiska begrepp på ett socialpsykologiskt material, kollektivet.

Vissa framträdande empiriska fält i klassisk socialpsykologisk forskning granskas ur teoretisk synvinkel i en del texter. Detta är fallet med teorin om *social identitet* som har lockat många skribenter. Om man breddar perspektivet till att omfatta identitet generellt, så hamnar flera uppsatser här, vilket är intressant med tanke på hur identitetsbegreppet kommit att expandera och generera alltmer forskning. Här har vi Bergs text samt Edvardson-Stiwne och Guvå, som använder klassisk Social identity teori för att problematisera distinktionen mellan grupp och "aggregat". Detta tema förekommer även i annan form hos Jungert. Även Hylander och Krekula ingår tydligt i denna tradition, liksom — mindre explicit — Kollind.

Vissa texter tar upp *två eller flera olika traditioner* (teori- och/eller metod korsar dem med varandra). Det är en tendens som bör utvecklas med teoretisk och begreppslig försiktighet. Här har vi Kazemi med flera som korsar klassisk socialkognitivistisk teori kring sociala dilemman med rättviseforskning. Dessa traditioner är visserligen samma andas barn, men de har mig veterligt inte ofta sambehandlats i en studie. Krekula korsar social identitetsteori med gerontologisk socialpsykologi. Ståhl låter rättviseforskningen tangera teorierna kring värderande och känslomässiga relationer i gruppen, och

flera andra texter med socialkognitivistisk teori som grund förfar på ett liknande — i god mening eklektiskt — sätt. Vermunt introducerar i socialpsykologin det nutida arbetet att förena beteendevetenskap med ren biologi och medicin. Socialpsykologin möter salivavsöndringen som biologisk process!

Ett teoretiskt tema som tas upp av sociologer är individualism, men i starkt skilda sammanhang. Kollind studerar utvecklingen mellan två historiska tidpunkter på cirka 50 års mellanrum, Lundberg tar upp den klassiska distinktionen individualism — community, och föreslår en ny distinktion för den senare. Individualismtemat finns med i flera andra texter också, bland annat i några av de som handlar om social identitet. Dock finns den inte "omfamnad" på det intensiva sätt som skett i kulturanalytisk sociologi.

## Sju

---

Inte bara i USA utan även i Sverige finner vi många psykologer bland forskare i Social cognition traditionen. Att många psykologer och få sociologer var närvarande kan dock snarare ha att göra med att gruppen grundades av psykologer och personer inom socialt arbete. Inom Ssp presenterade Segerstedt (1944) den symboliska interaktionismen. Den användes länge av sociologer, men sedan 80-talet har den uppmärksammats alltmer i både pedagogik och psykologi, liksom i tillämpande vetenskaper som socialt arbete, vårdssammanhang och t.o.m. inom företagsekonomi.

Israel skrev 1963 en introducerande text om interaktionismen, som lästes av alla sociologer

av min generation under skiftet 60–70-tal. Efter detta tog Asplunds välkända författarskap vid.

Även böcker av Trost har visat inspiration från interaktionism. Sedan har Mead spridits och funnit god grogrund i Sverige. Därför är det ledsamt för mig att konstatera att föga sådant tänkande presenterades vid konferensen. Endast jag själv presenterade en uppsats, med fältet barn — lek, direkt i denna tradition. Men det finns ändå en mångfacetterad flora av interaktionistiska idéer. Vi har från Lund några av Asplunds elever.

I Stockholm disputerade von Wright (2000) i pedagogik på Mead och Dewey. I Uppsala problematiserade Westholm (2003) Meads interaktionism och i Örebro har vi två Meadavhandlingar av Engdahl (2003) och Lundin (2004). Engdahl prövar vad jag ovan efterlyst: att förena kognitions- och emotionsanalys under Meads lupp. Lundin använder Mead på ett socialfilosofiskt plan för att belysa aktör-struktur debatten. Ingen av de nämnda forskarna kunde dessvärre komma till konferensen.

Interaktionismen har en egendomlig ställning. Dess metodarsenal kritiseras ibland som ovetenskaplig trots många decenniers stridbart försvar av bland annat Meadeleven Blumer (1969) och en livaktig intern diskussion bland interaktionisterna själva (t.ex. i tidskriften *Symbolic Interaction*). Av många betraktas den som sociologi snarare än socialpsykologi, trots att många av dess verk utgör socialpsykologins kärnområden. Teorin har i Sverige gestaltats bland annat genom Asplunds framställningar, som förenar skrivkonst med intentionsdjup och kritik. Vi är alltså rustade för att fortsätta traditionen.

Tesen att all slags mening produceras genom social interaktion är central i interaktionismen. Detta gör att interaktionismen lever ett liv parallellt med hermeneutiska och fenomenologiska traditioner. Under det sista årtiondet har bland dessa begrepp narrativ utmejslats både teoretiskt och metodologiskt. Och det är en given del av varje diskursanalys, antingen denna bygger på klassisk interaktionism via Berger och Luckman eller franska filosofer.

Kanske kan man nämna modern engelsk sociologi och socialpsykologi som en egen livskraftig rörelse härvidlag. Dessa problem — i just formen att explicit låta sig inspireras av och ta upp problematiken med narrativets karaktär — har tagit uppmärksamhet i anspråk hos flera av konferensens uppsatser. Här finns Kollinds finstämda analys av meningsskapande i vissa kvinnotidskrifters frågespalter, och Näslunds text om narrativ metod. Den drar också till sig Edvardsson-Stiwnes närgångna intresse. Även Bergs analys av barns leksakslekar som berättelser är ett bidrag till narrativets teori och praktik.

Återkalla titeln på Segerstedts presentation 1944: "Ordens makt". Hans text exemplifierar att ord inte bara är återgivning av en verklighet utan att de skapar den. Det är samma tes som modern diskursanalys lagt så mycket energi på. På detta sätt har symbolisk interaktionism varit så framgångsrik att den har tagit käl på sig själv genom "diffusion". De problem som den reste för decennier sedan (tillsammans med dåförtiden såsom udda betraktade social-fenomenologiska filosofer) har idag blivit självklara att uppmärksamma för många andra forskare. Detta märktes också i de andra uppsatser som tog upp

tolkningsproblem.

Det är att beklaga att även ett annat stråk i dagens socialpsykologi saknas. Jag tänker på korsningen mellan socialpsykologi och kulturanalys. Främst är det ungdomskulturforskning, feminism och maskulinitetsforskning. Det finns forskare från flera skilda discipliner inom detta fält, med Fornäs, Lindbergs och Sernhedes presentation av Birminghamskolan och den nya tyska socialisationsteorin på 70-talet som en startpunkt.

Thomas Johansson, som i sin egen professionella gärning förenar både sociologi, psykologi (av både det akademiska och psykoanalytiska slaget) och socialt arbete har presenterat flera texter i denna tradition. Denna typ av social-

psykologi saknades nästan helt på konferensen. Inlägg av empiriskt slag i denna tradition, som jag gärna efterlyser, är forskning kring de marginella grupper som inte funnit sin väg in i den samhällsvetenskapliga forskningen lika starkt som genus-, avvikelse- och familjeforskningen. Dit hör barnen, åldringarna och de vanliga vardagsmänniskorna i produktionen. Många sådana analyser finns i både psykologin och sociologin, men inte i socialpsykologin. Det rika idéuniversum som presenteras övergripande och abstrakt i t.ex. Giddens "Modernitet och självidentitet" är något som bör tas på allvar på ett svenskt empiriskt och kritiskt prövande sätt. Den socialpsykologin återstår ännu att önska sig.

## ★ Referenser

De viktigaste referenserna för denna text är givetvis konferensens uppsatser. Listan kan beställas från ingvar.karlsson@his.se.

Asplund, J. (red.) (1967) *Sociologiska teorier. Studier i sociologins historia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Asplund, J. (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg, bokförlaget Korpen.

Berger, P. och Luckman Th. (1967) *Kunskapssociologi*. Stockholm: Wahlström och Widstrand, Almaserien.

Blumer, H. (1969) *Symbolic Interactionism. Perspective and method*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Engdahl, E. (2004) *A theory of the Emotional Self. From the Standpoint of a neo-Meadian*. Örebro Universitet: Örebro Studies in Sociology 6.

Giddens, A. (1991/1997) *Modernitet och självmodernitet — självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos.

Israel, J. (1963) *Socialpsykologi*. Stockholm: Norstedts.

Lundin, E. (2004) *Motstånd och kreativitet; George Herbert Meads bidrag till aktör-strukturdebatten*. Stockholm, Stehag: Symposium.

Segerstedt, T. Tson (1944/1968) *Ordens makt; en inledning i språkets sociologi*. Uppsala: Argos.

von Wright, M. (2000) *Vad eller Vem; en pedagogisk rekonstruktion av G H Meads teori om människors intersubjektivitet*. Daidalos: Göteborg.

Westlund, O. (2003) *S(t)imulering av social psykologi — G.H. Mead and the Reality of the Social Object*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Sociologica Upsaliensia 50.

Wrightsmann, L. S. (1977 3.rd ed.) *Social Psychology*. Monterey, California: Brooks/Cole.

## The Political Sociology of the Welfare State: Visiting Fellowships Program

THE DEPARTMENT OF SOCIOLOGY in Umeå launches a new visiting fellowships program. The program is conducted in collaboration with the research program *The Political Sociology of the Welfare State*, headed by professor Stefan Svallfors and financed by *The Swedish Council for Working Life and Social Research* and *The Bank of Sweden Tercentenary Foundation*. The aim of the Visiting Fellowships Program is to provide intellectual impetus for the department in general and for the participants in the research program in particular. We aim at inviting cutting-edge scholars who conduct research on issues related to the program.

Among the researchers who have already accepted an invitation we find *Richard Breen, Gunn Birkelund, Clem Brooks, David Grusky, Evelyne Huber, Knud Knudsen, Noah Lewin-Epstein, Steffen Mau, Bo Rothstein, Jens Rydgren, John Stephens, Kim Weeden* and *Erik Olin Wright*.

★

Further information about the program is available at: [www.umu.se/soc/forskning/political\\_sociology\\_welfare\\_state.pdf](http://www.umu.se/soc/forskning/political_sociology_welfare_state.pdf)

The list of visitors will be continuously updated at: [www.umu.se/soc/forskning/visiting\\_fellow\\_program.html](http://www.umu.se/soc/forskning/visiting_fellow_program.html)

## Korporatisme og boligregimer - en begrepsanalyse

av Erling Annaniassen

**S**OCIOLOGISK FORSKNING nr 3-2003 publiserte Jim Kemenys prisbelønte artikkel "Korporatism och bostadsregimer". Artikkelen er på flere måter interessant og inspirerende, i første rekke fordi den på en tankevekkende måte griper inn i en aktuell debatt innenfor internasjonal boligforskning. I sin kjerne dreier den seg om forholdet mellom teoretiske modeller og empirisk dokumentasjon. Kemeny kobler boligsektoren og den boligpolitiske forskningen til diskursen omkring velferdsstaten (her vises det særlig til Gösta Esping Andersens bok *The Three Worlds of Welfare Capitalism* fra 1990). Slik sett har Kemenys innlegg en metodisk og teoretisk relevans for et sentralt aspekt ved dagens samfunnsforskning, uavhengig av tema og sektorielt område.

Kemenys arbeid inspirerer til å tenke mer systematisk omkring helhetlige sammenhenger innen forskning på sektorielt avgrensede områder. I dette tilfelle gjelder det altså boligsektoren. Boligspørsmålet og boligpolitikken har da også uten tvil spilt en sentral rolle i forrige århundres samfunnsbygging og velferdspolitikk fra og med 1930-årene. I så måte er Kemenys tenkning omkring sektorielle og mer overgripende sammenhenger høyst

Erling Annaniassen er forsker ved Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, NOVA i Oslo. Han er dr. philos i politisk historie fra Universitetet i Oslo og arbeider for tiden med komparative studier av nordisk boligpolitikk. Sammen med forskere fra de fire andre nordiske land deltar han blant annet i prosjektet "Varför så olika? Nordisk bostadspolitik i jämförande historisk ljus".

velkommen. En del boligforskning har nok vært for snever og sektoriell, noe som lett kan føre til løsrevne og abstrakte synspunkter. Her legger vi til grunn at det er helhetskategorien, den samfunnmessige konteksten boligspørsmålet inngår i som representerer den mest konkrete forståelsen av sektoren. Men å nå frem til en slik forståelse gjennom kobling av begreper og typologier fra ulike samfunnsnivåer, respektive sektor- og helhetsnivå, er langt fra uproblematisk. Det gjelder også for Kemenys bidrag. I det følgende skal vi analysere dette fra en kritisk synsvinkel, primært ved å peke på det vi mener er problematisk ved logikken og innholdet i begrepene han utvikler for leiemarkeder på boligsektoren.

### **Boligregime: et adekvat begrep?**

Som et utgangspunkt kan det være hensiktsmessig å begynne med artikkelens tittel: "Korporatisme og bostadsregimer". Hva kan vi lese ut av denne begrepssammenstillingen? Umiddelbart blir en slått av nivåforskjellen mellom begrepene. Det hefter noe paradoksalt ved begrepsparet slik Kemeny stiller begrepene opp mot hverandre. Begrepet korporatisme er etter vår oppfatning betegnelsen på en helhetlig politisk styreform. Korporatisme refererer til en samfunnstype der store og mektige organisasjoner, med tyngdepunkt på organisasjonene innenfor arbeidsmarkedet, dvs. på forholdet arbeid — kapital, er involvert i samfunnets politiske beslutningsprosesser i samvirke med statlige organer. Fenomenet blir oppfattet som en styringsstruktur og et politisk maktsystem som er forskjellig fra det tradisjonelle borgerlig-liberale demokratiet, der de

politiske beslutningene blir truffet av folkevalgte organer. Begrepet dekker et samfunns politiske styringsstruktur på overordnet nivå, en bestemt regimetype av politisk karakter. Kemeny stiller korporatismens regimetyper på nasjonalt nivå opp mot "boligregimer" på sektorielt nivå og mener å påvise at det til bestemte regimetyper på nasjonalt nivå svarer bestemte "boligregimer" på sektorielt nivå. Problemstillingen er fascinerende, men vekker samtidig motforestillinger. Passer egentlig regimebetegnelsen på sektorielt nivå, her altså på boligsektoren? Og er ikke de aspekter ved boligsektoren som Kemenys analyser vektlegger vel så mye strukturelle trekk ved boligmarkedet som ved forvaltnings- og styringssystemet i sin helhet?

Boligsektoren og boligmarkedet er riktignok ofte preget av maktsterke aktører, deriblant økonomisk og politisk mektige interesseorganisasjoner. I Sverige er dette særlig tydelig med en i internasjonal sammenheng sterk leieboerbevegelse, en velutviklet boligkooperasjon og velorganiserte gårdeiere ("Fastighetsägareföreningen"). Her gjør utvilsomt en utpreget korporativ struktur seg gjeldende innenfor sektoren. Men kan dette kalles et boligregime i ordets prinsipielle betydning? Da virker det mer dekkende å beskrive svensk boligsektor som bestående av bestemte interesseorganisasjoner, disposisjonsformer ("upplåtelsesformer"), boligprodusenter, finansieringsformer og andre institusjonelle ordninger som inngår i et overordnet beslutningsnivå, i en bestemt historisk politisk regimetype.

Når vi flytter perspektivet over til det korporative nabolandet Norge, blir denne sammenhengen klarere: Det skyldes at korporatismen på bo-

ligsektoren er betydelig mindre fremtredende her. Norge har en svak leieboerbevegelse, ikke spesielt sterkt organiserte gårdeiere, foruten et boligsamvirke som inntil 1980-tallet fungerte som et regulert, halvoffentlig boligpolitisk organ (en svak utgave av Sveriges "allmännyttan" eller den kooperative HSB-varianten fra ca. 1930- til 1960-tallet), men som i dag inngår i et avregulert boligmarked dominert av selveierboliger og kooperative eierboliger (bostadsrätt). I Norge er følgelig den korporative styrings- og forvaltningsstrukturen på boligsektoren svak. Eksemplene Sverige — Norge viser altså både samsvar og ikke samsvar mellom korporative strukturer på samfunnsmessig helhetsnivå og sektorielt nivå. For Norges vedkommende har denne maktstrukturen innenfor boligsektoren kommet til uttrykk på en mer indirekte måte enn i nabolandet.

### **Leiesektorens status: dualistiske og integrerte leiemarkeder**

Kemenys ambisjon om å etablere en typologi for boligregimer bygger i utgangspunktet på et bestemt valg. Han forankrer ikke begrepsdannelsen i boligsektoren som helhet og de ulike disposisjonsformene som finnes der. I stedet velger han å fokusere på utleiesektoren alene der han etablerer to modeller: *det dualistiske leiesystemet* og *det integrerte leiemarkedet*. Dette valget er ikke uproblematisk, og særlig ikke i henhold til Kemenys begrunnelse. Han konstaterer at når ulike land rangeres etter andelen eierboliger blir det klart at den ikke gjenspeiler landenes relative velstand. En nærmere granskning av rike land

med lav andel eiendomsrett til boliger avslører derimot etter hans oppfatning karakteristiske kjennetegn ved leieboligsektorens struktur. Slik "hopper" Kemeny ganske uformidlet fra et fokus på boligsektoren som helhet til én bestemt disposisjonsform. Begrunnelsen for å etablere en boligregimetyologi virker verken prinsipiell eller overbevisende. For hvorfor skulle det eksistere en sammenheng mellom lave andeler eierboliger i rike land og bestemte strukturelle trekk ved utleiesektoren? Kan ikke slike særtrekk i like stor grad skyldes de respektive lands samfunnsstruktur, for eksempel eiendomsforhold til fast eiendom og jord i vid forstand — uavhengig om landene er rike eller fattige?

Kemenys begrunnelse for å gjøre utleiesektoren til basis for bestemmelsen av boligregimer virker derfor tilfeldig og ahistorisk. Hvis en først skal forsøke å etablere en typologi for boligregimer må boligsektoren og dens disposisjonsformer analyseres i sin helhetlige sammenheng. Det gjelder ikke minst Sverige som Kemeny plasserer som et markant eksempel på den integrerte leiemarkedsmodellen. Et viktig poeng ved svensk boligpolitikk og dens evt. integrerte karakter, i hvert fall fra slutten av 1960- og starten på 1970-tallet, har vært prinsippet om nøytralitet mellom disposisjonsformene. Men nettopp dette viktige aspektet ved den svenske boligpolitikken blir oversett i en typologi som utelukkende baserer seg på leiemarkedet. Vår konklusjon må bli at Kemenys valg av utleiesektoren som ankerfeste for begrepsbestemmelsen av boligregimer representerer en abstraksjon som kan få uheldige konsekvenser for den logiske og empiriske holdbarheten i begrepstypologien.

Problemet melder seg allerede når Kemeny beskriver sine to "leiemarkedsregimer" mer spesifikt: Den dualistiske modellen stammer opprinnelig fra disposisjonsformen *leierett*, som i de gamle agrarsamfunn vanligvis ble drevet i liten skala med utleie av rom eller enkeltstående småhus på privat/individuell basis. Fra denne formen ble det under 18- og 1900-tallets industrikapitalisme utviklet to forskjellige utleieformer. Den ene bestod av store leiegårder som individuelle gårdeiere drev på profittbasis, den andre i form av en offentlig eid leierett basert på selvkostprinsippet. I den videre bolighistorien ble de to utleieformene atskilt gjennom boligpolitiske tiltak, noe som over tid førte til at den offentlig eide leiesektoren, som regel kommunalt eide leieboliger, ble beskyttet mot konkurranse fra utleienæringen. For egen del vil vi hevde at det motsatte var like mye tilfellet. Den private utleiesektoren ble beskyttet mot konkurransen fra den offentlige som var subsidiert. Som en konsekvens av denne politikken ble selvkostsektoren i det dualistiske leiesystemet begrenset til samfunnets fattige, en såkalt "särnytt" som Kemeny kaller den for å illustrere motsetningen til den svenske "allmännyttan", et markant uttrykk for leieretten i det integrerte utleiemarkedet. Her er selvkostsektoren tilgjengelig for allmennheten, altså i prinsippet for alle sosiale lag. For øvrig merker vi oss at Kemeny gjennomgående mener å finne et svakt oppsigelsesvern ("besittningsskydd") for leieboerne i det profitteksponerte segmentet av det dualistiske leiesystemet. Historisk er kanskje det riktig. Vi betviler imidlertid at det holder stikk for dagens europeiske land som inngår i Kemenys studie. Husleielovgivningen i vesteuro-

peiske land er i dag ganske lik på dette punktet. Påstanden er i alle fall feil hva Norge angår.

I Kemenys system er det integrerte leiemarkedet et resultat av myndighetenes arbeid for gradvis å tilpasse byggingen av leieboliger etter prinsippet om selvkost. Det har som regel skjedd ved først å beskytte de nyetablerte selvkostselskaperne mot konkurranse fra markedet, for deretter å starte en prosess med fortløpende nedtrapping og til slutt avvike alle subvensjoner og reguleringer. Målsettingen har vært å utvikle effektive allmenntilgittelige boligselskaper basert på selvkostprinsippet for å dempe prisnivået i utleiemarkedet generelt. Den videre boligpolitiske "integrasjonen" i Sverige ledet til det såkalte bruksverdisystemet fra 1968, en ordning som innebærer at leienivået i "allmännyttan" skal være veiledende for leienivået i den samlede utleiesektoren, også den private. Etter vår oppfatning hefter det også noe uklart ved Kemenys bruk av selvkostbegrepet i denne sammenhengen. Selvkost dreier seg om boligproduksjon og forvaltning etter prinsippet om nullprofitt (eksempelvis slik både svensk og norsk boligkooperasjon har praktisert) og har i utgangspunktet ingenting med offentlig subsidiering og regulering å gjøre. Boligbygging etter selvkostprinsippet kan prinsipielt sett foregå både med og uten subsidiering.

Kemenys beskrivelse av de to leiemarkedstypene innebærer at på et eller annet tidspunkt i historien gikk boligpolitikken og boligmarkedet i de vestlige kapitalistiske industriland i forskjellig retning. Fra et i hovedsak felles utgangspunkt gikk utviklingen mot mer markante forskjeller. Men ifølge Kemenys analyse må disse forskjellene da innbære at reguleringer og subsidieringer,



kanskje også selvkostprinsippet, oppgis innenfor det integrerte leiemarkedet. Er det ikke nettopp en slik prosess vi er vitne til ved de siste årenes press mot det svenske bruksverdisystemet og allmännyttan? Og er det ikke mulig at et slikt press, i form av stadig økende omgjøring av allmenntillegte utleieboliger til selveiere og bostadsrätt, på sikt vil føre til at det integrerte markedet forandres og adoptere trekk fra det dualistiske systemet? I så fall vil forskjellen mellom de to utleiemodellene bli mindre. Dessuten: Er det ikke rimelig å anta at en slik utvikling kan skje under bibehold av den samme sterke korporative struktur som Sverige har i dag?

Den norske boligsektoren inngår altså også i en overordnet korporativ styringsstruktur, noe som også fremgår av Kemenys tekst. Han viser til at blant 18 undersøkte nasjoner plasserer korporatismeforskere Norge som nummer to på rangstigen over de mest korporative styrings-systemene. Samtidig blir dette et problem når Kemeny i neste omgang søker å etablere en logisk og reell sammenheng mellom korporatisme og integrerte leiemarkeder, respektive ikke-korporative styresett og dualistiske leiesystemer - med andre ord hans egen typologi for boligregimer. Problemet med tilfellet Norge består i at mens landet skårer høyt på korporatimeskalaen, og derfor etter Kemenys boligregimeklassifisering skulle plasseres blant land med såkalte integrerte leiemarkeder (Danmark, Sverige, Tyskland), er det motsatte tilfellet.

På tross av sin velutviklede korporatisme, hører Norge til de engelsktalende land med en dualistisk struktur på leiemarkedet, og passer slik sett ikke inn i den logisk-reelle sammen-

hengens, eller "lovmessighet" som Kemeny søker å postulere.

### **Boligpolitikken dualisme: Kemenys begrepsforveksling?**

På dette punktet er det viktig å konstatere at Kemeny tar utgangspunkt i boligpolitikken særegenhet sammenlignet med de andre velferdspolitiske sektorene (utdanning, helse og sosialforsikring). Han forankrer argumentasjonen i at boligen er en vare på markedet, og at den som velferdssektor derfor inntar en spesiell posisjon mellom stat og marked. Tidligere har boligforskerne Ulf Torgersen og Bo Bengtsson betegnet boligpolitikken/boligen som "velferdsstatens vaklende pilar", respektive "velferdsstatens markedsvare" — betegnelser som hovedsakelig refererer til andre disposisjonsformer enn utleieboliger, men som er basisen for Kemenys prosjekt: "Bostadens och boendes marknadsberoende gör alltså sektorn synnerligen intressant för maktstudier inom välfärdsforskning." (s. 37).

Sitatet røper etter vår oppfatning noe grunnleggende uklart ved Kemenys maktbegrep. Hans prinsipielle syn er at fordi boligsektoren ligger i skjæringsfeltet stat - marked er det sannsynlig at særinteresser gjør seg mer gjeldende på boligmarkedet enn innenfor andre velferdsområder der markedets innflytelse er mer begrenset. Vi stusser ved denne begrunnelsen for maktorientert velferdsforskning. Det er allerede påpekt at Kemeny i stor grad kobler maktbegrepet til korporatismen, for så i neste omgang å trekke linjene til typer av boligregimer forankret i begrepene dualistiske kontra integrerte leiemar-

keder. Men korporatisme dreier seg altså om en styrings- og maktstruktur på overordnet samfunnsnivå, en regimetype som er oppstått av de sosiale motsetningene i det borgerlig – liberale klassesamfunnet. Fra og med mellomkrigstidens økonomiske kriser gikk den internasjonale kapitalismen inn i sitt ”korporative styringsstadium”, i Skandinavia markert gjennom de store sosialdemokratiske formidlede klassekompromissene i 1933 (Danmark/Sverige) og 1935 (Norge).

I artikkelens innledende passasjer skriver imidlertid Kemeny om partsinteresser, makt og maktbalanse i tilknytning til boligmarkedet. Riktignok virker det relevant å beskrive boligmarkedet, både før og etter den korporative ”epoken”, i termer av maktrelasjoner. Men dette dreier seg ikke nødvendigvis om en korporativ maktstruktur. Den må vi forbeholde det politiske styringssystemet på overordnet regimenivå, slik vi i hovedtrekkene har beskrevet det ovenfor. Da er det en annen sak at den korporative strukturen i større eller mindre grad kan gjenfinnes i boligsektoren. Hos Kemeny kobles imidlertid boligregimene i form av dualistiske og integrerte leiemarkeder til korporatismen på en statisk og stiv måte.

### **Historisk genese og skandinavisk interaksjon**

Kemenys redegjørelse for det integrerte leiemarkedets historiske opprinnelse blir viktig i denne sammenhengen. Det oppstod i mellomkrigstidens Tyskland der en gruppe økonomer og jurister (Ordoliberalerne) utviklet en økonomisk og sosial filosofi for en tredje vei mellom marke-

dets profittmaksimering og den kommunistiske, respektive nazistiske statlige kommandoøkonomien. Alternativet fikk betegnelsen *die soziale Marktwirtschaft*, også kalt *der dritte Weg*. Kemeny hevder at politikken for ”det sosiale marked” ble lagt til grunn for oppbyggingen av den raserte tyske økonomien etter andre verdenskrig. Etter hvert overlevde den ”tredje vei” bare i sektorer av økonomien der kapitalistisk stordrift og internasjonal konkurranse var ufordelaktig, i første rekke innenfor boligmarkedet. Alternativet ble adoptert av Danmark og Sverige i Skandinavia — samt andre små naboland til Tyskland: Nederland, Sveits og Østerrike. Ifølge Kemeny kan det ikke påvises noen direkte forbindelser mellom Tysklands tredje alternativ og svenske velferdspolitikere da utformingen av svensk boligpolitikk startet 1930-tallet. Hvorvidt dette er avgjørende, virker likevel uklart fordi Kemeny kobler spredningen av den tyske middelveien til det integrerte leiemarkedet. For Sveriges vedkommende ble jo det en realitet på et senere tidspunkt. Kan vi egentlig snakke om et integrert svensk leiemarked før 1968 da bruksverdisystemet ble introdusert?

Kemenys gjennomgang av denne bolighistorien er mangelfull, ikke minst fordi den utelater mellomkrigstidens selvkostbaserte boligkooperasjon. Den utgjorde en annen viktig middelvei mellom fri markeds konkurranse og ”statsdiktat”. Kooperasjonen blir sentral når vi skal vurdere Kemenys boligregimemodeller fra en historisk-dynamisk synsvinkel. Blir ikke hans begreper for statiske når den historiske empirien legges til grunn? Et eksempel fra 1920- og 30-årenes Skandinavia kan tyde på det. I 1923 ble den

moderne og selvkostbaserte kooperative organisasjonsformen for kontinuerlig boligbygging etablert i Sverige (HSB-Stockholm). Allerede i forkant av første verdenskrig hadde lignende foreninger sett dagens lys i Danmark. Det er mulig, kanskje også sannsynlig, at modellen for disse organisasjonene ble hentet fra Tyskland, selv om sikker dokumentasjonen på dette mangler. Dette er likevel ikke vesentlig. Det avgjørende er at kooperative, selvkostbaserte organisasjonsformer var et generelt europeisk fenomen i tidsrommet, hovedsakelig som følge av tilstandene på den europeiske kapitalismens utleiemarked. Også i det høyst engelsktalende England dukket det opp foreninger av denne typen, selv om de ikke alltid var helt identiske med tilsvarende på kontinentet. Hovedformålet var å etablere et alternativ til utleienæringens profitt gjennom å mobilisere de boligsøkendes (hovedsakelig fra arbeiderklassen) sparepenger innenfor en kollektiv, selvhjelps- og selvkostbasert organisasjonsform: En "tredje vei" i de europeiske samfunn, uavhengig av om landet het England eller Tyskland.

I skandinavisk sammenheng er det viktig å slå fast at i mellomkrigstiden ble denne organisasjonsformen i ulik grad knyttet til det offentlige. Klarest i Danmark ved boligstøtteleven fra 1933 som koblet de kooperative foreningene til staten. På sikt medførte dette at de ble utviklet til en form for kooperative utleieboliger med utstrakt beboerinnflytelse - dagens allmenntilgitte sektor av leieboliger. I Sverige inntok ikke HSB samme posisjon, men organisasjonen ble likevel det svenske sosialdemokratiets redskap i den første, ennå selektive boligpolitiske fasen

fra 1933. Et poeng her er at HSB-formen ble importert til Norge i 1929 og ble fra 1946 det offentlige boligbyggende organ for landets byer og tettsteder. Samtidig vedtok Sverige å prioritere kommunale utleieboliger ("allmännyttan") i sin offentlige boligpolitikk, mens altså den halvoffentlige norske HSB-varianten fikk rollen som allmenntilgitte boligorganisasjon.

Vårt hovedpoeng med bolighistorien er å illustrere den europeiske og skandinaviske interaksjonen på tvers av det som ifølge Kemeny utviklet seg til et todelt markedssystem for utleieboliger i den vestlige verden. Videre er det viktig å notere hvordan utviklingsforløpet varierer i tid og form fra land til land. Disposisjonsformer, utleiemarkeder og boligpolitikk er ikke absolutte, statiske størrelser. For å kunne gripe denne variasjonen må vi operere med tilsvarende dynamiske begreper som kan fange inn endringer over tid. En slik begrepsforståelse får også konsekvenser for Kemenys skille mellom dualistiske og integrerte leiemarkeder. I skandinavisk sammenheng blir det viktig å vurdere den norske offentlig tilknyttede boligkooperasjonen i lys av de to markedstypene. Dens funksjon som en offentlig støttet medlemsbevegelse med allmenntilgitte formål i de første fire tiårene etter krigen, medførte at den dualistiske strukturen på det norske utleiemarkedet var mindre tydelig enn det som ble tilfellet fra og med 1980-årene. Det betyr ikke at Norge i dette tidsrommet hadde et integrert utleiemarked, slik Kemeny definerer det, men at likheten med dansk og svensk allmenntilgitte sektor og boligpolitikk var større enn senere.

Dynamikken i den historiske prosessen og fleksibiliteten i disposisjonsformene maner til

forsiktighet i bruken av begreper på et så vidt høyt abstraksjonsnivå som dualistiske og integrerte utleiemarkeder. Eksemplet med Norge og den skandinaviske utvekslingen illustrerer i så måte et prinsipielt poeng som går langt utover denne avgrensede geografiske konteksten.

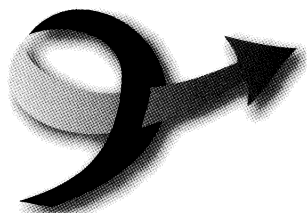
### **Empirisk dokumentasjon og teoretiske begreper**

---

Kemenys hevder med rette at boligforskning bør være et testområde for samfunnsvitenskapelige teorier generelt, for så vidt også korporatistiske maktteorier. Men vi må tilføye at dette bør skje under forutsetning av at forholdet mellom typeklassifisering på overordnet og sektorielt nivå baseres på empirisk forskning og historisk-samfunnsvitenskapelig dokumentasjon. Det handler om å la virkeligheten komme til orde på tvers av begrepsmodellene, men uten å oppgi

ambisjonen om å forstå helhetssammenhenger. Et spørsmål melder seg her: Hvor går veien videre fremover? Utviklingstrekk som i dag går på tvers av dualistiske og integrerte leiemarkeder kan tyde på at forskjellen mellom dem vil bli mindre i årene som kommer. Vi benekter ikke at Kemenys dualistiske og integrerte leiemarkedsmodeller evner å gripe viktige trekk ved boligvirkeligheten i bestemte tidsrom og samfunn. Vår innvending går i første rekke ut på at modellene er for begrensede i forhold til den samlede boligsektoren, derfor heller ikke tilstrekkelig presise, dynamiske og operative med tanke på empirisk forskning. Likevel inspirerer Kemenys artikkel til fortsatt arbeid med helhetsbegreper og bolighistoriske sammenhenger. Hans bidrag vitner om at det gjenstår mye arbeid på feltet, både av empirisk og begrepsmessig/teoretisk karakter, men kanskje mest omkring forholdet mellom de to aktivitetene.

## Replik



**För att skapa en levande debatt tar vi emot repliker på alla debattartiklar.**

**Kontakta redaktionen om du vill skriva en debattartikel.**

Repliker skall kunna publiceras i nästkommande nummer. Ditt debattinlägg bör därför vara redaktionen tillhanda senast trettio dagar efter det att du erhållit det aktuella numret.

Jim Kemeny:

### **Replik till Erling Annaniassens artikel i detta nummer av SF.**

**F**RÅN SITT PERSPEKTIV som bostadsforskare och historiker ger Erling Annaniassen ett antal värdefulla kommentarer till min artikel. Dels utgör de ett historiskt komplement till min tes, dels ger de mig ett välkommet tillfälle att förtydliga mig på en del punkter och reda ut några missuppfattningar. Redaktörens stränga gräns på 800 ord tvingar mig att koncentrera mig på ett par huvudpunkter och lämna mer detaljerade frågor kring bostadspolitikens historia därhän i detta sammanhang.

Begreppet *sektorsregim* är, i motsats till vad Annaniassen antyder, inte min egen uppfinning. Som jag påpekar i min artikel (s. 46) är det ett begrepp som introducerats av Esping-Andersen. Det är uppenbart utvecklats och problematiskt i sin ursprungliga formulering, och en av de uppgifter som jag tar mig an är att placera det på den vetenskapliga dagordningen och börja — bara börja — utforska dess implikationer genom att studera en typ av sektorsregim — bostadsregimer — i relation till balansen mellan upplåtelseformer.

Annaniassen har också missuppfattat min användning av begreppet. Jag hävdar inte, som han gör gällande, att en bestämd välfärdsregim på nationell nivå motsvarar en bestämd bostadsregim på sektoriell nivå. Relationen mellan välfärdsregim och bostadsregim är betydligt mer komplex än så.

I något land kan bostadsregimen kännetecknas av svaga eller splittrade intressegrupper och relativt entydigt bestämmas av

välfärdsregimen på nationell nivå (dvs. det finns inte någon verksam sektoriell bostadsregim). I andra länder kan särintressena i bostadsregimen vara tillräckligt starka för att ha en avgörande inverkan på den nationella bostadspolitiken. Detsamma gäller för andra sektorsregimer — pensioner, socialtjänst, sjukvård, utbildning, mm. Några kan ha starka sektorsregimer, andra inte.

Detta betyder att det inte finns något enkelt och rätlinjigt samband mellan vissa regimtyper på nationell nivå och motsvarande bostadsregimer — eller andra sektorsregimer. Det finns helt enkelt alltför många sektorsregimer för att man skall kunna göra en sådan inferens, och de kan dessutom variera alltför mycket i fråga om sin autonomi och sin politiska tyngd.

Det är viktigt att framhålla att jag inte i artikeln försöker utveckla en generell teori om sektorsregimer och nationella regimer och vilka uttryck de tar sig. Det skulle vara en omöjlig uppgift för en explorativ artikel. Min ambition är mycket mer begränsad, att peka på ett samband mellan länder med en korporatistisk maktstruktur och ett visst mönster av upplåtelseformer på bostadsmarknaden.

Här vill jag invända mot Annaniassen då han hävdar att min analys bortser från andra upplåtelseformer än hyresrätt. Så är det inte. Länder med integrerade hyresmarknader är också länder med internationellt sett låga andelar äganderättsboende, från mindre än 30 procent i Schweiz till ca 50 procent i Nederländerna och Danmark. Omvänt har samtliga de fem

engelskspråkiga länderna i botten på korporatismiskalan i tabell 3 äganderättsandelar på över 65 procent. Bostadspolitiken intresserar sig typiskt dels för hyressektorn, dels för relationen mellan denna sektor och övriga upplåtelseformer. I Sverige både för bruksvärdessystemet och för neutraliteten mellan upplåtelseformer, som Annaniassen pekar på.

Det är därför balansen mellan upplåtelseformerna är av intresse här. Med en fungerande integrerad hyresmarknad som erbjuder ett brett utbud av hyresboende till självkostnad och med starkt besittningsskydd blir äganderättsboende något som väljs aktivt snarare än en desperat nödvändighet för hushåll som eftersträvar besittningsskydd och löpande kostnader som inte styrs av någon annans vinstintresse.

Det är detta, tillsammans med den täta relationen mellan korporatism och en bostadsregim baserad på en integrerad hyresmarknad, som är särskilt tydligt i tabell 3. I detta avseende är Sverige nästan säkert något av ett undantag. I vilket annat land kan de tre främsta intresseföreträdarna — hyresgästföreningen, självkostnadsföretagen och de privata hyresvärdarna — sätta sig runt ett bord, besluta hur hyrorna skall sättas och be den ansvarige ministern att sätta sin stämpel på beslutet, som hände i Sverige 2003 (s. 53 i min artikel). Denna bostadsregim går tillbaka till utformningen av den generella bostadspolitiken efter andra världskriget. Bruksvärdessystemet, som Annaniassen framhåller, är bara ett uttryck för den.

På den andra extremen är det också sant att Norge är ett undantag. Det skulle vara en särdeles intressant fallstudie att undersöka orsakerna bakom det. Utan tvivel finns det här, som Annaniassen gör gällande, särskilda historiska rötter. Men detta undantag gör inte min allmänna tes ogiltig. Mer forskning behövs uppenbarligen både för att utröna sambandet mellan korporatism och integrerade hyresmarknader (och mellan ickekorporatism och ägarboende) och för att förklara det.

Till sist vill jag instämma med Annaniassen i att det finns en klar möjlighet att länder med en integrerad hyresmarknad kommer att röra sig mot den dualistiska modellen. Som jag hävdar i en färsk uppsats (<http://www.ibf.uu.se/PERSON/jim/papers.html>) finns det mekanismer både i bostadssektorn och i den allmänna välfärdspolitiken som kan bidra till detta, som en del av det som Frank Castles har betecknat som "the really big trade-off" mellan sänkt social välfärd för de äldre och en övergång till ett samhälle dominerat av ägarboende. I så fall understryker detta bara betydelsen av sektorsregimsbegreppet för att vi skall förstå förändringsdynamiken i välfärdsregimer.



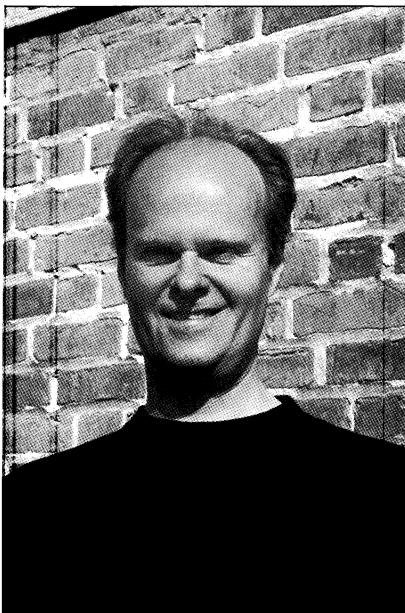
## Sluttreplik

av Erling Annaniassen

**I**SITT SVAR HEVDER KEMENY at jeg har misforstått hans bruk av begrepet boligregime ved feilaktig å tillegge ham påstanden: til en ”bestämd välfärdsregim på nationell nivå motsvarar en bestämd bostadsregim på sektoriell nivå”. Dette stemmer ikke. Derimot er jeg kritisk til Kemenys bruk av regimebegrepet på sektorer innenfor velferdssystemet. Jeg stiller det prinsipielle spørsmålet: ”Passer egentlig regimebetegnelsen på sektorielt nivå, (...)?” Svar: nei, det bør reserveres for overordnede politiske styringsstrukturer. Kemeny avviser videre min kritikk om at han bortser fra andre disposisjonsformer enn ”hyresrett”. Jeg ser at han stiller andelen utleieboliger opp mot eierboliger i det integrerte og dualistiske utleiemarkedet og kobler det til graden av overordnede korporative maktstrukturer. Mitt poeng er imidlertid at andre disposisjonsformer blir for summarisk behandlet. Dette blir tydelig når Kemeny påpeker at det interessante er balansen mellom disposisjonsformene. Det faller nemlig vanskelig å følge når han hevder at i Sverige, med sitt integrerte leiemarked, blir det å bo i eierboliger resultat av et aktivt/bevisst valg, mens det i Norges dualistiske leiemarked blir en ”desperat nødvendighet” osv. Nei! Å eie boligen er resultat av bevisste og rasjonelle valg også i Norge.

Forskjeller mellom landene må forklares konkret, uavhengig av skillet integrerte - dualistiske leiemarkeder. Min konklusjon blir fortsatt den motsatte av Kemenys: Begrepet sektorregime kan *ikke* alene bidra til å forstå endringsdynamikken i bolig/velferdspolitikken. Jeg vil likevel igjen understreke det inspirerende ved Kemenys arbeid. Som han selv skriver er dette bare en begynnelse, en invitasjon til fremtidige forskningsbidrag.





## Livsstil och livsföring i Simmels och Webers klassiska sociologi

av Carl-Göran Heidegren

Carl-Göran Heidegren är docent i sociologi och FD i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet. Senast publicerade bok: *Antropologi, samhällsteori och politik. Radikalkonservatism och kritisk teori. Gehlen – Schelsky – Habermas – Honneth – Joas* (Daidalos, 2002). Medverkar för närvarande i forskningsprojektet "Att välja sitt liv. Livsföringsmodeller bland ungdomar i Sverige vid ingången till 2000-talet".

**B**EGREPPEN "LIVSSTIL" OCH "LIVSFÖRING" tillhör den sociologiska traditionen.<sup>1</sup> Det förra går tillbaka på i första hand Simmel, det senare i första hand på Weber. De svenska termerna avspeglar de tyska "Lebensstil" och "Lebensführung". Här föreligger inga som helst översättningsproblem. Däremot finner man inte lika lätt motsvarigheter i det engelska språket. Detta gäller inte "Lebensstil" som naturligtvis översätts med "lifestyle", medan däremot "Lebensführung" inte har någon särskilt naturlig motsvarighet. Den mest ordagranna översättningen torde vara "conduct of life" eller "life conduct". Denna svårighet har fått till följd att man i flera tongivande och mycket lästa engelska Weber-översättningar har återgett även "Lebensführung" med "lifestyle". Detta gäller t.ex. för Hans Gerth & C. Wright Mills *From Max Weber: Essays in Sociology* från 1946, liksom för Günther Roth & Claus Wittich *Economy and Society* från 1968.

Begreppet "Lebensführung" har på så sätt tenderat att gå förlorat för den engelskspråkiga sociologin, och därigenom även möjligheten av en distinktion mellan "livsföring" och "livsstil".<sup>2</sup> Detta torde på det hela taget gälla även för den i hög grad angliciserade

svenska sociologin. Här följer två exempel:

The concept of lifestyle was used by Weber in *Economy and Society*, in which, in contrast to Marx, he discussed social strata by means of a multi-dimensional model. (...) Weber claimed that the way that status is most clearly expressed is via different groups' lifestyles. (Reimer 1995:121)

A basic distinction in the Weberian sociology of lifestyle is the distinction between classes and status groups. (...) Social status is normally expressed in the form of a specific *style of life*. (Johansson & Miegel 1992:8)

I det textavsnitt som åsyftas i de båda ovanstående citaten så använder Weber emellertid inte termen "Lebensstil", utan däremot "Lebensführung".<sup>3</sup> Detta rimmar synnerligen illa med talet om "the concept of lifestyle" och "the Weberian sociology of lifestyle". Citaten från Reimer och Johansson & Miegel är vidare hämtade från textavsnitt som gör anspråk på att rekonstruera livsstilsbegreppets historia: i det ena fallet bär avsnittet ifråga rubriken "The history of the concept of lifestyle", i det andra fallet rubriken "Classical theory" inom ramarna för kapitlet "The concept of lifestyle: Class and individuality". I båda fallen anges helt riktigt Simmel som en av de som införde begreppet livsstil inom sociologin; såväl Reimer som Johansson & Miegel hänvisar till dennes uppsatser om storstaden och modet som ursprungligen publicerades 1903 respektive 1904.<sup>4</sup>

I själva verket introduceras begreppet "Lebensstil" på bred front av Simmel redan i *Philosophie des Geldes* från 1900. Även i detta avseende leder således de båda anförda texterna läsaren något vilse. Att Reimer och Johansson &

Miegel dock är i gott sällskap framgår med all tydlighet när en i den klassiska sociologin så väl bevandrad författare som Giddens skriver:

Termen "livsstil" är ett intressant exempel på reflexivitet. William Safire, kolumnist i *New York Times*, menar att termen kommer från Alfred Adler, och att den senare plockades upp av de radikala kretsarna på 1960-talet och av reklamkretsarna vid ungefär samma tid. Men enligt Dennis Wrong är den viktigaste inspirationskällan i stället Max Weber: engelskans *style of life* är förbundet med tyskans *Stände* i webersk mening, vilket så småningom blev "livsstil" i vardagsspråket. (Giddens 1997:101-2)

Har Giddens inga egna idéer om varifrån termen livsstil härrör? Har han inte gjort några som helst egna efterforskningar? Om Adler kan sägas att denne började använda termen "Lebensstil" (och "lifestyle") under loppet av 1920-talet, men det handlade då långtifrån om någon pionjärsats.<sup>5</sup> Och när det gäller Weber så återspeglar Giddens, med hjälp av Wrong, bara de mindre exakta engelska översättningar som är i omlopp.

Innan en terminologisk skillnad och möjlig begreppsdistinktion försjunkar i glömska och går förlorad, bör man fråga sig om det finns skäl att upprätthålla den. Om detta inte är fallet, så låt oss glömma den; om det däremot är fallet, så låt oss på nytt bringa den till heder. Jag skall i det följande försöka att skapa en bättre bild av hur termerna "livsstil" och "livsföring" införs och används i Simmels och Webers arbeten.<sup>6</sup>

Avslutningsvis skall jag peka på några möjliga användningar av begreppen i ett aktuellt sociologiskt perspektiv. Det är nämligen min övertygelse att både "livsstil" och inte minst det utrotningshotade "livsföring" är av stor relevans

för sociologin, och att den sociologiska forskningen i flera avseenden (inte alla) med fördel kan anknyta till hur dessa begrepp infördes och användes av Simmel och Weber. Men låt oss först ta en titt i ordböckerna och på ytterligare några ställen.

### En titt i ordböckerna

Med hjälp av *Ordbok över svenska språket* (bd. 16, 1942) kan man se när användningen av orden "livsstil" och "livsföring" är belagd för första gången i det svenska skriftspråket. Resultatet är något överraskande: när det gäller ordet livsstil fastslås uttryckligen att det handlar om ett "nytt ord". Det är första gången belagt så sent som 1933. Men inte heller ordet livsföring har någon lång historia i skriftspråket: den första belagda användningen är från 1904.<sup>7</sup> Detta år utkom den finlandssvenske litteraturvetaren Werner Söderhjems stora arbete om Johan Ludvig Runebergs liv och verk. Det heter där om bonden Paavo, en olycksförföljd man vars hustru är tvungen att baka bark i brödet, men som när han till slut belönas med en rik skörd är storsint nog att hjälpa sin granne, om denne Paavo heter det att han är "ett uttryck för finnets hela åskådning och lifsföring".

Första användningen av ordet livsstil är minst lika intressant. Den 11 mars 1933 rapporterar Svenska Dagbladet om ett föredrag som nyligen hållits vid den akademiska diskussionsföreningen Pro et Contris sammanträde på Stockholms högskola. Föredragshållare var medicine kandidaten Pehr Henrik Törngren, och hans föredrag kretsade kring temat psykoanalys och samhälle.

Svenska Dagbladets rapportör skriver: "Till slut bemötte talaren tvenne huvudinvändningar mot psykoanalysens 'livsstil'." Det framgår inte huruvida användningen av ordet livsstil går tillbaka på rapportören eller om talaren själv använde det i sitt föredrag.

Vänder vi oss till *Ordbog over det danske Sprog* (bd. 12, 1931) saknas ordet "livsstil". Däremot återfinns ordet "livsførelse" med hänvisningen att dess användning är belagd första gången 1878, närmare bestämt i filosofen Friedrich Christian Sibberns *Moralphilosophie som Retsindigheds- og Tilbørighedslære* som detta år utgavs posthumt av dennes son. En annan dansk filosof, Kristian Kroman, fastslog ett par decennier senare att etiken i en konkret bemärkelse är en "Livsførelsens Kunst" (Kroman 1904:126). I ett nyligen publicerat *Supplement till Ordbog over det danske Sprog* (bd. 4, 2001) anføres 1945 som det år då ordet "livsstil" första gången är belagt i en danskspråkig text.

Kastar vi till sist en blick i bröderna Grimms *Deutsches Wörterbuch* (bd. 6, 1885) finns, intressant nog, inte ordet "Lebensstil" med där. Däremot finns ordet "Lebensführung" med, vars användning kort exemplifieras genom uttrycket "eine sittliche Lebensführung". Nämnas kan att berlinfilosofen August Döring i en skrift från 1888 pläderar för en "Theorie der Lebensführung" som en egen disciplin inom den praktiska filosofin (se Köhnke 1996:266). När det gäller termen "Lebensstil" ska den emellertid ha använts av teologen Friedrich Schleiermacher (vid sidan av "Lebensform") redan under början av 1800-talet.<sup>8</sup>

Sammantaget tyder allt på att ordet livsstil

är mycket ungt i de anförda europeiska språken, och detta tycks, kanske mera överraskande, även gälla ordet livsföring i de skandinaviska språken. Det rör sig av allt att döma inte om ord som man kunnat höra på gator och torg sedan urminnes tider, och det är inte heller ord som sedan länge återfinns i skriftspråket. Betydelsemässigt föreligger däremot utan tvekan en närhet mellan de båda orden.

I *Ordbok över det svenska språket* (bd. 16, 1942) anges betydelsen av livsföring som "sätt att inrätta eller leva sitt liv", och betydelsen av livsstil som "sätt att leva sitt liv; livsföring". Jag menar dock att man redan från början kan och bör utläsa vissa olika betydelsenyanser. Tyskans "Lebensführung" har en närhet till ord som "Führung" och "Führer" ("ledning" och "ledare"), dvs. indikerar vad man skulle kunna kalla för ett centrum varifrån en viss *aktivitet* utgår. Detta är även tydligt i en antropologisk grundsats som: "Der Mensch lebt nur, indem er ein Leben führt" (Plessner 1975:310); fritt översatt: "Människan lever som människa endast såtillvida som hon aktivt bemästrar och gestaltar sitt liv".<sup>9</sup>

Det svenska ordet livsföring har en viss närhet till denna grundbetydelse genom uttryck som "föra befäl", "föra ordet", "föra dagbok" etc., vilka även de indikerar ett centrum varifrån en viss aktivitet utgår (jfr. även "krigsföring", "bevisföring" etc.). Detsamma gäller inte för ordet livsstil. En viss livsstil är *resultatet* av en föregående stilseringsaktivitet, dvs. ordet indikerar inte i sig självt en aktivitet. Utan aktiv stilsering, ingen livsstil. Vad man kan säga är att en specifik livsstil befasts och reproduceras genom en kontinuerlig stilseringsaktivitet.

## "Livets stil" och "livsstil" hos Simmel

Den 15 februari 1894 skriver Simmel till Célestin Bouglé att han "helt och hållet" ägnar sig åt "sociologiska studier", och att han "inom överskådlig tid" inte kommer att ägna sig åt något annat område.<sup>10</sup> På hösten samma år publicerar han den programmatiska artikeln "Das Problem der Sociologie".<sup>11</sup> Hans program kan i all korthet sammanfattas på följande sätt: samhälle föreligger när flera individer *växelverkar* (interagerar) med varandra; genom att växelverka med varandra *församhälleligas* de involverade individerna; detta församhälleligande antar och uppvisar olika allmänna *former* (över- och underordning, konkurrens, arbetsdelning etc.); församhälleligandets former, deras utveckling och funktion, utgör *sociologins objekt*.

Två år senare, 1896, publicerar Simmel artikeln "Das Geld in der modernen Kultur". Under de följande åren publicerar han sedan ett flertal artiklar som kretsar kring penningens roll i det moderna samhällslivet. Siktet var åtminstone från och med hösten 1894 inställt på en större publikation i ämnet: vad som från början var tänkt som ett "socialpsykologiskt" verk med titeln *Psychologie des Geldes* publicerades till slut 1900 under titeln *Philosophie des Geldes* (hädanefter förkortad PG).<sup>12</sup>

Med tanke på att arbetet ifråga numera betraktas som en klassisk sociologisk text kan man naturligtvis fråga sig varför det inte bär titeln *Soziologie des Geldes*, inte minst med tanke på att Simmel som vi sett några år tidigare förutspått att sociologiska studier för längre tid skulle uppta honom. Att boken heter som den gör har

emellertid sina randiga skäl som Simmel redogör för i förordet till densamma. Jag kommer inte att gå närmare in på dessa, och inte heller på boken i sin helhet, utan kommer att fokusera på dess avslutande sjätte kapitel som bär rubriken "Der Stil des Lebens", vilket lite oskönt kan översättas som "Livets stil". Det är i detta kapitel, som omfattar cirka 100 sidor och som har tre numrerade underavsnitt utan särskilda rubriker, som begreppet *livs-stil* definitivt gör sin entre i sociologin.<sup>13</sup>

Ledmotivet i kapitlet är hur en utvecklad penningekonomi och storstadsmiljö (pengar bär på en tendens att koncentreras rumsligt) påverkar människors liv och leverne samt kulturen i allmänhet. I detta sammanhang talar Simmel om det "moderna livets stil", "samtidens stilbild", "pengars funktion för livsstilen", "livets stilbestämmdhet", "livets stilgestaltningar", överhuvudtaget om "livsstil" och "livets stil". Sammantaget har jag hittat ett tjugotal vändningar av den här typen. Penningekonomin och storstaden är här till synes den *oberoende* variabeln, medan det moderna livets stil, den "moderna, sensibla, nervösa" (Simmel 1989:665) storstadsmänniskans livsstil, är den *beroende* variabeln.<sup>14</sup> Det rör sig dock i sammanhanget inte om någon sträng kausalitet eller entydig verkan (t.ex. ett ökat främlingskap), utan penningekonomin utövar tvärtom en ytterst mångfacetterad och i många fall indirekt verkan på den moderna livsstilen.<sup>15</sup> Överallt finner man ambivalenser,

dubbeltydigheter, motstridiga tendenser och processer, ja, det kan väl sägas vara något av Simmels signatur som sociolog att sky enkla förklaringar och samband, för att i stället lyfta fram det ambivalenta och motstridiga. Även (eller snarare just) människorna i en utvecklad penningekonomi och en utpräglad storstadsmiljö (som t.ex. Berlin på Simmels tid) ställs inför olika, ja mångahanda möjligheter att *aktivt* gestalta

sina liv. Sin mångtydighet till trots så uppvisar dock det moderna livet bestämda stildrag, ett visst formspråk som går igen i flera sammanhang och på många plan.<sup>16</sup>

I det andra underavsnittet till det sjätte och sista kapitlet i PG diskuterar Simmel förhållandet mellan *subjektiv* och *objektiv* kultur, dvs.

just vad som senare utgör huvudtemat för hans berömda uppsats om "kulturens tragedi" från 1911.<sup>17</sup> I det större arbetet från 1900 står det: "Hela livets stil hos en gemenskap är avhängig den relation som den objektivt vordna kulturen har till subjektens kultur." (Simmel 1989:628; jfr. 649)

Under mindre utvecklade kulturförhållanden täcker på det hela taget den subjektiva och den objektiva kulturen varandra. I takt med kulturens vidareutveckling förmår emellertid inte den subjektiva kulturen att hålla jämna steg med den snabbt expanderande objektiva kulturen. Det klassiska Atens särställning i kulturhistorien består i att trots högt utvecklade kulturförhållanden så förmådde på det hela taget

---

**"Den förnäma människan kännetecknas av distansens patos, skyr genomsnittet och den breda majoriteten, insisterar på kvalitativa skillnader"**

---

den frie medborgaren att tillgodogöra sig eller införliva den objektiva kulturen. Under moderna kulturförhållanden är detta inte längre möjligt: den objektiva kulturen växer ifrån den enskilde individens förmåga att införliva den. Men, och detta är en intressant poäng som Simmel gör i PG, däremot inte i den senare artikeln om "kulturens tragedi", det finns områden varpå den subjektiva kulturen utvecklas snabbare än den objektiva, dvs. områden där vissa individer och samhällsgrupper ligger före den objektiva kulturen och där den senare utgör en hämsko på de förra.

Ett av de exempel som Simmel anför är följande: inte minst genom den moderna industriteknikens framsteg har flera kvinnor framför allt inom borgerligheten befriats från en del av de sysslor i hemmet som tidigare låg på deras lott, eller åtminstone har den tid och energi som de tvingas lägga ner på dessa minskat avsevärt.<sup>18</sup> En följd därav är att ett frirum har uppstått som kvinnorna traktar efter att fylla med en meningsfull aktivitet i och utanför hemmet, samtidigt som den traditionella och ännu gällande äktenskapsformen lägger hinder i vägen för dem att utnyttja detta frirum. Den situation som uppstått beskrivs av Simmel på följande sätt:

Mot äktenskapets fixerade former och levnadsvanor, som förhåller sig tvingande gentemot individerna, står en personlig utveckling hos de båda parterna, och särskilt gäller detta för kvinnan, som har fortskridit långt utöver dessa. Individerna vore nu redo för en frihet, en förståelse, en jämlikhet med avseende på rättigheter och utbildning, som det äktenskapliga livet, så som det har stabiliserats traditionellt och objektivt,

inte lämnar något egentligt utrymme för. Äktenskapets objektiva ande, så skulle man kunna uttrycka det, har hamnat på efterkälken i förhållande till de subjektiva andarnas utveckling. (Simmel 1989:644)

Här föreligger ett exempel på hur de sociala institutionerna, såsom objektiv kultur eller objektiv ande, utvecklas i ett långsammare tempo än individerna. Även denna utveckling, den subjektiva kulturen som skyndar före den objektiva kulturen, och inte bara den omvända, att den subjektiva kulturen alltmer tappar mark på den objektiva kulturen, kort sagt, båda formerna av missförhållande, är tillika en "avkomling" (650) av penningekonomin. I detta sammanhang blir tydligt hur enligt Simmel penningekonomin inte bara i allmänhet präglar den moderna människans livsstil, utan hur den mera speciellt gör det genom att understödja motstridiga tendenser: "På det hela taget är penningen som verksammast vid de sidor av vårt liv, vars stil är bestämd genom den objektiva kulturens övervikt i förhållande till den subjektiva. Att penningen emellertid inte förvägrar sig att understödja även det omvända fallet visar med all tydlighet av vilket slag och omfång dess historiska makt är." (653)

I det första underavsnittet till kapitlet "Livets stil" framhäver och analyserar Simmel ett antal karakteristiska drag i den moderna människans livsstil. Kännetecknande för en penningekonomi är att allting blir jämförbart, allt och alla har en minsta gemensam nämnare, penningvärdet, genom att det alltid är möjligt att fråga vad någon eller något har för pris, vad det kostar. Penningen själv äger en grundläggande dubbelkaraktär: den är ett medel bland andra medel, och på samma

gång universalmedel för att uppnå allting. Ju fler och ju längre kedjor av medel som skiljer oss från slutmålet för vårt handlande, desto mera träder *intellektet* med nödvändighet i verksamhet.

En utvecklad penningekonomi kännetecknas just av att medlen mångfaldigas till synes i det oändliga och bildar ett överskådligt system: allt fler föremål och företeelser degraderas därigenom från mål till medel. Detta förhållande avspeglas i de moderna storstäderna genom förekomsten av en allt större grupp av människor som förtjänar sitt dagliga bröd som mellanhänder, agenter, kommissionärer etc., och vars väsentliga arbetsredskap är intellektet i form av en "slughet" (597) i affärer.<sup>19</sup> Å ena sidan understödjer penningekonomin uppkomsten av en intellektualitet, av en opersonlig saklighet eller "livsstilens objektivitet" (599), å andra sidan understödjer den uppkomsten av en individualitet och individualism som ser till det egna subjektiva intresset.

Vad som sett till sitt *innehåll* är något "opersonligt och allmängiltigt", träder sett till sin *funktion* och *användning* i "egoismens och differentieringens tjänst" (608). Med avseende på sin användning saknar penningen i sig själv både "direktiv" och "hämningar" (ibid.), och ger därigenom egenintresset fritt spelrum. Denna dubbelhet är kännetecknande för den moderna livsstilen. Till samtidens stilbild hör även en räknande och beräknande hållning som för Simmel likaså har sin grund i penningekonomin: "Exaktheten, skärpan, precisionen som utmärker livets ekonomiska relationer, och som naturligtvis smittar av sig på dess övriga innehåll, går hand i hand med penningväsendets utbredning — något som förvisso inte främjar den stora stilen i

livsföringen." (614)<sup>20</sup>

Att något har en *karaktär* innebär att det har en individuell egenart, är i besittning av något som gör det kvalitativt ojämförbart med annat. En penningekonomi gör i princip allting jämförbart med vartannat genom att tillhandahålla ett gemensamt mått: vilket pris något har. Sätillvida präglas den moderna tiden enligt Simmel av en "viss karaktärslöshet" (594), och detsamma gäller den moderna människan sätillvida som hon domineras av sitt intellekt. Denna negativa bestämning har sitt komplement i en uppsättning positiva bestämningar: den moderna människan kännetecknas av ett alltmer nivellerat känsloliv, av en lätthet att överbrygga motsättningar och uppnå ett intellektuellt samförstånd, av en tendens till försonlighet. Det kvalitativt olika står inte oförsonligt mot varandra, utan man ger och tar, jämkar en smula, och vips så är man överens. Smidighet och flexibilitet kallar man det idag.

Här finns skäl att lyfta fram det personlighetsideal som enligt Simmel är diametralt motsatt penningekonomin karaktärslöshet, nämligen *förnämheten*. Den förnäma människan kännetecknas av distansens patos, skyr genomsnittet och den breda majoriteten, insisterar på kvalitativa skillnader. "Förnämheten representerar en alldeles unik kombination av åtskillnadskänslor, som vilar på en jämförelse, och det stolta avvisandet av varje jämförelse." (535)<sup>21</sup> Detta kan synas vara en ren och skär elitism, men det är inte detta som Simmel tar fasta på.

I ett senare arbete skriver han: "Den förnäma människan frågar inte efter 'vad det kostar'. Därför är den stil som kännetecknar det förnäma livet diametralt motsatt penningekonomin, där

tingens värde mer och mer identifieras med deras pris.” (Simmel 1907:240)<sup>22</sup> Den förnäma människan låter sig inte köpas, inte till något pris, nedlåter sig överhuvudtaget inte till några kostnadskalkyler. Att inte vara till salu är förnämt. Vi skulle kanske säga om den som inte låter sig köpas att han eller hon har *integritet*. Detta är en hållning och egenskap som även idag med rätta väcker aktning och respekt.

I det tredje underavsnittet, slutligen, tematiserar Simmel hur penningekonomi och storstadsmiljö påverkar den moderna människans livsstil utifrån tre övergripande aspekter: *distans*, *rytm* och *tempo*, dvs. med avseende på rums- och tidsaspekter. Han sammanfattar där, med sina egna ord, ”en serie av mångahanda inre kulturföreteelser” som ”alla hör till en och samma livets stil” (Simmel 1989:657).<sup>23</sup>

Med avseende på distansförhållanden gör Simmel gällande att den moderna människan närmar sig vad som tidigare varit henne mest avlägset, samtidigt som hon fjärrar sig från vad som tidigare varit henne närmast. Å ena sidan *överbvinns* distans genom att mer växelverkan mellan människor blir möjlig (aktuella stickord: globalisering, nätverk, virtualitet), å andra sidan *skapas* distans i mångahanda former: till andra människor, till föremålen, till naturen, till penningen själv (genom kreditväsendet), och mellan människans mål och hennes medel. Även här återfinner man således motstridiga tendenser och processer, om än med en tydlig övervikt åt ena hållet: ”penningens funktion för livsstilen” (665) är framför allt att skapa distans.<sup>24</sup> Jag nöjer mig här med ett exempel: det sätt varpå människans medel tar överhanden och distan-

seras från hennes mål. För Simmel präglas den moderna livsstilen i grunden av en känsla av spänning och förväntan inför vad som komma skall, samtidigt som detta kommande tenderar att förbli något obestämt. Den moderna människan uttalar ett slags misstroende-votum mot nuet i framtidens namn: det avgörande, det definitiva väntar vi ännu på, meningen med alltihopa skall så småningom uppenbara sig. Så många medel och möjligheter, men vad är egentligen målet? Genom den tekniska utvecklingen har tranlampor kommit att ersättas av elektriskt ljus. Men det väsentliga är rimligen *vad* det är som därigenom blir bättre synligt. Genom telegraf och telefon har kommunikationsmöjligheterna ökat dramatiskt (i detta avseende har distansen mellan människor minskat drastiskt). Men det väsentliga är rimligen *vad* det är som man har att meddela varandra? Simmels sammanfattande beskrivning av den moderna livsstilen för osökt tankarna till våra dagars upplevelseindustri och upplevelsejakt.

Bristen på något definitivt i centrum av själen ger upphov till att en momentan tillfredsställelse söks i ständigt nya stimulanser, sensationer och yttre aktiviteter; dessa snärjer oss i sin tur i den kaotiska hållnings- och rådlöshet, vilken tar sig uttryck i form av storstadens tumult, som resemani, som konkurrensens vilda jakt, som den specifikt moderna trolösheten på smakens, stilarnas, uppfattningarnas och relationernas område. (Simmel 1989:675)

Även bakom denna stilbild av samtiden menar sig Simmel återfinna penningens karakteristiska dubbelroll: å ena sidan ett medel bland andra medel som skjuter sig in mellan oss själva och våra mål, å andra sidan det universalmedel, den



allmänna makt, som bär upp och genomsyrar alla dessa kedjor av mål och medel.

En annan av "livets stilbestämtheter" (676) avser rytmförhållanden. I vad mån låter sig den moderna människans livsstil karakteriseras som rytmisk eller orytmsk? Rytmiskt utspelar sig livet såtillvida som det erbjuder både omväxling och stabilitet: allt förblir inte sig likt från dag till dag, men händelser och skeenden återkommer med jämna mellanrum. Hur påverkar penningekonomin livets rytm? Simmel skiljer i sammanhanget mellan två grundläggande *livsprinciper*: en "rytmisk-symmetrisk" och en "individualistisk-spontan" (687). Denna motsats gräver sig tillika djupt ner i de "personliga livsstilarna" (689). Man finner å ena sidan "systematiseringen av livet: dess enskilda provinser harmoniskt ordnade kring ett centrum, alla intressen omsorgsfullt avvägda mot varandra, och där varje särskilt intresseinnehåll bereds utrymme endast i den utsträckning som hela systemet medger" (ibid.).

En genomgående symmetri och rytmik är förhärskande som varken låter sig rubbas av oberäkneliga inre stämningar eller överraskande yttre händelser. Å andra sidan finner man "formningen av livet från fall till fall, strävan att försätta det momentana inre själstillståndet i gynnsammast möjliga förhållande till de motsvarande realiteterna i yttervärlden" (ibid.), den ständiga beredskapen att gripa tillfället i flykten, att såväl hörsamma sina spontana handlingsimpulser som att vara lyhörd för vad den yttre situationen kräver.<sup>25</sup>

Två livsprinciper och två livsstilar, med det förbehållet att den individualistisk-spontana

inte kan göra anspråk på att utgöra en "stil i snävare bemärkelse", emedan det för den gäller att "livet inte behärskas av idéer" (690), idéer som i sin yttre gestaltning blir till systematik och rytmik. I en vidare bemärkelse är det dock av allt att döma enligt Simmel fullt rimligt att tala om en individualistisk-spontan livsstil.<sup>26</sup> Det kan tyckas som om penningekonomin enbart skulle befordra den individualistisk-spontana livsstilen, men enligt Simmel befordrar den även den rytmisk-symmetriska livsstilen, eftersom penningen som sådan är formlös: förvisso utan någon egen rytmik, men inte heller motsatt någon viss sådan. Å ena sidan står penningen över "livets stilgestaltningar" (693), å andra sidan är den alltid redo att tjäna det ena eller andra singulära intresset, eller bättre att i samma mån tjäna båda parter. "Peningens betydelse för livets stil är att den just genom att stå bortom varje särskild ensidighet kan bli till ett eget led hos var och en av dem." (695)

Ett tredje avseende i vilket penningekonomin påverkar den moderna människans livsstil är dess tempo. Livets tempo bestäms av mängden och graden av förändringar som detta undergår inom loppet av en viss tidsenhet ("en händelserik dag", "ett år då inget hände"). Här kan vi fatta oss förhållandevis kort. Den allmänna tendensen är att penningen bidrar till att stegra livets tempo, till att frambringa en mer eller mindre hektisk livsstil. Redan ökningen av mängden pengar som är i omlopp får till följd att inövade balanser rubbas och nya skillnader gör sig gällande, vilket psykiskt upplevs som en diskontinuitet och ett stegrat livstempo. Likaså har pengars tendens att koncentreras till vissa orter och platser, handels-

och finansiella centra, den psykologiska följden att man upplever det som att livets hjul snurrar allt fortare. Överhuvudtaget framstår pengar som bärare av en rörelse, de skall "rulla", cirkulera, och desto bättre om de gör det med en hög omloppshastighet. "Penningens betydelse ligger i att den omsätts; så snart den vilar stilla är den inte längre pengar sett till sitt specifika värde och sin specifika betydelse. Den verkan som penningen under omständigheter utövar i vilande tillstånd, består i antecipationen av dess förestående rörelse." (714) Men på samma gång utgör penningen den indifferenspunkt som förblir beständig och stabil, det gemensamma måttet för alla ting såtillvida dessa har ett ekonomiskt värde.

Det är naturligtvis lockande att spekulera kring bakgrunden till Simmels förnyelse av den sociologiska terminologin. Låt mig avslutningsvis endast uppställa följande hypotes om själva förloppet: "Lebensform" blir till "Lebensstil" via begreppet "Stil". Termen "livsform" använder Simmel upprepade gånger t.ex. i artikeln "Zur Psychologie der Mode", med undertiteln "Sociologische Studie", från 1895 (se Simmel 1992:105ff. och 112), och den förekommer även i PG, t.ex. i formuleringen "den moderna livsformen" (Simmel 1989:664-5).

I nämnda artikel från 1895 talar Simmel även om "hela den stil varigenom människan uttrycker sig" (1992:107), varvid betoningen ligger på att något "inre" förlänas ett "yttre" — synligt, märkbart — uttryck, t.ex. "de samhälleliga formerna, klädseln, de estetiska bedömningarna" (ibid.). I PG utläggs "stil" som "generell formning av det individuella" (1989:659), närmare bestämt

som resultatet av en föregående "stilisering" (ibid.).<sup>27</sup>

I den tidigare artikeln talas vidare om att "fänkänsliga och särpräglade människor använder sig av modet som en mask" (1992:111). I PG heter det: "Den stil varmed vi uttrycker vad som tilldrar sig i vårt inre för med sig att detta inte flödar fram omedelbart, utan höljer sig i en klädnad i det ögonblick som det uppenbaras." (1989:659) I den därpå följande meningen används uttrycket "hölje, täckelse" ("Hülle") för den "distans" som stilen upprättar mellan det individuella som uttrycks och den motpart som registrerar detta.

I en artikel med titeln "Soziologische Aesthetik" från 1896 gör Simmel gällande att "konststilarnas inre betydelse kan tolkas som en konsekvens av den skiftande distans som de etablerar mellan oss och tingen" (1992:209). Denna formulering återkommer senare ordagrant i PG (se 1989:658). I nämnda artikel tematiseras även den betydelse som *estetiska* motiv och intressen har för gestaltningen av det sociala livet. Såväl det socialistiska som det individualistiska samhällsidealet har en estetisk komponent: i det förra fallet den estetiska lockelse som ligger i den stränga symmetri som gör samhället och livet i sin helhet till ett konstverk, i det andra fallet den lockelse som ligger i att det individuella får fritt spelrum och möjlighet att utvecklas till en helhet i sin egen rätt. Så kan socialismen sägas vara vägledd av ett intresse som önskar att "så att säga stilisera det sociala livet" (1992:205) i riktning mot harmoni och symmetri. Men generellt gäller att "de estetiska intressena kan rikta sig mot den ena sociala livsformen i lika

hög grad som den andra" (1992:208–9).

Artikeln "Soziologische Aesthetik" föregriper starkt, i långa stycken ordagrant, flera avsnitt i PG (se 1989:658ff. och 681ff.). Varken i denna eller i artikeln "Zur Psychologie der Mode" återfinns man emellertid termerna "livsstil" eller "livets stil". Det förefaller som om dessa utgör terminologiska innovationer från de därpå följande åren. Sammanfattningsvis tycks alltså Simmels väg ha gått från termen "livsform" via "stilisering" och "stil" — som *formning, uttryck, klädnad* eller *hölje* — till termen "livsstil".

Det är vidare mitt intryck att användningen av termerna "livets stil" och "livsstil" i PG kom att utgöra något av en episod i Simmels verk. I "Die Großstädte und das geistige Leben" från 1903, som ofta åberopas i sammanhanget, använder han vid *ett* tillfälle uttrycket "livets mening och stil" (se Simmel 1995:120; sv. övers. i Simmel 1981:213). I artikeln "Fashion", publicerad 1904 i tidskriften *International Quarterly*, som likaså ofta anförs i sammanhanget, förekommer termerna "style of life" eller "lifestyle" inte alls (däremot upprepade gånger "form of life"). Och inte heller förkommer nämnda termer i artikeln "Das Problem des Stiles" från 1908 (se Simmel 1993:374–84).

## **"Livsföring" och "livsstil" hos Weber**

Av allt att döma hörde Simmels *Philosophie des Geldes* till det första som Weber läste efter sin sjukdomsperiod (cirka 1898–1902). Redan i den första av de båda artiklar som utgör den ursprungliga versionen av "Die protestantische

Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus" (hädanefter förkortad PE) och som förelåg i *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* i november 1904, återfinns en referens till nämnda arbete. En bit in i texten, närmare bestämt i en fotnot, talar Weber allmänt om "de glänsande bilderna i Simmels 'Philosophie des Geldes' (sista kapitlet)" (Weber 1904:15; jfr. Weber 1934:34, och Weber 1978:93).<sup>28</sup> Man kan således på goda grunder utgå från att Weber med stort intresse hade läst slutkapitlet om "livets stil" i Simmels bok när han satte sig ner för att författa sin egen artikel. Därmed föreligger också möjligheten av en påverkan från Simmel på Weber i terminologiskt avseende.<sup>29</sup> En närmare betraktelse ger vid handen att Weber i PE använder de båda termerna "Lebensführung" och "Lebensstil" om varandra. Utan tvekan är "Lebensführung" den betydligt mera frekvent förekommande, men själva användningen antyder att han uppfattar de båda termerna som synonyma. Av allt att döma har vi här att göra med två olika ord, men inte med två olika begrepp. Weber talar t.ex. såväl om "den protestantiska asketismens livsstil" (Weber 1978:139) som om "principen om asketisk livsföring" (79), liksom han talar om "tendensen till borgerlig, ekonomiskt rationell livsföring" (82) och om ett "grundläggande asketiskt drag i den borgerliga livsstilen" (85). Genom följande textställe blir bara extra tydligt att Weber i PE använder de båda termerna huller om buller med varandra:

... endast genom bekräftelse i en specifik vandel, som otvetydigt skilde sig från den "naturliga" människans livsstil. Därav följde ett motiv för individen att i livsföringen metodiskt kontrollera sitt nådatillstånd

och sålunda genomsyra den med asketism. Men, som vi sett, denna asketiska livsstil innebar en rationell gestaltning av hela tillvaron efter Guds vilja.<sup>30</sup> (...) Denna rationalisering av livsföringen i denna världen, men med tanke på den tillkommande, var en följd av den asketiska protestantismens kallelsetanke. (72–3)

Följande textställe skulle möjligen kunna tolkas som om det rörde sig inte blott om två olika ord, utan om två olika begrepp: "Låt oss nu försöka att speciellt belysa de punkter, på vilka den puritanska uppfattningen om de världsliga sysslorna och kraven på asketisk livsföring, måste direkt påverka utvecklingen av den kapitalistiska livsstilen." (78) Här sägs — förslagsvis — att en religiöst–moraliskt motiverad asketisk livsföring utgjorde en bidragande faktor vid utvecklingen av en kapitalistisk livsstil, med den skillnaden att i det senare fallet saknas en specifikt religiös–moralisk underbyggnad. Men Webers text som helhet betraktad understöder inte en sådan tolkning; detta framgår redan av citaten ovan.<sup>31</sup>

Låt oss titta något närmare på Webers argumentation i PE. Hans ambition är att klargöra "den asketiska protestantismens kulturbetydelse" (86), närmare bestämt att *förklara* hur en "livsföring och yrkesuppfattning, som passade för kapitalismens egenart" kunde uppstå "inte endast hos enstaka individer, utan som en mentalitet gemensam för hela grupper" (26).<sup>32</sup> Det drama som Weber tecknar — PE rymmer en stor dramatik! — har två vändpunkter: först uppkomsten av en säregen men självvald livsföring och livsstil bland bestämda grupper av människor, sedan hur denna livsföring och livsstil förvandlas från någonting självvalt till

något mer eller mindre påtvingat för i princip alla människor i det moderna kapitalistiska samhället. "Puritanen ville ta sitt yrke som ett kall, vi måste göra det." (85)

Den puritanska människan *valde* att bryta med den 'naturliga' människans livsföring och livsstil för att göra en radikalt annorlunda livsföring och livsstil till sin egen. Hon *valde* att uppfatta sitt yrke som ett kall (och sig själv som av Gud kallad — *berufen* — att göra detta). Vad den puritanska människan bröt med var en *traditionell* livshållning: "Människan vill inte 'av naturen' tjäna mer och mer pengar, utan helt enkelt leva som hon är van att leva och tjäna så mycket som är nödvändigt för detta" (28). Och hon — den puritanska människan — gjorde detta i kraft av bestämda *religiöst–moraliskt* förankrade idéer, övertygelser och värderingar.<sup>33</sup> "Vardagsmänniskans moraliska handlande avkläddes sålunda sin plan- och systemlöshet och formades till en konsekvent metod för hela livsföringen." (55)

Den moderna människan — omsluten av det kapitalistiska samhällets "stålhårda skal eller hölje"<sup>34</sup> — har däremot *inget val*: hon föds in i "det mäktiga kosmos, som den moderna ekonomiska ordningen utgör", och som "med överväldigande styrka bestämmer alla människors livsstil, inte endast de direkt ekonomiskt verksamma" (85).<sup>35</sup> Den moderna människan är hänvisad till att vara yrkesmänniska — vare sig hon vill det eller inte. Vad som en gång var en fråga om ett mer eller mindre fritt val har blivit till en fråga om *anpassning*: "Den som inte anpassar sin livsföring till de kapitalistiska förutsättningarna måste gå under eller kommer inte framåt." (34)<sup>36</sup>

Överhuvudtaget talar Weber om en ”mäktig tendens till likriktning av livsstilen” (80) i det moderna kapitalistiska samhället.<sup>37</sup> Det är uppenbart att Weber i PE använder termerna livsföring och livsstil för att beteckna både en i högsta grad aktiv gestaltning av sitt liv och vad som i hög grad utgör en ren anpassningsprodukt.

Så vitt jag kan se — utan att göra något som helst anspråk på att kunna överblicka Webers väldiga verk — tenderar termen ”Lebensstil” efter PE att mer eller mindre försvinna från Webers texter. I de senare religionssociologiska arbetena och i *Wirtschaft und Gesellschaft* återfinns man nästan uteslutande termen ”Lebensführung”. Någon hypotes om vad som föranlett denna förändring i språkbruket har jag inte. Det går dock under inga omständigheter att utesluta att användningen av ”Lebensstil” ursprungligen var en influens från Simmel.

En markant avvikelse från denna utvecklingstendens utgör dock de ”anti-kritiker” som Weber skrev och publicerade under åren 1907–1910 som svar på den kritik som riktats mot PE. Även här förekommer termerna livsföring och livstil ymnigt och till synes som synonymer; i Webers sista replik från 1910 är till och med livsstil den mera frekvent förekommande termen. Här skall endast några intressanta förekomster noteras. Vid två tillfällen använder Weber uttrycket ”religiösa livsstiliseringar” (Weber 1968:33 och 323). På andra ställen talar han om ”den moderna livsföringens historia” (324), om ”tongivande moderna nationers livsstil” (54), om ”puritanismens avgörande roll för den amerikanska livsstilen” (300), men också om en ”livsstil som är förankrad i personlighetens enhet, en yttersta, avrundad

och angivbar sådan” (297).

När det gäller frågan vad hans undersökningar i PE syftade till skriver Weber med några års distans:

...mina undersökningar kretsar uteslutande kring analysen av utvecklingen av en etisk ”livsstil” som är adekvat i förhållande till den nyare tidens framväxande kapitalism. (286; jfr. 55)

Weber använder här inte bara termerna livsföring och livsstil om varandra, utan han använder dem både på en individnivå och på en kollektivnivå.

Innan vi kastar en selektiv blick på Webers senare arbeten finns det skäl att även uppmärksamma en text från 1908 som på många sätt direkt ansluter till PE. Det handlar om Webers metodologiska inledning till de av ”Verein für Sozialpolitik” initierade undersökningarna av det moderna industriarbetet.<sup>38</sup> Det övergripande syftet med dessa var att bidra till förståelsen av den moderna storindustrins ”kulturbetydelse” (Weber 1924:59). Att den moderna verkstaden de facto präglar de människor som arbetar där stod för Weber bortom allt tvivel: ”Denna utövar långtgående och för den speciella verkningar på människorna och deras ’livsstil’.” (60)

Undersökningarna syftade därmed till att studera urvals- och anpassningsprocesser bland arbetare inom storindustrin. På detta sätt avsåg man att närma sig ett svar på frågan: ”Vad för slags människor präglar den moderna storindustrin i kraft av sin immanenta egenart, och vilket yrkesmässigt (och därigenom även indirekt: utom yrket) öde bereder den dessa?” (37) Både livsföring och livsstil förekommer i Webers text, om än förhållandevis sparsamt. Av någon anledning

använder Weber citationstecken kring "livsstil" samtliga fyra gånger som termen förekommer. Möjligen har detta den enkla förklaringen att han på så sätt markerar en anslutning till formuleringar i den "Arbeitsplan" som låg till grund för hans utläggningar (se t.ex. 55).

Mot slutet av sin text räknar Weber upp ett antal områden där det är rimligt att undersöka på vilket sätt den moderna storindustrin "betingar" arbetaren även i dennes livsföring och "livsstil" utanför arbetet:

... familjeliv, barnuppfostran, rekreation och nöjen, umgängesformer och vanor, närings- och dryckesvanor, intellektuella och estetiska intressen och olika aktiviteters omfång och art (läsning), förhållande till skolan, till kyrkolivets officiella former, och till religiösa och andra 'världsåskådnings'-frågor osv. (Weber 1924:55).

Det är uppenbart att Weber här använder termen "livsstil" i en mycket bred betydelse. Den återfinns i ett terminologiskt sammanhang av präglingskaraktär, habitus, livsföring och livsstil.

Vänder vi oss så till Webers senare arbeten. I PE undersökte Weber de "psykologiska drivkrafter" (Weber 1978:46)<sup>39</sup> som hade sin grund i den religiösa tron och det religiösa livet, och som genererade en specifik livsföring eller livsstil som i sin tur visade sig vara gynnsam för en kapitalistisk samhällsutveckling. I sina studier av de olika världsreligionernas ekonomiska etik — *Wirtschaftsethik* — undersöker Weber på analogt sätt de "praktiska drivkrafter till handling" (Weber 1934:238) som har sin grund i religionernas psykologiska och pragmatiska sammanhang snarare än i teologiska traktat. I detta avseende föreligger det t.ex. en

radikal skillnad mellan konfucianismen och puritanismen. Konfucianismen sägs innebära en "förvisso rationellt bestämd livsföring, men bestämd utifrån och in, och inte, som hos puritanismen, inifrån och ut" (534). Närmare bestämt: "Den konfucianska rationalismen innebar rationell anpassning till världen. Den puritanska rationalismen: rationell behärskning av världen." (ibid.) En livsföring kan således både vara ett *anpassningsfenomen*, som tenderar att cementera den bestående ordningen, och en *världsförändrande faktor*; i båda fallen är dock livsföringen ett sätt att aktivt bemästra och gestalta sitt liv utifrån *idéer, övertygelser* och *värderingar* (i motsats till den framtvingade — idélösa — anpassning som föreligger i det fullt utvecklade kapitalistiska samhället).

Den konfucianske lärde "valde" att anpassa sig till världen, liksom puritanen "valde" att uppfatta sitt yrke som ett kall med allt vad det innebar. Weber pekar dock på en viktig skillnad när han skriver:

En äkta profetia frambringar en systematisk orientering av livsföringen inifrån och ut i överensstämmelse med en värdeåskådningsstock, gentemot vilken "världen" gäller för att vara ett material som skall formas etiskt efter denna norm. (521)

Tanken att världen var ett formbart material, ett material som inte bara kunde utan *skulle* formas, och att han själv var det medel eller verktyg, närmare bestämt Guds verktyg, som skulle verkställa detta, var främmande för den konfucianske lärde. Denne var inget medel utan ett självändamål, utgjorde i sig själv ett "estetiskt värde" (535) och eftersträvade sin egen fullkomning som det

högsta. ”Det konfucianska förnämhetsidealet var strängt motsatt tanken på ett ’yrkeskall’.” (534–5; se även 448ff.) En ”personlighet” i konfuciansk bemärkelse var den som i sin livsföring till fullo behärskade konsten att smidigt anpassa sig till vad som samhälleligt anstod; att vara en ”personlighet” i en modern västerländsk bemärkelse inbegriper däremot strävan efter en enhetlig och konsekvent livsföring utifrån ett inre centrum (se t.ex. 451 och 521).

Detta är enligt Weber fallit även sedan livsföringens religiösa grund och motivationssammanhang har fallit bort. Vad vi — *vi moderna människor* — kan och har att göra är att tjäna den sak som vi försvurit oss åt: det må sedan vara vetenskapen, politiken, konsten eller något annat. Den idag enda möjligheten att vara en personlighet består i att ”finna och lyssna” (Weber 1977:39) till sin daimon, att hörsamma sin yrkesplikt med all den självbegränsning som detta med nödvändighet medför. Detta innebär att låta sig vägledas av och vara trogen bestämda etiska värden, att idka en *sekulär livsföring inifrån och ut*, en ”asketisk humanistisk individualism” (Schluchter 1996:61). Den som under moderna samhällsbetingelser eftersträvar en faustisk allsidighet eller försöker att gestalta sitt liv till ett ”konstverk” är enligt Weber dömd att misslyckas.

Låt oss slutligen titta något närmare på avsnittet ”Maktfördelning inom samfälligheten: klasser, stånd, partier” i *Wirtschaft und Gesellschaft*.

Det är, som inledningsvis nämndes, framför allt från detta avsnitt som den engelska översättningen av ”Lebensführung” med ”lifestyle” härrör, en översättning som sedan mängden god svensk sociolog har anammat som ”livsstil”. *Stånd* utgör för Weber, i motsats till klasser som grundar sig på ekonomiskt betingade livschanser, vanligtvis gemenskaper, som i kraft av någon gemensam egenskap — härkomst, boendeort,

yrkesutövning etc. — tillkommer ett bestämt mått av social — positiv eller negativ — uppskattning eller ära. I stället för stånd — som på svenska lätt leder tanken till den gamla fyrståndsriksdagens adel, präster, borgare och bönder — är det rimligt att tala om *statusgrupper*, om man

därmed inbegriper även möjligheten att dessas rättigheter och plikter kan fastläggas rättsligt. Den ståndmässiga ära som tillkommer någon sammanhänger ofta med dennes klassposition, men det föreligger inte något *nödvändigt* samband mellan klass och stånd.

I nästa steg kopplar Weber samman statusgrupper med en för dem karakteristisk livsföring:

Innehållsligt sett kommer vanligtvis ståndsäran till uttryck framför allt däri att det krävs en speciell sorts livsföring av var och en som vill tillhöra gruppen. (...) Så snart det föreligger en inte endast individuell och socialt irrelevant efterrapning av andras livsföring, utan ett samstämt kollektivt handlande av denna art, är utvecklingen av ”stånd” på gång. (Weber 1987:40)

---

**Genom att koppla  
samman livsföring och  
konsumtionsprofil före-  
griper Weber vår tids  
diskussion om konsumtion  
och livsstil.**

---

Det faktum att livsföringen spelar en central roll för den ståndsmässiga äran, för den sociala uppskattning som någon röner, för den status som tillkommer honom eller henne, har en mycket viktig konsekvens, som Weber anger på följande sätt:

Ty den avgörande roll som 'livsföringen' spelar för 'ståndsäran' medför att 'stånden' är alla 'konventioners' specifika bärare: all 'stilisering' av livet, vilka yttringar den än må ha, har antingen sitt ursprung i ett stånd eller bevaras genom ett stånd." (42)<sup>40</sup>

Att man tillhör en viss statusgrupp visar man genom sin livsföring. För att ingen skall ta miste på detta så strävar man efter att markera, att extra tydliggöra detta: man *stiliserar* sitt liv (klär sig på ett visst sätt, använder en viss jargong etc). De termer och uttryck som Weber använder i sammanhanget är "livsföring" och "stilisering av livet", däremot inte "livsstil".

En livsföring kännetecknas av en mer eller mindre utpräglad stil, alltifrån en extravagant sådan till en avsiktlig stillöshet. Olika statusgrupper torde i allmänhet skilja sig åt med avseende på, vad man kan kalla, deras stiliseringsbenägenhet eller -vilja. Man bör vidare notera att varje stilisering av livet förvisso inrymmer ett minimum av *egen* aktivitet, men att den samtidigt mycket väl kan vara mer eller mindre "påtvungad": *för att* tillhöra en viss statusgrupp *måste* man klä sig på ett visst sätt, anamma en viss jargong etc. I extrema fall kan man rentav tala om ett stiliserings*tvång*: man tvingas markera tillhörighet till en viss kast, man tvingas bära judestjärna etc.

Slutligen gör Weber i avsnittet ifråga följande viktiga påpekande, som utan tvekan pekar fram

mot samtida diskussioner:

Med något för stark förenkling kunde man alltså säga, att "klasser" skiljer sig med avseende på relationerna till produktionen och till förvärvet av ting, "stånd" med avseende på principerna för sin konsumtion i form av särskilda slags "livsföring". (Weber 1987:44)

Weber gör här en koppling mellan konsumtionsvanor och livsföring. Man markerar sin tillhörighet till en viss statusgrupp genom en specifik konsumtionsprofil eller -stil, genom att ge uttryck för bestämda preferenser med avseende på konsumtionsföremål. I *detta* avseende kan t.ex. Bourdieu sägas ansluta mer eller mindre direkt till Weber. Dock använder han i sammanhanget termen livsstil ("style de vie"), och inte som Weber termen livsföring.

I motsats till Weber ser Bourdieu ett mer eller mindre *nödvärdigt* samband mellan klass och statusgrupp, mellan kapitalinnehav (dess omfång och struktur) och — via habitus — livsstil, även om Weber naturligtvis är väl medveten om att möjligheten till en ståndsmässig livsföring också har en ekonomisk sida.

Genom att koppla samman livsföring och konsumtionsprofil föregriper Weber överhuvudtaget vår tids diskussioner av konsumtion och livsstil.

### **Möjliga användningar idag**

Orden livsföring och livsstil är knappast entydiga, men torde i vardagsspråket syfta på i stort sett samma sak. Simmel introducerar termerna "livets stil" och "livsstil" på bred front i PG, och



använder sig vid något tillfälle även av termen "livsföring". Weber använder i PE och anti-kritikerna termerna "livsföring" och "livsstil" till synes som synonymer, däremot i sina senare arbeten nästan uteslutande "livsföring".

Sammanfattningsvis kan sägas att dessa termer förvisso spelar en viktig roll hos både Simmel (framför allt i PG) och Weber, men att de hos dem inte utgör några *termini technici* i en sträng bemärkelse. De införs och används i deras texter inte med någon särskild precision, och än mindre görs något försök att definiera dem eller att fastlägga ett visst språkbruk (à la Webers "sociologiska grundbegrepp"). Däremot har termerna hos både Simmel och Weber en direkt koppling till vad man kan kalla för deras respektive övergripande moderniseringsteorier. Närmare bestämt till frågeställningar som: Varifrån kommer vi — vi *moderna* människor? Var står vi idag? Vart är vi på väg ("fackmänniskor utan ande, njutningsmänniskor utan hjärta")? I detta avseende kan och bör Simmel och Weber utgöra inspirationskällor även för den samtida sociologiska forskningen.

Försöker man precisera vilken möjlig innebörd orden livsföring och livsstil idag skulle kunna ha som begrepp, närmare bestämt som sociologiskt relevanta begrepp, så erbjuder sig olika möjligheter. Här följer avslutningsvis fyra förslag till begreppsbestämningar.

*Livsföring (1):* Människan lever som människa endast sätillvida som hon *aktivt* bemästrar och gestaltar sitt liv. Detta är närmast en antropologisk grundbestämning. Människan är som människa *hänvisad* till att aktivt bemästra och gestalta sitt liv. Härav framgår begreppet *vardaglig livsföring*.

Detta är livet så som det utspelar sig från den ena dagen till den andra, livet så som det fortlöper dag för dag — det är detta liv som vi har att aktivt bemästra och gestalta. En livsföring i denna bemärkelse är helheten av de sätt varpå vi handlande strukturerar och koordinerar alla aktiviteter som vardagen rymmer, varigenom vi får alla bitarna att — mer eller mindre, bättre eller sämre — falla på plats. Livsföringsbegreppet är *handlingsteoretiskt* förankrat. Det syftar dock primärt inte på enskilda handlingar, utan snarare på helheten av de livsaktiviteter som en helt vanlig dag, vecka eller månad rymmer.

Hur lyckas det för människor att få sina liv att gå ihop på ett i en rimlig bemärkelse — för dem själva och för andra — meningsfullt sätt? Vilka olika strategier utvecklar de — medvetet eller mer eller mindre omedvetet — för detta syfte? En etablerad och inövad livsföring fyller bland annat den viktiga funktionen att *avlasta* oss från att ständigt på nytt — stundligen och dagligen — behöva träffa avgörande beslut om hur vi skall bemästra och gestalta våra liv. Detta öppnar naturligtvis å andra sidan för möjligheten att vi blir "fångar" i vår egen livsföring, i våra egna handlingsrutiner och en gång träffade val.<sup>41</sup>

*Livsföring (2):* Människor *väljer* under omständigheter i en emfatisk betydelse att gestalta sina liv på ett bestämt sätt. De gör det i ljuset av *starka värderingar* som de omhuldar och uppfattar som rättesnören i livet, och med vars hjälp de bedömer sina egna önskingar och handlingsmaximer. Detta är t.ex. Webers puritaner som på sin tid valde att bryta med gemene mans vardagliga livsföring ("traditionalismen"), för att i stället uppfatta sitt yrke som ett kall och handla

därefter. Detta är människor som kännetecknas av en konsekvens i livsföringen ("metodisk livsföring"), ofta — men inte nödvändigtvis — parad med en hårdhet gentemot sig själva och andra, människor som kan framstå som om de vore "gjutna i ett stycke". En livsföring i denna bemärkelse inbegriper en rationalisering av livet och ett handlande väglett av övergripande ("högsta") värden.

Livsföringar i denna bemärkelse vilar i allmänhet på uppfattningar om inte bara *möjliga* sätt att leva sitt liv, utan om hur man i en sträng bemärkelse *bör* göra det, dvs. de har sin grund i frågan om "det riktiga eller rätta livet". Bestämt på detta sätt innehåller begreppet livsföring med nödvändighet en *moralisk-etisk* komponent med styrfunktion. En livsföring i denna bemärkelse har vidare en direkt koppling till uppfattningar om vem man är och vem man vill vara (kvalitativ jag-identitet).<sup>42</sup>

*Livsstil (1)*: Samhället och kulturen sätter sin *prägel* på människor även med avseende på det sätt varpå dessa lever sina vardagliga liv. Denna betydelse anknyter till det sätt varpå Simmel introducerar termerna "livets stil" och "livsstil" i PG, vissa användningar som Weber gör av såväl "livsföring" som "livsstil" i PE och på andra ställen, och den ligger nära det sätt varpå Bourdieu använder "style de vie" i *La distinction*. Detta är människan uppfattad som *homo sociologicus*, som i hög grad bestämd av sina omständigheter. Livsstil införs här på det hela taget som en *beroende* variabel.<sup>43</sup> Vad som skiftar är den grad av stileringsmöjlighet (och väl även stileringsbenägenhet) som föreligger i olika fall, hos olika klasser, klassfraktioner etc.

Både Simmel och på annat sätt Bourdieu räknar med och tar i beaktande förhållandevis stora, om än ojämnt fördelade stileringsmöjligheter. Nödvändighetens smak har för Bourdieu i princip inget val (annat än att "välja" och bejaka det nödvändiga) och ringa stileringsmöjligheter; lyxens eller frihetens smak är inte heller den "fritt" vald, men besitter å andra sidan avsevärda stileringsmöjligheter. Därmed är vi på väg över i nästa betydelse.

*Livsstil (2)*: Här ligger betoningen på en medveten, intenderad stileringsaktivitet. "Stilering, dvs. *handlingar* som selekterar, organiserar, sammankopplar och/eller bearbetar olika element till en sammanhängande stil, förutsätter sociala *aktörer*." (Bjurström 1997:154)

En livsstil i denna bemärkelse är en medveten accentuering av en viss livsföring (1): man gör sig avsiktligt igenkännbar medelst bestämda formelement (sätt att klä sig, sätt att tala etc.), markerar opposition lika väl som tillhörighet. Vad det ankommer på är skillnader som inte bara *gör* en skillnad, utan som tillika *synliggör* och *tydliggör* en skillnad. Att verka utan att synas genererar ingen livsstil. Synligheten kan dock ta sig uttryck i såväl en markerad återhållsamhet i framtoningen som den extravaganta iscensättningen av sig själv.

Livsstil tenderar här att under omständigheter bli till en *oberoende* variabel: det medvetna valet eller anammandet av en viss livsstil genererar livsmöjligheter som i sin tur påverkar ens ställning i samhället. Livsstil i denna bemärkelse blir tvivelsutan mer framträdande i takt med att spelrummet av möjligheter utvidgas för den enskilde individen. Hur man gestaltar sitt liv blir

då mer och mer till en smakfråga: vardagslivet genomgår en tilltagande *estetisering*. Att gestalta sitt liv på ett sådant sätt att man kan "bejaka" det utgör levnadskonst: realiserandet av "det sköna livet". Slutstationen på denna väg är försöket att gestalta livet i sin helhet till ett konstverk.<sup>44</sup>

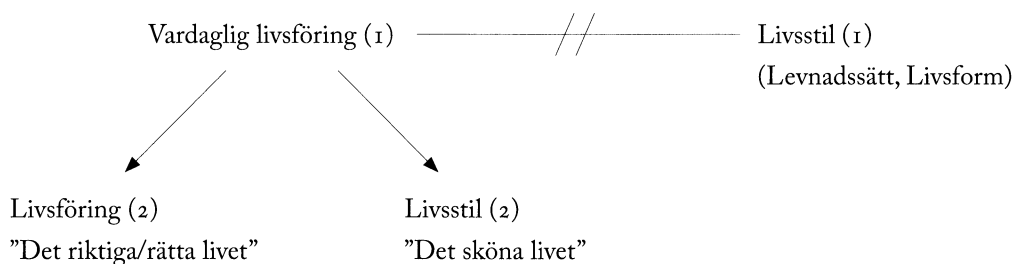
Sammanfattningsvis kan sägas att livsföring (1) framstår som det grundläggande och mera omfattande begreppet, medan livsföring (2) och livsstil (2) är de mindre omfattande. Varje livsföring (2) utgör också en livsföring (1), varje livsstil (2) rymmer också en livsföring (1), medan det omvända inte gäller.

Här inställer sig emellertid frågor av följande slag: Omfattar inte varje människa i sitt liv några mer eller mindre starka värderingar? När sker i så fall omslaget från livsföring (1) till livsföring (2)? Stiliseras inte varje människa sitt liv i högre eller mindre grad? Vad är i så fall bara livsföring (1)? Och vad är därutöver livsstil (2)? Gränserna är säkerligen oskarpa här.

Mellan livsföring (1) och livsstil (1) föreligger ett påtagligt spänningsförhållande: å ena sidan

människan som aktivt bemästrar och gestaltar sitt liv, å andra sidan människan som är en produkt av sina omständigheter. Här återfinner man aktör-struktur-dilemmat. Vidare förefaller det i sammanhanget rimligare och lämpligare att i stället för livsstil (1) använda någon av beteckningarna "levnadssätt" eller "livsform", där betoningen tydligare ligger på det mänskliga livets strukturella bestämdhet.

Den väsentliga skillnaden mellan livsföring (2) och livsstil (2) är den mellan moral-etik och estetik, mellan värderingar som hänför sig till frågan om "det riktiga eller rätta livet" och värderingar som hänför sig till frågan om "det sköna livet". Det handlar om *accentueringar* i olika riktningar, med ett latent spänningsförhållande mellan sig. Det riktiga eller rätta livet kan mycket väl vara synnerligen oskönt, liksom det sköna livet kan vara inte bara amoraliskt utan rentav immoraliskt. "Ju vidare det estetiska spektrat av likaberättigade stilar, desto svårare blir det moraliskt inspirerade valet av en 'riktig' livsföring." (Müller & Wehrich 1990:13)



## Abstract

Like the concepts "Gemeinschaft" and "Gesellschaft", the concepts "Lebensführung" and "Lebensstil" belongs to the sociological tradition. However, due to certain problems of translation the two latter concepts has in English language sociology more or less coalesced into one: "lifestyle". The article traces the introduction of the concept of "Lebensstil" in a sociological context back to Simmel's *Philosophie des Geldes* from 1900, and reconstructs Weber's use of the concepts "Lebensführung" and "Lebensstil" in *Die protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus* from 1904-05 and in his later

writings. In the final section some suggestions are made concerning possible ways to use the two concepts in a present day sociological context. The underlying hypothesis of the article is that it might prove to be valuable to uphold a conceptual distinction in Swedish between "livsföring" and "livsstil", instead of under the influence of English language sociology letting the two coalesce into one concept.

★

Key words: Lebensführung, Lebensstil, classical sociology, present day sociology.

## ★ Noter

<sup>1</sup> Ett tack till Bo Isenberg (Lund) och två anonyma granskare för värdefulla synpunkter.

<sup>2</sup> Se här Abel & Cockerham (1993). Se även Kalberg, som föreslår "way of life" som översättning av "Lebensführung": "It is impossible to trace Weber's usage of *Lebensführung* in the translations. It often appears, particularly in *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, as 'conduct', though also as 'style of life', 'type of attitude', or simply 'life'." (Kalberg 1980:1149) Ola Agevall föreslår "mode of conduct" (Agevall 1999:236), men känner sig uppenbarligen inte helt väl till mods med denna översättning, utan använder på de följande sidorna oftast helt enkelt "Lebensführung".

<sup>3</sup> Det handlar om följande avsnitt i *Wirtschaft und Gesellschaft* (kap. VIII, §6): "Machtverteilung innerhalb der Gemeinschaft: Klassen, Stände, Parteien"; engelska: "The Distribution of Power Within the Political Community: Class, Status, Party"; svenska: "Maktfördelning inom samfälligheten: klasser, stånd, partier".

<sup>4</sup> "Die Großstädte und das Geistesleben" (1903); svensk översättning: "Storstäderna och det andliga livet" (i Simmel 1981:209-222). "Fashion" (1904); ursprungligen publicerad i *International Quarterly* (i Simmel 1971:294-323).

<sup>5</sup> Se här Ansbacher (1967). Adler genomförde under senare hälften av 1920-talet ett terminologiskt skifte från "Lebensplan" till "Lebensstil". Under alla omständigheter var det dock som sagt inte fråga om någon pionjärsats. För övrigt skall Adler ha använt termen "Lebensstil", åtminstone i förbigående, redan i en text från 1914 (se Brachfeld 1980:147). Erling Bjurström har lyft fram ett i sammanhanget intressant textställe i Gustav Wynekens bok *Was ist Jugendkultur?* från 1914: "Ungdomskultur innebär en särskild till ungdomen avpassad livsföring, en särskild ungdomlig livsstil." (Cit. i Bjurström 1997:24)

<sup>6</sup> Nedelmann använder sig vid ett tillfälle, i en artikel om Simmel, av den otympliga termen "Lebensstilführung" (se Nedelmann 1992:100). Skillnaden mellan "livsföring" och "livsstil" är klart uppmärksammat i Lars-Erik Alkvists nyligen framlagda doktorsavhandling om Max Weber och krogens sociologi.

<sup>7</sup> Det närbesläktade ordet "livsform" är belagt första gången 1822. En "strukturell livsformsanalys" har sedan början av 1980-talet utvecklats och använts i en dansk kontext av etnologerna Thomas Højrup och Lone Rahbek Christensen, utifrån tanken att "et samfund rummer forskellige, kulturelle livsformer, der udgør hver sin særegne eksistensmåde og begrebsverden" (Højrup 1995:17; se även 60). En kritik

av och ett försök att utveckla den danska livsformsanalysen utgör Jakobsen & Karlsson (1993).

8 Denna uppgift återfinns utan närmare referens i Fellmann (1993:223). Enligt *The Oxford English Dictionary. Second Edition* (Vol. 8, 1989) skall "life-style" första gången ha använts av den tidigare nämnde Adler i en text från 1929. Nämnas kan att Thorstein Veblen i *The Theory of the Leisure Class* (1899) framför allt använder termen "scheme of life" (men även "habit of life" och "manner of life"), t.ex. i samsamställningar som "the leisure-class scheme of life" (Veblen 1934:60), medan David Riesman i *The Lonely Crowd* talar om "the inner-directed" och "the other-directed round of life" (se Riesman 1950, kap. V-VII).

9 Hos en annan av den filosofiska antropologins förgrundsgestalter heter det: Människan "lebt nicht, wie ich zu sagen pflegt, er führt sein Leben" (Gehlen 1986:17); fritt översatt: "Människan, som jag plägar säga, lever inte rätt och slätt, utan hon bemästrar och gestaltar aktivt sitt liv".

10 Cit. i "Editorischer Bericht" i Simmel (1992:585).

11 "Das Problem der Sociologie", i Simmel (1992:52-61). Artikeln publicerades samma år på franska, och senare även på engelska, ryska och italienska. För en kort framställning av programmet se de första sidorna av Simmels artikel "Die Selbsterhaltung der socialen Gruppe. Sociologische Studie" från 1898 (se Simmel 1992:311ff.).

12 Så tidigt som 1889 hade Simmel publicerat en artikel med titeln "Zur Psychologie des Geldes"; sedan 1897 bar det planerade större arbetet titeln "Philosophie des Geldes". Se "Editorischer Bericht" i Simmel (1989:725ff).

13 I den första upplagan av *Philosophie des Geldes* från 1900 omfattar kapitlet ifråga 99 sidor, i den andra upplagan från 1907 omfattar det 103 sidor, i utgåvan inom ramarna för *Georg Simmel. Gesamtausgabe* från 1989 omfattar det 125 sidor. I det följande citeras från sistnämnda utgåva som baserar sig på "Zweite, vermehrte Auflage" från 1907, men där alla variationer i förhållande till den första upplagan finns förtecknade.

14 *Philosophie des Geldes* är indelad i en "analytisk" och en "syntetisk del" (kap. 1-3 respektive kap. 4-6). I den senare delen skildras penningens inverkan på "den inre världen: på individernas livskänsla, på hur deras öden kedjas samman, på den allmänna kulturen" ("Vorrede", 1989:10). Det handlar här om att förstå "det allmänna livets ... väsen och gestalt ... utifrån penningens verksamhet" (11).

15 Detta är en huvudpoäng i Nedelmann (1993). Om den moderna livsstilen heter det där: "Pengar förstärker, stegrar, påskyndar redan förefintliga tendenser och mottendenser,

och detta i desto högre grad, ju mer utvecklad penningekonomin är." (Nedelmann 1993:415-6)

16 Filosofen och socialdemokraten Malte Jacobsson skrev om, vad han kallade, Simmels "Filosofi över penningen" i den första årgången av tidskriften *Tiden*: "Vardagens smutsiga och nötta slantar äro symboler icke blott på ekonomiskt arbete, utan också på vårt sätt att leva och känna." (Jacobsson 1909:24) Avslutningsvis kungjorde Jacobsson även sin "tro på en livsföringens förenkling genom socialdemokrati" (28).

17 "Der Begriff und die Tragödie der Kultur" (1911); svensk översättning: "Kulturbegreppet och kulturens tragedi" (i Simmel 1981:181-207).

18 Sedan mitten av 1890-talet sympatiserade Simmel med flera av dåtidens "nya sociala rörelser", däribland den reformorienterade borgerliga kvinnorörelsen. För en levande skildring se Köhnke (1996:462ff). Simmel återvände ett par år senare (1902) till det ovan angivna temat i artikeln "Weibliche Kultur": han hänvisar där bl.a. till det ökande antalet ogifta, och till det minskande antalet barn inom de högre skikten (se Simmel 1995:77f.).

19 Dessa människor har förvisso ett yrke ("Beruf"), men utan att känna någon särskild kallelse till det ("Berufesein"), dvs. de skulle precis lika gärna ha kunnat förtjäna sitt levebröd på något annat sätt (se Simmel 1989:597). Det handlar i detta fall om ett tillägg till den andra upplagan av PG från 1907. Är det möjligen så att Simmel här infört en anspelning på Webers protestantismstudie?

20 Denna formulering återfinns för övrigt ordagrant redan i artikeln "Das Geld in der modernen Cultur" från 1896. Se Simmel (1992:192). I samma artikel talar Simmel om hur penningens delbarhet i minsta summor bidrar till "den lilla stilen i det moderna livets yttre utformning, i synnerhet dess estetiska gestaltning, till det växande antal småsaker som vi behänger våra liv med" (193).

21 Denna formulering avviker något från den i första upplagan (1900).

22 Jfr. Nietzsche, sista kapitlet i *Bortom gott och ont*, som bär rubriken "Vad är förnämt?" (Nietzsche 2002:157-184). Redan i en artikel från 1896 — "Friedrich Nietzsche. Eine moralphilosophische Silhouette" — hade Simmel företagit en äreräddning av Nietzsche: "Nietzsche har inte tagits på allvar av yrkestänkarna, eftersom han var förmögen till mer än att bruka allvar." (Simmel 1992:115) Denna artikel publicerades för övrigt i ett av de filosofiska yrkestänkarnas huvudorgan: *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*.

- 23 Det förefaller fullt möjligt att genomföra en motsvarande analys av företeelser i dagens samhälle. Här kan t.ex. hänvisas till Manuel Castells (1998, kap. 6 och 7) som finner en stark tendens till en ny rums- och tidslogik i nätverksamhället, närmare bestämt ett spänningsförhållande mellan det "gamla" platsrummet och det "nya" flödesrummet, mellan den "gamla" klocktiden (och biorytmen) och den "nya" tidlösa tiden. Hur påverkar dessa förändringar det senmoderna "livets stil"? Se vidare not 25.
- 24 Genom storstadslivet kommer människor förvisso fysiskt sett närmare varandra, men penningen bidrar å andra sidan till att skapa en "osynlig, funktionell distans mellan människorna" (Simmel 1989:665). *Distansering* — reservation och en blasérad hållning — utgör bokstavligen en psykisk överlevnadsstrategi i storstadsmiljön. Till detta tema återkom som bekant Simmel några år senare i "Storstäderna och det andliga livet" (1903).
- 25 Jag tror inte man går fel om man säger att den bild av människan i den "nya ekonomin" som Richard Sennett tecknar — "kapa banden med det förflytna", "var trygg nog att bejaka fragmentering" (Sennett 1999:88-89) — visar på en fullständigt orymtisk livsstil: "Hur kan långsiktiga mål eftersträvas i ett kortsiktigt samhälle? Hur kan varaktiga sociala relationer upprätthållas? Hur kan man utveckla en sammanhängande identitet och livssyn i ett samhälle som består av episoder och fragment?" (Sennett 1999:138)
- 26 Nedelmann skiljer i sin tolkning av Simmel däremot mellan en "rytmisk-symmetrisk livsstil" och en "individualistisk-spontan livsföring" (Nedelmann 1992:90ff.). Schroer talar i sin tur om två olika "livsföringsmodeller" (Schroer 2001:324), och hänvisar till de båda sociala karaktärstyper som Riesman kallar "inner-directed" och "other-directed" (se Riesman 1950).
- 27 På ett tidigare ställe heter det att "varje stil är som ett språk för sig med särskilda ljud, särskilda böjningar och en särskild syntax för att uttrycka livet" (Simmel 1989:642).
- 28 Jag citerar fortsättningsvis från den svenska översättningen (1978). Webers texter innehåller ofta kursiveringar, av enskilda ord och hela meningar; i det följande har jag valt att utelämna dessa.
- 29 I sitt svar från 1910 till en av sina kritiker skriver Weber att han föreläst över temat redan för tolv år sedan, dvs. någon gång 1897-98 (se Weber 1968:150). Det är naturligtvis en öppen fråga vilken terminologi som han använde sig av vid detta tillfälle.
- 30 I den svenska översättningen står här "denna asketiska livsföring".
- 31 Det kan nämnas att i Talcott Parsons engelska översättning av PE från 1930 så översätts "Lebensführung" oftast som "conduct", men även på flera andra sätt ("life", "way of life", "manner of life" etc.). "Lebensstil" översätts i sin tur på flera olika sätt: "life", "way of life", "view of life", "manner of living" etc., däremot aldrig som "lifestyle". Detta är kanske inte så överraskande om man betänker att "lifestyle" vid denna tidpunkt inte var något etablerat ord i det engelska språket. Se Weber 1968a: t.ex. 153f., 166, 170f., 180f.
- 32 I den svenska översättningen står "livsstil och yrkesuppfattning", samt "utan som en livsstil".
- 33 Jfr.: "Själens frälsning var det enda som stod i centrum för deras liv och strävan." (Weber 1978:42) Att detta ingalunda innebar ett språng in i frihetens rike understryker ytterligare det "onaturliga" i denna självvalda förändring av livsföringen och livsstilen. Den katolska kyrkans "kontroll, som var slapp och vid den tiden i praktiken föga märkbar och knappast mer än formell", kom på sikt att ersättas med "en reglering av livsföringen, som gick in i alla sektorer av privat och offentligt liv, och som var ytterst betungande och sträng" (Weber 1978:18).
- 34 Flera intressanta resonemang kring Webers berömda metafor ("stahlhartes Gehäuse", "iron cage", "järnbur") återfinns i Alkvist (2004:153ff). På ett tidigare ställe i PE talar Weber om den moderna kapitalistiska ekonomiska ordningen som "ett ofantligt kosmos, som individen föds in i, och som framträder för honom, åtminstone som individ, som ett oföränderligt hölje, i vilket han måste leva" (Weber 1978:25).
- 35 I den svenska översättningen står "alla de människors liv". Jfr. Simmel: "Vad som gör tingens kultur till en sådan överlägsen makt i förhållande till de enskilda individerna är den enhet och autonoma slutenhet som den förra uppvisar under den nya tiden. Produktionen med sin teknik och sina följder framstår som ett kosmos med fasta, så att säga logiska bestämningar och utvecklingar, som konfronterar individen på samma sätt som ödet står emot vår viljas pendlings och oregelbundenhet." (Simmel 1989:651)
- 36 Detta textställe återfinns inte i den ursprungliga versionen från 1904-05, utan är ett senare tillägg.
- 37 I den svenska översättningen heter det "likriktning av livet".
- 38 För Wilhelm Hennis rör det sig i detta fall om en nyckeltext för förståelsen av Webers "vetenskap om människan" (se Hennis 1996:15 med flera ställen).

39 | den svenska översättningen heter det "psykologiska impulser".

40 | stället för "all 'stilisering' av livet" står i den svenska översättningen "all 'livsstil'"; jfr. "alle 'Stilisierung' des Lebens". När Bourdieu i *La distinction*, utan att ange någon närmare referens, vid två tillfällen talar om "ce que Weber appelle une/la 'stylisation de la vie'" (Bourdieu 1979:59 och 194), så torde det vara detta textställe som han syftar på. I svensk översättning heter det: "vad Weber kallade 'stilisering av livet'" (Bourdieu 1986:297).

41 | Begreppet "vardaglig livsföring" har inom nyare sociologi utvecklats sedan slutet av 1980-talet framför allt av en forskningsgrupp i Bayern och Sachsen. Se t.ex. Voss & Wehrich (2001), och Wehrich & Voss (2002).

42 | Jfr. Schluchter: "...livsföring hör till det normativt-praktiska handlandets domän och inbegriper alltid moraliseringsprocesser. Detta betyder inte att det endast finns etisk livsföring. Livsföring kan även primärt basera sig på utom-etiska värden. Dock måste en relation till etiska värden föreligga" (Schluchter 1988, 1:217). Se även Johansson & Miegel: "We will argue that values constitute the most fundamental component of lifestyle. From this perspective

the lifestyle of an individual is basically an expression of his or her values." (Johansson & Miegel 1992:70) Läggs tonvikten på vad författarna kallar "etiska" och "metafysiska värden" så föreligger en påtaglig närhet till vad som här kallas livsföring (2).

43 | Marx själv samt marxistiskt orienterad teoribildning och forskning har i detta sammanhang ofta använt sig av termen "levnadssätt" — "Lebensweise". Se Müller & Wehrich (1990:18ff. och 30ff). Man kan här även anföra "livsformsanalysen" som eftersträvar att påvisa att skillnader i livsform är "resultatet av sociala strukturer som är konstitutiva för samhället självt" (Jakobsen & Karlsson 1993:14).

44 | Om temat "vardagslivets estetisering" se t.ex. Featherstone (1991, kap. 5) och Schulze (1992, kap. 1). För Foucault inbegriper "levnadskonsterna" — "les arts de l'existence" — "de genomtänkta och frivilliga förfaringssätt genom vilka människorna inte bara fastställer uppföranderegler för sig utan också söker att omvandla sig själva, att modifiera sig individuellt och att göra sitt liv till ett verk som innebär vissa estetiska värden och uppfyller vissa krav på stil" (Foucault 1986:14). Foucault talar i sammanhanget även om en "levnadsetetik" — "une esthétique de l'existence".

## ★ Referenser

Abel, T. & Cockerham, W.C. (1993) "Lifestyle or Lebensführung? Critical Remarks on the Mistranslation of Weber's 'Class, Status, Party'", *The Sociological Quarterly* 34 (3): 551–556.

Agevall, O. (1999) *A Science of Unique Events. Max Weber's Methodology of the Cultural Sciences*, Uppsala: Uppsala University Press.

Alkvist, L-E (2004) *Max Weber och kroppens sociologi*, Lund: Sociologiska institutionen.

Ansbacher, H.L. (1967) "Life Style: A Historical and Systematic Review", *Journal of Individual Psychology* 23: 191–212.

Bjurström, E. (1997) *Högt & lågt. Smak och stil i ungdomskulturen*, Umeå: Boréa bokförlag.

Bourdieu, P. (1979) *La distinction. Critique sociale du jugement*, Paris: Éd. du Minuit.

Bourdieu, P. (1986) *Kultursociologiska texter*, D. Broady & M. Palme (red), Stockholm: Salamander.

Brachfeld, O. (1980) "Lebensstil", *Historisches Wörterbuch der Philosophie* 5: 147–149.

Castells, M. (1998) *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Bd. 1. Nätverkssamhällets framväxt*, Uddevalla: Daidalos.

Featherstone, M. (1991) "The Aestheticization of Everyday Life", s 65–82 i dens. *Consumer Culture and Postmodernism*, London & Newbury Park & New Delhi: Sage.

Fellman, F. (1993) *Lebensphilosophie. Elemente einer Theorie der Selbsterfahrung*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Foucault, M (1986) *Sexualitetens historia. 2. Njutningarnas bruk*, Stockholm: Gidlunds.

Gehlen, A. (1986) *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt*, Wiesbaden: Aula-Verlag.

Giddens, A. (1997) *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*, Uddevalla: Daidalos.

Hennis, W. (1996) *Max Webers Wissenschaft vom Menschen. Neue Studien zur Biographie des Werks*, Tübingen: Mohr.

Højrup, T. (1995) *Omkring livsformsanalysens udvikling*, København: Museum Tusulanums Forlag.

- Jacobsson, M. (1909) "Penningkultur och socialdemokrati", *Tiden* I (6): 24–28.
- Jakobsen, I. & Karlsson, J.Ch. (1993) *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*, Lund: Arkiv förlag.
- Johansson, T. & Miegel, F. (1992) *Do the Right Thing. Lifestyle and Identity in Contemporary Youth Culture*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Kalberg, S (1980) "Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History", *American Journal of Sociology* 85: 1145–1179.
- Kroman, K. (1904) *Etik. I. Den almindelige Etik*, København: J.Frimodts Forlag.
- Köhnke, K.C. (1996) *Der junge Simmel — in Theoriebeziehungen und sozialen Bewegungen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Müller, H.P. & Wehrich, M. (1990) *Lebensweise — Lebensführung — Lebensstil. Eine kommentierte Bibliographie*, München: Universität des Bundeswehr.
- Nedelmann, B. (1992) "Geld und Lebensstil. Rhythmisch-symmetrische und individualistisch-spontane Lebensführung", *Annali di sociologia* 8: 89–101.
- Nedelmann, B. (1993) "Geld und Lebensstil. Georg Simmel — ein Entfremdungstheoretiker?", s 399–418, i Kintzelé, J & Schneider, P. (red) *Georg Simmels Philosophie des Geldes*, Frankfurt am Main: Hain.
- Nietzsche, F. (2002) *Samlade Skrifter* 7, Brobjer, T.H. & Eriksson, U.I. & Handberg, P. & Ruin, H. (red), Symposium: Stockholm/Stehag.
- Plessner, H. (1975) *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*, Berlin & New York: de Gruyter.
- Reimer, B. (1995) "Youth and modern lifestyles", s 120–144, i Fornäs, J. & Bolin, G. (red) *Youth Culture in Late Modernity*, London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Riesman, D. (1950) *The Lonely Crowd. A Study of the Changing American Character*, New Haven: Yale UP.
- Schluchter, W. (1988) *Religion und Lebensführung. Bd I. Studien zu Max Webers Kultur- und Werttheorie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Schluchter, W. (1996) *Unversöhnte Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.
- Schroer, M. (2001) *Das Individuum der Gesellschaft. Synchron und diachrone Theorieperspektiven*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Schulze, G. (1992) *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt am Main: Campus.
- Sennett, R. (1999) *När karaktären krackelerar. Personliga konsekvenser av att arbeta i den nya kapitalismen*, Lund: Atlas.
- Simmel, G. (1971) *On Individuality and Social Forms. Selected Writings*, D.N. Levine (red), The University of Chicago Press.
- Simmel, G. (1981) *Hur är samhället möjligt? — och andra essäer*, Kungälv: Korpen.
- Simmel, G. (1989) *Philosophie des Geldes. Gesamtausgabe* 6, Frisby, D. & Köhnke, K.C. (red), Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Simmel, G. (1992) *Aufsätze und Abhandlungen 1894 bis 1900. Gesamtausgabe* 5, Dahme, H.J. & Frisby, D. (red), Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Simmel, G. (1993) *Aufsätze und Abhandlungen 1901–1908. II. Gesamtausgabe* 8, Cavalli, A. & Krech, V. (red), Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Simmel, G. (1995) *Aufsätze und Abhandlungen 1901–1908. I. Gesamtausgabe* 7, Kramme, R. & Rammstedt, A. & Rammstedt, O. (red), Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Voss, G.G. & Wehrich, M. (red) (2001) *tagaus — tagein. Neue Beiträge zur Soziologie Alltäglicher Lebensführung*, München und Mering: Hampp.
- Weber, M. (1904/05) "Die protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus. I-II", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* XX och XXI: 1–54 och 1–110.
- Weber, M. (1924) *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*, Tübingen: Mohr (Siebeck).
- Weber, M. (1934) *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie. I*, Tübingen: Mohr (Siebeck).
- Weber, M. (1968) *Die protestantische Ethik. II. Kritiken und Antikritiken*, J. Wickelmann (red), München und Hamburg.
- Weber, M. (1968a) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, London: Unwin University Books.
- Weber, M. (1977) *Vetenskap och politik*, Göteborg: Korpen.
- Weber, M. (1978) *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*, Borgholm: Argos.
- Weber, M (1987) *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder*, del 3, Lund: Argos.
- Wehrich, M. & Voss, G.G. (red) (2002) *tag för tag. Alltag als Problem — Lebensführung als Lösung. Neue Beiträge zur Soziologie Alltäglicher Lebensführung* 2, München und Mering: Hampp.



## En skön ny värld — genteknologi och social polarisering i det post- mänskliga samhället\*

av Ulf Johansson Dahre

A special point has now been reached in the distant future. And in this era, there exists a special group of mental beings. Although these beings can trace their ancestry back directly to homo sapiens, they are as different from humans as humans are from the primitive worms with tiny brains that first crawled along the earth's surface. (Silver, 1997: 249)

**N**ÄR IAN WALMUT och bioteknikföretaget Geron patenterade fåret Dolly var det en ordinär process. Det anmärkningsvärda är att patentet inte bara tänker kloning av djur. Det brittiska patentverket tillät även patentering av mänskliga embryon. I praktiken innebär detta att mänskliga embryon i framtiden kan bli immaterialrättslig egendom och betraktas som teknisk uppfinning. Detta innebär att de science-fiktioner om den genteknologiserade människan som flera genforskare ägnat sig åt under senare år fått en högst påtaglig och verklig dimension.

\*Författaren tackar STINT som möjliggjorde forskning vid University of Hawaii, kollegerna vid socialantropologen i Lund samt Noel Kent, vid Ethnic Studies, University of Hawaii at Manoa.

Ulf Johansson Dahre, fil.dr., är verksam vid socialantropologiska avdelningen, Lunds universitet. Arbetar för närvarande med projekt om globalisering och mänskliga rättigheter, samt försoningsprocesser mellan stater och ursprungfolk.

Syftet med denna artikel är att belysa debatten om genteknologins sociala konsekvenser. Genteknologins utveckling och förhoppningar motiveras främst av medicinska skäl (Silver, 1997; Stock, 2002). På den optimistiska sidan i debatten förekommer även subtopier som den religiösa rörelsen Rael, som menar att målet med kloning är evigt liv (clonaid.com). Bland sociobiologiska forskare framträder tankar om att gentekniken bidrar till en bättre mänsklighet, åtminstone i genetiskt hänseende (Wilson, 1992). I förlängningen, hävdar den framträdande molekylärbio-ologen Silver (1997), utvecklas två mänskliga arter, som egentligen inte har mer gemensamt med varandra än vad homo sapiens har med de maskar som levde vid jordens begynnelse. Det finns å andra sidan debattörer som menar att den allvarigare konsekvensen av genteknologi är framväxten av ett eugeniskt genpolariserat samhälle (Rifkin, 1998:148).

Samtidigt som den socialfilosofiska debatten pågår är den alltmer tydliga drivkraften bakom genteknologin ekonomisk avkastning. Forskare och företag inser att förbättring av mänskliga gener är en marknad med outtömlig efterfrågepotential. Den genteknologiska utvecklingen handlar därför inte bara om altruistiska värden. Att forskning får en företagsekonomisk dimension är inget ovanligt. Eftersom de ekonomiska intressena är så ofantliga finnas det risk för negligering av genteknologins sociala konsekvenser. Risker är uppenbar eftersom det i dagsläget råder ovilja

att kontrollera genteknologisk forskning utifrån politiska, moraliska eller sociala värderingar. Bland förespråkare för marknadsmekanismerna hävdas att fältet bäst utvecklas i frihet från politiskt inflytande. Samtidigt hävdar många som deltar i debatten, oavsett förhållningsätt, att utvecklingen inte går att stoppa. Det medicinsk-ekonomiska komplexet menar samtidigt att bilden av genokratin är en dystopi som aldrig blir verklighet eftersom våra demokratiska värderingar förhindrar den utvecklingen (Stock, 2003:199-200).

Liksom science-fiction berättelser startar artikeln med att presentera genteknologin som generator av framtida sociala konflikter som definieras utifrån människans gener och avslutar

med att visa att teknologin redan är här och påverkar samhällen och kulturer vi själva är en del av. Frågan detta utmynnar i är förstås- är det detta samhälle vi vill ha?

Det enda svar jag kan ge är — det är det samhället vi redan har, även om den första människan antagligen ännu inte blivit klonad utifrån någon patenterad teknik eller process. Genteknologin genomsyrar redan samhällets och människors värderingar om lösningar på sociala problem, kroppestetik och sociokulturell tillhörighet. Detta är inget påstående att sociala eller genetiska klyftor skulle vara något nytt. Det innebär bara att dessa klyftor definieras utifrån andra parametrar.

Är jag därmed skeptisk till genteknologi? Egentligen inte. Men om genteknologin inte

---

**“det inte är någon större skillnad att designa barn än hundar”**

---

skall skapa en ny form av social polarisering, som kanske är den mest svåröverkomliga vi erfart, krävs starkare kontroll och styrning av tillämpningen. Om genteknologin blir ett allmänt folkhälsoprojekt istället för ett individuellt framgångsrecept finns kanske möjligheten att genteknologin verkligen blir den medicinska heliga graal som många hoppas på.

### **Klonerna anfaller: Genteknologiska visioner och fiktioner**

De rapporterade framstegen låter oss förstå att kloning och generapi av människan förr eller senare blir verklighet. Människans innersta genetiska väsen är enligt somliga forskare den sista stora naturvetenskapliga utmaningen. När Bacon hävdade att vetenskapsmannen liksom verktygsmakaren framställer verktyg för att behärska omgivningen kunde han naturligtvis inte förutse att genteknologin skulle förvandla mänskligheten till verktyget som skall lösa medicinska och sociala problem. Kloning och andra genteknologiska möjligheter innebär att många av våra föreställningar om människan, livet och dess uppkomst förändras. I framtiden designas barn enligt föreställningar om perfektion, funktion och estetik (Stock, 2002:1-7). Att träda in i det post-mänskliga samhället innebär förstås etiska komplikationer. Frågor om hur och när mänskligt liv uppstår eller om jämlikhet är möjligt, tenderar att få nya svar. Samtidigt menar forskare att moraliska dilemman inte är deras sak. Forskningens uppgift är att tillhandahålla verktyg, inte att bedöma sociala eller moraliska konsekvenser av dem. För vilken forskare kan

egentligen klandra föräldrar för att vilja ha perfekta barn (D'Souza, 2000:191)?

Om genteknologin håller vad som utlovas ger den möjlighet att förändra den mänskliga konstitutionen. Sett i historiskt ljus frågar man sig vad som egentligen är nytt med det? Föräldrar har väl alltid försökt att skaffa perfekta avkommor? Människor har oberoende av tid och rum försökt förbättra utseende och fysiska förmågor? Fred Gage vid Salk Institute for Biological Studies i San Diego, menar att gentekniken bara är en förlängning av denna urgamla drivkraft, som var en sorts biologiskt determinerad low-tech kloning där enda skillnaden mot idag är kvaliteten på teknologin (cf. D'Souza, 2000:190). När företaget Clonaid i början av 2003 påstod sig ha klonat de första människorna har dessa överväganden bara fått en mer högteknologisk dimension (www.clonaid.com). När vi tidigare valde reproduktiv partner utifrån instinkt eller kulturella föreställningar kan vi idag på egen hand designa avkomman. Forskarna Pence (1998) och Stock (2002), som är inne på samma tankbanor som Gage, menar att det inte är någon större skillnad att designa barn än hundar, som är tillåtet utan alltför högljudna protester. Om genteknologin leder till att mina barn kan få leva ytterligare ett årtionde eller få mer minneskapacitet: "...then I personally would feel obligated to give my future child such benefits", skriver Pence (Pence, 1998:168).

Att genteknologiska överväganden vaknar till igen när vi fått tillgång till mer sofistikerade metoder förvänar säkert få. Det är heller inte förvånande att genteknologin får sociala och moraliska konsekvenser. När H. G. Wells skrev

*Tidsmaskinen* på 1890-talet eller när Aldous Huxleys *Du sköna nya värld* gavs ut 1931 kunde kanske ingen föreställa sig att deras dystopier om genteknologiserade människor och samhällen skulle bli verklighet. Idag ses genteknologin som lösningen på många svåra sjukdomar och livsmedelsproblem som gisslar oss.

Frågan är vad det innebär för samhället att ett fåtal klonar eller genberikar sitt liv för framgångar och evigt liv? Samtidigt kommer flertalet sannolikt att utgöra en naturlig icke-genmanipulerad majoritet? Därmed måste vi fråga oss, är genpolarisering annorlunda än annan social polarisering? I termer av sociala konflikter är det inte säkert att skillnaden blir så stor mot andra sociala konflikter. Om Silver och andra optimister får rätt blir det genteknologiska resultatet på sikt oöverstigliga barriärer mellan två mänskliga arter. Den icke-genberikade underklassen förvandlas till en permanent underklass. En polarisering som inte kan överbryggas, lika lite som skillnaderna mellan människa och schimpans.

Vi bevittnar sålunda att näringsliv och vetenskap leder samhället in i en era med kunskap om människans mest grundläggande beståndsdelar och funktioner. Kunskapen genererar en aldrig tidigare skådad kontroll över liv och ingen vet var gränserna för utvecklingen går. Samtidigt är det få av oss som kan peka ut institutioner, individer eller grupper vi bedömer kapabla att göra en allmängiltig värdering av vad som är bra eller dåliga egenskaper hos människor. Om vi istället får frågan om vi vill förbättra våra egna eller våra barns intellektuella, känslomässiga eller fysiska kvaliteter kommer de flesta, i enlighet med

forskaren Pence personliga betraktelse, säkert inte att tveka. Problemet är att vi blir fångade mellan misstron mot politiska möjligheter att lösa genteknologins sociala konsekvenser och viljan att förbättra våra avkommors möjligheter i ett framtida genpolariserat samhälle.

Att förändra den mänskliga konstitutionen genom generapi blir därför ett val för många om de utlovade resultaten av fysisk, känslomässig och intellektuell förbättring håller. Det är ju trots allt en del av vår mänsklighet att vilja öka förmågan och minska lidande, helt enkelt att utveckla den mänskliga potentialen. Ett stort problem med genteknologin, påpekar emellertid Rifkin (1998: xiv) är att den har en väldefinierad början men ett mycket oklart slut. De stegvisa medicinska förbättringar som ser goda ut att lösa på kort sikt kan innehålla nog så svåra problem att lösa på lång sikt. Den personliga och gemensamma säkerheten och välfärden utsätts oåterkalleligen för kompromisser i jakten på perfektion. Samtidigt hävdar genforskare att kritiker som Rifkin missförstått genforskningen. De menar att det egentligen inte handlar om kloning utan om att kunna bota sjukdomar. Historien visar samtidigt att vetenskapliga framsteg inte alltid begränsas till "goda" saker.

### **Om arternas uppkomst och det genteknologiska visionskriget**

Vid sidan av de tekniska aspekterna av genteknologin pågår visionskriget om de sociala konsekvenserna. Diskussionen går ibland under beteckningen *The Stem Cell War*. Visionskriget förs framförallt mellan molekylärbiologer,

medicinare, moralfilosofer och en ökande skara samhällsvetare. Representanter för disciplinerna finns både hos förespråkare, som vi kan kalla genutopister och hos kritiker som vi kan kalla gendystopister. Frågan som dominerar debatten är vad som händer med människa och samhälle när vi genmodifierar eller klonar oss själva och kommande generationer. Gendystopister, som Rifkin (1998), menar att genteknologin skapar ett starkt segregerat gensamhälle. Genteknologin är för dystopisterna en förlängning av en ökande sociala polarisering vi redan bevittnar. Eftersom gentekniken under överskådlig framtid kommer att vara dyr med begränsad spridning innebär det att endast bemedlade kan utnyttja den. Genutopister å andra sidan, som molekylärbiologerna Silver (1997) och Stock (2002) hävdar att i ett fritt samhälle är det oundvikligt att bemedlade personer får fördelar även på det genteknologiska området eftersom det inte är stater som kontrollerar gentekniken. Silver menar att det är individer som bestämmer över genmodifieringen på samma sätt som alltfler idag väljer om de vill sätta sina barn i allmän eller privat skola. Den genteknologiska marknaden består sålunda av personer som helt enkelt vill öka sin egen eller sina barns intellektuella och fysiska förmåga:

”...people are going to want to enhance their brains, to improve their memory, to make their children smarter...There are crazy people who will do anything to their bodies, so why should it be different with their minds?”, hävdar Fred Sage. (cf. D’Souza, 2000:190)

Efterfrågan på genmodifiering för oss in i gensamhället vare sig vi vill eller inte. Gendystop-

isterna är egentligen överens med utopisterna om denna slutsats. “[T]he window is rapidly closing...”, hävdar Rifkin (1998:xii). Därmed är frågan hur detta samhälle gestaltar sig.

Är det möjligt att styra utvecklingen i egalitär riktning? Eftersom ingen på någon sida i debatten längre tycks tro att det går att stoppa gentekniken är en allt viktigare politisk fråga kontrollen över genteknologisk kunskap och tillämpning. Men det råder ingen konsensus om kontrollbehovet. Utopister menar att genteknologin skall utvecklas i samklang med en fri marknad av utbud och efterfrågan. Dystopister menar att det vore olyckligt om genteknologin skulle styras av ekonomiska intressen och människors personliga strävanden.

Samtidigt ser vi att det inte är en enkel manöver att kontrollera gentekniken. I USA kan ett eventuellt förbud mot stamcells forskning för reproduktiva ändamål paradoxalt öka näringslivets kontroll genom att forskning flyttar utomlands. Så länge det inte finns en internationellt samordnad reglering är det möjligt att bedriva försök med reproduktiv kloning någonstans i världen. Politiker och det genteknologiska näringslivet i Singapore och Sydkorea verkar ha ambitionen att bli världens kloningsmetropoler (Economist, 2002).

### **Från aristokrati till genokrati**

Vilka är de sociala konsekvenserna av genteknologin? För att få en bild av det kommande genteknologiserade samhället skall vi ta hjälp av molekylärbiologerna Silver och Stocks visioner. De tekniska effekterna erhålls genom fram-

ställningar som gjorts i filmens värld på detta tema. Det finns anledning att reflektera lite över populära framställningar eftersom de ofta är tätt sammanlänkade och illustrerar vetenskapliga visioner som framförts under senare år.

Som science-fiction brukar skapar filmen *GATTACA* (1997) en föreställd nära framtid för att kunna kritisera samtida problem. Titeln på filmen härrör från de fyra bokstäver som används för att beskriva DNA molekylerna. I *GATTACA* framställs en dystopisk värld som präglas av ständig kontroll och klassificering av människor i enlighet med generna. Kontrollmekanismen är förstas inte Orwells *Big Brother* utan ligger i varje individs gener. Budskapet som presenteras är att mänsklighetens öde ligger i generna. *GATTACA* är en genokrati. Gruppen med de bästa generna, *the Valid*s, har fler möjligheter och ekonomiska förmåner. De som har en sämre uppsättning gener, *the In-Valid*s, har följaktligen en lägre ranking i samhället. De har dessutom kortare livslängd och drabbas av sjukdomar som *the Valid*s inte behöver bekymra sig för. Filmens hjälte, Vincent, har bestämt sig för att göra den karriär han drömt om trots att han är klassificerad som *In-Valid*. För att kunna fullfölja sin plan att följa med rymdskeppet *GATTACA* antar han en alter ego identitet som *Valid*. Filmen belyser kontrasten mellan den ambitiöse, men fysiskt handikappade Vincent, och hans genetiskt och intellektuellt fulländade alter ego. Denna kontrast visar oss hur orättvist och totalitärt ett gendefinierat samhällssystem är.

Filmens idé bygger på landvinningar inom genteknologin under senare år bland annat genom projekt som *Human Genome Project*

(Human Genome Project, 2002; Hubbard & Wald, 1993; Nelkin, 1992; Watson, 1992). De nya kunskaperna leder inte bara till möjligheter att läsa människans biologiska konstruktion eller att bota sjukdomar, utan det finns också möjligheter att klassificera människor, skapa ett genuppdelat samhälle och i förlängningen kanske till och med nya människoarter i enlighet med den dystopiska framställningen i *GATTACA* eller i Silvers och Stocks genutopiska sci-fi.

Silver menar att den sociala polarisering vi idag ser får sin logiska konklusion om 350 år (ca 10 generationer), nämligen genom uppdelning av samhället i två klasser, som successivt utvecklas till två olika arter, de genberikade *GenRich* och de naturliga *Naturals*:

The GenRich — who account for 10 percent of the American population — all carry synthetic genes. Genes that were created in the laboratory and did not exist within the human species until twenty-first century reproductive geneticists began put them there. The GenRich are a modern-day hereditary class of genetic aristocrats. (Silver, 1997:4)

Genberikade affärsmän, musiker, konstnärer, skådespelare, idrottare och intellektuella, förblir samhällets elit. De förbättras genom syntetiska gener som ger dem framgångar i respektive fält på ett sätt som inte är möjligt för de som är födda i naturens eget lotteri. De genberikades intresse för den naturliga klassen liknar fascinationen för schimpanser, skriver Silver. Men det är egentligen inte science-fiction det handlar om, tillskyndar han. Vi bör bara låta genteknologin få den tid som behövs för att en ny skön värld med nya människoarter skall ersätta den gamla aristokratin.

Silver (1997:11) menar att *GATTACA*-scenariot han framställt trots allt är baserat på kunskap och efterfrågan som redan finns.

Silver medger att den sociala polariseringen sannolikt ökar eller åtminstone får en ny dimension med uppdelningen i naturliga och genberikade klasser. Det är inte konstigt eftersom han tror att genteknologi frambringar en post-mänsklig art. Som försvar påpekar Silver att välbeställda föräldrar alltid haft möjligheten att ge sina barn fördelar: "alla som tycker föräldrar skall kunna sätta sina barn i exklusiva privatskolor kan inte hävda att genteknologin är orättvis" (Silver, 1997:9, min övers). I ett samhälle där individuell valfrihet värderas högre än något annat är det svårt att motivera begränsning av genteknologi.

### Det post-mänskliga samhället

I analysen av genteknologins sociala konsekvenser framstår Foucaults (1978:140f) begrepp *Bio-Power* som användbart. I fusionen mellan medicin och teknologi, vägen till det terapeutiska och panoptiska teknosamhället, indikerade Foucault att det finns kapacitet att konstruera ett teknologiserat subjekt, som helt och hållet styrs av post-biologiska processer. Rabinow (1996:14-17), som inte bara noterar relevansen i Foucaults uppfattning om livsteknikernas potential att skapa nya kunskaper och maktkonstellationer, hävdar dessutom att genteknologin påverkar samhälle och människor mer än landvinningarna inom fysiken. I de mest visionära tillämpningarna skall livet som biologisk process ersättas av en patenterad teknisk-kemisk process,

ett post-biologiskt mänskligt liv. Som Tyrell koncernens forskningsledare säger om tillverkningen av *replikanterna* i Ridley Scotts film *Blade Runner* (1984): "More human than humans is our motto." En liknande vision anför Stock från sin vetenskapliga horisont, när han hävdar att i framtiden kommer vi kanske: "become more than human" (Stock, 2002:1).

Resonemanget liknar förstas Baudrillards (1981) begrepp *Simulacra*. Gränser mellan människa, djur och maskin suddas ut, och så även gränsen mellan det verkliga och det virtuella. För Baudrillard finns ingen skillnad mellan sanning och fiktion eftersom kopian i vår post-humana tid tenderar bli mer autentisk än originalet. Replikanterna i *Blade Runner* blir mer 'mänskliga' än de autentiska. Det är en iakttagelse Baudrillard (2000) fullföljer när han konstaterar att människan i det post-biologiska tidevarvet inte är en kopia eftersom det från början inte finns någon autentisk *Människa*. Snarare är det fråga om framställning av en *hyperverklig* varelse, varken autentisk eller kopia. Det vill säga, det finns bara en simulering, som är en virtuell kopia av en kopia. Detta är uttryck för det post-moderna västerländska samhällets strävan efter översättning och rening, som Bruno Latour (1993) påpekat.

Genteknologins mål är ju, om vi skall förlita oss på Silver och Stock, helt enkelt att skapa en bättre människa och en bättre värld. Människa och samhälle blir renat, om än översatt i annan genetisk uppsättning. Vad som saknas i de utopiska visionerna är emellertid vad som händer med de som inte har råd eller inte vill genberika sig själva eller sina avkommor. I det perspektivet

är det bara en liten grupp som simulerar och renar sig själva för ett rikare och längre liv.

### **Mänskligt, alltför mänskligt**

För att människa och samhälle skall utvecklas som genutopisterna förespråkar krävs begrepp för klassificering av generna. Ett begrepp som ligger nära den gentekniska utvecklingen är eugenik eller rasförädling. Termen eugenik utvecklades i slutet av 1800-talet av Darwins kusin, Francis Galton. Begreppet innehåller två grundläggande tankar: den ena är *negativ eugenik* som innebär systematisk eliminering av oönskade biologiska egenskaper. Den andra är *positiv eugenik* som handlar om selektiv alstring för att förbättra karaktären på en organism eller art. Eftersom genteknologin innehåller detta verktyg är det svårt att undvika eugeniska frågor. Filosoferna Buchanan, et al (2000) och Fukuyama (2002) menar att eugeniken är en fundamental del av genteknologin. Detta behöver dock inte innebära samma sak som under den eugeniska rörelsens epok 1870–1950. Istället, menar de, att om den utförs rättvist undviks den rashygieniska fäl-lan. Med rättvisa avses att genteknologin bör sträva efter att skapa ”healthier and more able generations of human beings in the years to come...” (Buchanan et al, 2000:55f). Buchanan anför fem väsentliga skillnader mellan dagens genteknologi och gårdagens eugenik (Buchanan m fl 2000:46–52). Fukuyama menar i linje med Buchanan att den mjukare variant av eugenik som genteknologin för med sig skiljer sig på några väsentliga punkter från den tidigare (Fukuyama, 2002:85–87).

För det första handlade rashygien om att förbättra vissa människor och grupper. Genteknologin däremot är jämlik, hävdar Buchanan. Men om vi skall tro Silver kommer inte heller framtidens eugenik alla tillgodo. Silver menar att sociala skillnader består eftersom i ett fritt samhälle gör människor val utifrån rådande omständigheter. Genteknologin är med andra ord inte jämlik i sig själv. Jämlikheten hör ihop med frågan om genteknologin som individuellt intresse eller allmänt folkhälsoprojekt. Att liksom Stock (2002) förespråka genmodifiering av människor på bred front låter sig svårligen göras. Det är trots allt sex miljarder människor och att det inom överskådlig framtid skulle finnas resurser att ge alla genterapi är inte sannolikt. Vad som återstår är att en liten del av mänskligheten kan nyttja tekniken.

För det andra, anför Buchanan, är skillnaden mot tidigare eugeniska försök att det idag inte finns en uppfattning om en perfekt modell för den framtida människan. Han menar att genteknologerna inte ser den ariska rasen, eller någon annan som den enda modellen, eftersom dagens genteknologer sätter värde på mänsklig mångfald. Gendystopister, som Kevles (1992) och Maranto (1996), menar att genteknologin emellertid leder till samma frågor som den eugeniska rörelsen ställde: vad är normalt, vad är acceptabelt, vilka gener är livskraftiga? De menar att dessa frågor per definition är integrerade i det genteknologiska projektet.

För det tredje, menar Buchanan, finns idag en grundmurad reproduktiv frihet. Den eugeniska rörelsen handlade om att tvinga fram viss reproduktion och att tvångssterilisera andra. Mänskliga



rättigheter som idag har betydelse världen över, garanterar enligt Buchanan, att individer även i framtiden reproducerar sig på det sätt som de själva finner lämpligt. Fukuyama menar att bristerna i den tidigare eugeniska tekniken inte kunde uppfylla de ideologiska föreställningarna. Det är ingen risk att vi gör om samma misstag, hävdar han. Det är redan möjligt att selektera vilka barn som skall födas. Men, menar han, detta är inte tvångssterilisering. Blivande föräldrar får snarare fler fria val för sin reproduktion. Istället för att tala om eugenik bör vi tala om avel, anför Fukuyama:

My own preference is to drop the use of the loaded term eugenics when referring to future genetic engineering and substitute the word *breeding*... (2002:88, kursiv i original)

Reproduktion är emellertid en del av ett socialt sammanhang. Om föräldrar vet att de väntar ett "defekt" barn som riskerar någon form av nackdel i det genetiskt korrekta samhället, kommer inte dessa föräldrar att göra strategiska reproduktiva val? Genom att tekniken är tillgänglig har man inte, på samma sätt som under den eugeniska rörelsen, sagt att viss reproduktion är önskvärd? Om reproduktionen skall vara rationell krävs instrument som begränsar dess frihet. Det blir i det perspektivet ingen mänsklig rättighet att avla mänskliga felaktigheter. Snarare blir det en skyldighet att avstå. Skillnaden mot tidigare är att det nu ses som ett fritt val.

För det fjärde, hävdar Buchanan, är genteknologin inte ett statligt tvång. Han liksom Silver menar att det handlar om fria människor som gör fria val. Det kommer inte att finnas

institutioner i samhället som säger vad som är rätt och fel gen. Watson (1992), initiativtagaren till Human Genome Project, konkluderar att det var viktigt att eliminera staternas roll i den gentekniska utvecklingen. Fukuyama är inne på samma linje. Han hävdar att eftersom västerländska samhällen anslutit sig till idén om mänskliga rättigheter finns ingen risk att stater leder projektet. Det är individer som har rätt till reproduktion och det är individer som gör fria val beträffande detta:

The kinder, gentler eugenics that is just over the horizon will then be a matter of individual choice on the part of parents, and not something that a coercive state forces on its citizens. (Fukuyama, 2002:87)

Stock hävdar att det inte var eugeniken som sådan det var fel på, det var den statliga nationalistiska ideologin som var fel. Stock säger sig förstå misstron mot genteknologins eugeniska konsekvenser, men som han konkluderar: "Government abuse is what we must fear, not germinal choice technology" (Stock, 2002:199). I Stocks bild av framtiden har mänskligt liv reducerats till intellektuell och fysisk framgång. Innebär detta att allt är frid och fröjd? Gendystopisterna hävdar att eugenik kan utföras av andra institutioner än statliga. Duster såg 1990 risk för *backdoor eugenics*, som diskriminering på arbetsplatser eller svårigheter för bärare av vissa ärftliga sjukdomar att teckna försäkringar. Det finns ingenting som tyder på att Dusters profetia inte fortfarande har relevans. Vi skall lite längre fram se närmare på dilemmat med genetisk diskriminering på försäkringsområdet.

För det femte, menar Buchanan, att den

tidigare eugeniken byggde på föreställningen att mänskligheten stod inför hotet om degenerering. Genteknologin idag handlar inte om bättre folkhälsa som ett kollektivt projekt. Eftersom genteknologin handlar om personlig frihet, ungefär som att välja skola eller lyfta bort rynkor, kan tidigare antaganden undvikas genom att skapa rättvisa, menar han. Trots välviljan brister argumentet. Att genteknologin är individuell innebär ju inte att social polarisering undviks. Det sker bara på andra sätt. Fukuyama föreslår att vi bör se teknologin som en möjlighet till: "...the conversion of all the unfit to the highest genetic level" (Fukuyama, 2002:87), när han citerar samtida forskning. Följaktligen har vi människor idag som är "unfit". Vilka dessa är specificerar inte Fukuyama eller hans källor. Konsekvensen av insikten genteknologin ger oss, menar Fukuyama vidare, är att vi i en nära framtid, på vägen till genokratien får man förmoda, sannolikt får leva med fler aborter, fler kasserade embryon.

Det kan för all del verka stötande att påstå att den nya teknologin innehåller en eugenisk dimension. Förespråkarna menar ju att det vore oansvarigt och grymt att inte använda den nya teknologin för att eliminera allvarliga genetiska defekter. Är det fel att vilja ha ett friskt barn?

Men när vi börjar reparera genetiska defekter finns det inget logiskt slut. Om cancer och diabetes kan förhindras genom att förändra den genetiska koden, varför inte också färgblindhet, dyslexi eller fetma. I förlängningen, varför inte själva människans konstitution? För om vi tänker efter: Hur kan vi någonsin säga nej till förändringar som förbättrar hälsa och välbefinnande

hos våra barn? Det är svårt att föreställa sig någon förälder som inte skulle acceptera genetisk modifiering eller till och med reproduktiv kloning för att öka barnets livschanser (Dunn, 2002). Med tanke på hur mycket som läggs ned på kosmetiska förändringar av utseende eller psykoterapeutiska droger, är det ingen långsökt tanke att många är villiga att förbättra sina barn. Som Silver säger:

But once again. American society adheres to the principle that personal liberty and personal fortune are the primary determinants of what individuals are allowed and able to do. (Silver, 1997:9)

Frågan är vart detta leder. Det finns olika sätt att tolka genteknologins sociala konsekvenser. Fukuyama menar att genteknologin är individuell och jämlik. Detta garanterar att alla har möjlighet att tillgodogöra sig genterapi. Fukuyamas uppfattning står i kontrast till Silvers vision om en individuell men ojämlig genteknologisk utveckling. Lika lite som alla människor har möjlighet att sätta sina barn i exklusiva privatskolor kommer genteknologin att vara tillgänglig för obemedlade. Buchanan, som förespråkar en folkhälsoinriktning på genteknologin, om än en individualiserad sådan, har problem med kontrollen och distributionen av tillgängligheten. De kommersiella intressena är starka och den politiska kontrollen ostrukturerad. Regeringar är obenägna att lägga sig i genteknologins utveckling. Erfarenheterna av den eugeniska rörelsen är fortfarande färska i det kollektiva minnet. Fukuyama är samtidigt obenägen att se att hans resonemang leder till samma resultat som Silvers, även om han menar att staterna bör kontrollera och reglera den re-

produktiva genteknologin.

För att summera skillnaderna mellan dagens genteknologi och gårdagens eugenik kan följande anföras. Den eugeniska rörelsen byggde på hat och rädsla. Genteknologin, å andra sidan, alstras av marknadskrafter, "Commerce is our goal here", som Tyrell säger i *Blade Runner*. Det är en marknad som består av företag som ser en enorm ekonomisk potential, och konsumenternas efterfrågan på ett bättre liv. Genteknologi är i det perspektivet inte en sammansvärjning utan en medicinsk, social och ekonomisk välsignelse.

## Vad är egentligen mänskligt liv och när börjar det?

Om vi för ett ögonblick lämnar det skräck eller paradisk-scenario som Silver, GATTACA och Huxley givit skönjer vi konturerna av framtidens dimensioner av social polarisering. Det är möjligt att patentera genmodifierade djur, växter och vissa processer i den mänskliga konstruktionen. Den nya tekniken konstruerar nya diskurser kring människans konstitution. Samtidigt är försäkringsbolag alltmer frågvisa när det gäller presumtiva försäkringstagares medicinska bakgrund.

En väsentlig del av genteknologins förväntade resultat är förändringen av människan och synen på vad mänskligt liv är. Detta är inte bara föremål för en komplicerad etisk diskussion utan är också i högsta grad ett kommersiellt intresse. Frågan som alltfler ställer idag är vad det innebär om liv betraktas som en teknisk uppfinning? Kritiken mot denna förändring, vilken onekligen bär politiska och religiösa förtecken, skär igenom

politiska grupperingar, vilket gör det svårt att härleda uppfattningar om genteknologin till vissa partier. En tämligen vanlig uppfattning bland gendystopister är att patent på liv eller livsprocesser slår mot kärnidéerna om människans natur. Genutopister menar också att ett embryo kan betraktas som mänskligt liv, som Tännsjö anför:

Visst är det rimligt att säga att ett terapeutiskt klonat ägg, som börjar dela sig som efter en normal befruktning, är en mänsklig organism. Men är den helig? Får den inte dödas?

Skiljelinjen mellan dystopister och utopister ligger därmed i allmänhet hur man ser på embryot. För utopisterna är funktionen viktig, för dystopisterna är det en grundläggande principiell fråga. Anledningen till att diskussionen centererats kring stamceller beror av att de är genteknologins råvara, oavsett om man tänker sig klona människor eller bara vävnader och organ. Frågan och dess lösning liknar abortdiskussionen och har implikationer för denna Om ett två veckors embryo anses vara ett mänskligt liv kan vi då upprätthålla dagens abortgräns? Vi lär hamna i en ny diskussion om vad mänskligt liv är och när det börjar.

Fram till idag har denna definition för många fokuserat på ett kognitivt medvetet liv. Ett embryo är inte ett medvetet liv i den bemärkelsen även om det reproducerar sig självt. Men det är onekligen ett liv i vardande, som Tännsjö (2002) anför. Att liv är detsamma som kognitivt medvetande innebär emellertid gränsdragningsproblem. Visserligen hamnar människor på ena sidan och djur och embryon på andra sidan.

Risken är också att senila och mentalt handikappade, som kanske saknar kognitiva förmågor, hamnar på fel sida gränsen. Det finns till synes ingen slutgiltig lösning på detta dilemma, inte ens med genteknologins hjälp. Eftersom den mänskliga hjärnan utvecklas under lång tid kan vi inte sätta en absolut gräns för livets början eller slut (Pinker, 2002:227). Istället är det sannolikt valet av gräns i varje enskilt fall som måste falla avgörandet. Detta pragmatiska förhållningssätt kan skapa ångest inför beslut om liv och död, men det är det enda och sannolikt det bästa vi kan hoppas på.

Senast diskussionen fördes om kommersialiseringen av mänskligt liv handlade det om slaveri. Abolitionister hävdade att alla människor har lika rättigheter och att de inte kan reduceras till kommersiell egendom. Liksom slaverimotståndet börjar idag organiseras genaktivister, som hävdar att mänskliga gener, kromosomer, celler, vävnader, organ och embryon inte skall reduceras till kommersiella varor som kontrolleras av transnationella företag (RAFI, 1993; Rifkin, 1998; UNDP, 1994). Genetiska rättigheter, att generna skall vara fria och inte föremål för kommersiella patent, har blivit en viktig politisk fråga i det bioteknologiska århundradet (Iles, 1996:56–60; se även, Fukuyama, 2002:105–128). Samtidigt framkommer lösningar på många sjukdomar genom den terapeutiska kloningen, som bland annat syftar till att ta fram nya vävnader och organ. Behovet av en organdonationsmarknad, på vilken fattiga människor i tredje världen är främsta resursen, blir betydligt mindre eller kanske överflödigt (Scheper-Hughes, 2000).

Genetiska rättigheter i en språkdräkt som

för tankarna till mänskliga rättigheter är en paradox eftersom gränsen mellan mänskligt och icke-mänskligt är otydligt i genokratin. Humanismen, som mänskliga rättigheter är uttryck för, etablerades under upplysningen och baserades på människans natur. I genteknologins tidevarv blir det snarare en fråga om att bevara arten som sådan. Rättfärdigandet av mänskliga rättigheter blir inte kopplat till en suverän moralisk varelse utan mer till en utrotningshotad art. Med detta etikskifte är begreppet mänskliga rättigheter problematiskt eftersom rättigheter för andra arter blir aktuellt. Om vi skall definiera människan i genetiska termer måste vi också dra en genetisk gräns mot andra arter. Vi verkar ha 98 procent gener gemensamt med schimpanser och 90 procent med möss. Dessutom verkar det som om en stor del av de mänskliga generna är utan någon särskild funktion. Grisjurar kan ersätta människans. Vart leder detta i termer av mänskliga rättigheter? Utifrån en genetisk definition av människa får vi svårt att inte tillskriva andra arter rättigheter. Om vi garanterar rättigheter i enlighet med den genetiska uppsättningen så raderar vi den människa som humanismen definierat. Gränsen mellan människa och djur suddas ut. Kanske blir det enklare med en sådan definition. De etiska trösklarna blir lägre och det mänskliga livet utan inneboende värde. Om det blir värdefullt så är det för dess värde som genetisk råvara.

### **Patent på liv**

Patentering av biologiska processer är en viktig del av genteknologins kommersialisering

och utvecklingen. Att patentera livsformer började på allvar 1980 när USA:s högsta domstol i *Chakrabarty-fallet* beslutade att det var möjligt. Det började 1971 när mikrobiologen Chakrabarty på General Electric (GE) utvecklade en oljeätande bakterie som skulle användas för rengöring vid oljeutsläpp (Rifkin, 1998:41–44). Det amerikanska patentverket avslag först GEs ansökan med argumentet att livsformer inte kan patenteras. GE överklagade och frågan hamnade slutligen inför högsta domstolen.

Inför högsta domstolen hävdade GE att livsformer är kemiska produkter som kan patenteras på samma sätt som andra tekniska innovationer. Motargumentet var att om man skall kunna patentera livsformer måste man anse att liv i sig självt inte har något vitalt eller inneboende värde. Om liv är en kemisk produkt är värdet som man traditionellt sett i mänskligt och annat liv förpassat till en teknisk process där tekniker, vetenskapsmän och företag avgör vilka livsformer som är dugliga och användbara.

Med röstsiffrorna fem mot fyra beslutade högsta domstolen att Chakrabarty och GE skulle få patent på den oljeätande bakterien. Det religiösa och filosofiska resonemanget om livets inneboende värde hade ingen möjlighet i den juridiska snårskogen. I efterhand kan konstateras att domstolen inte var rätt forum att filosofera om livets mening eller uppkomst. Liv, åtminstone i den specifika form det var frågan om i

*Chakrabarty* var därmed möjligt att patentera. Domstolen argumenterade att levande produkter, som i det här fallet, mycket väl kan vara en teknisk uppfinning. Därmed undvek de frågan om liv i allmänhet och mänskligt liv i synnerhet har ett inneboende värde som ligger utanför den

tekniska sfären. En synnerligen komplicerad etisk fråga gjordes skickligt till en rent teknologisk.

Fem år efter *Chakrabarty* beslutade det amerikanska patentverket att även växter, fröer och växtvävnader kunde patenteras. Ytterligare två år senare beslutades att flercelliga levande organis-

mer, inklusive djur, kan patenteras. Plötsligt var det möjligt att patentera i princip alla livsformer. Detta innebär att genmanipulerade djur har samma rättsliga ställning som andra tekniska uppfinningar. Det amerikanska beslutet 1987 hade dock undantagit människor. Men eftersom patentverkets beslut baserades på den amerikanska konstitutionens trettionde tillägg som förbjuder slaveri fann jurister genast kryphål. Följaktligen har embryon och analysmetoder varit möjliga att patentera, samt mänskliga organ, vävnader, celler och gener.

Frågan är emellertid om det finns någon begränsning av teknologin och dess användning när man väl öppnat upp möjligheten att patentera livsformer. Forskare och företag hävdar emellanåt att människor inte kan, inte kommer att patenteras och att risken är liten att någon försöker. Här uppstår nog snarare frågan vad

---

**ökningen av hemlösa i  
västvärldens länder är ett  
exempel där det anses  
möjligt att använda sig av  
genteknik för att behandla  
ett socialt problem**

---

man betraktar som människa eller mänsklig livsform. Det första mänskliga materialet som patenterades var celler framtagna i ett laboratorium. Det anmärkningsvärda med patentet är att processen på intet sätt manipulerades (Rifkin, 1998:61–63). Liknande förhållande gäller för patenteringen av diagnosmetoden för bröstcancer-genen BRCA1.

Derek Wood, föreståndare vid bioteknologiska patentkontoret i London, menar att patentering av livsformer är en naturlig följd av beslut och försök som görs idag. Problemet är hur gränsen dras mellan patent på mänskligt genetiskt material och människan som sådan, menar han (cf. Kimbrell, 1996:136). Det europeiska patentverket har redan fått ansökning om att patentera kvinnor som fått behandling för att kunna producera mer mänskligt protein. Patentet som ansökts av Baylor College of Medicine tillsammans med företaget Grenada Biosciences var noggrant utformat för att inkludera alla hondäggdjur, även kvinnor, eftersom: "someone, somewhere may decide that humans are patentable". Det idag aktuella EU-direktivet tycks följa denna riktning. Problemet vi ställs inför är förstas Baudrillards dystopi: vad är egentligen skillnaden mellan autentiska och kopierade mänskliga byggstenar? Kan vi upprätthålla distinktionen autentisk/syntetisk när tekniken tagit fart på allvar? Blir inte människan reducerad till en teknisk-kemisk process?

### Från politiskt korrekt till genetiskt korrekt

I GATTACA har genteknikerna ett problem

som ständigt sysselsätter dem: "The Burden of Perfection." Om samhället och människorna skall bli perfekta krävs ständig övervakning. Teknikerna ser till att det inte sker någon otillbörlig reproduktion mellan de genetiska klasserna. Genteknikerna har tagit över som religiösa och politiska ledare. Gud är död i en påtaglig nietscheansk mening och "Blood has no nationality" som teknikerna i GATTACA uttrycker det.

Men det är inte bara Gud som ersatts. Evolutionen har letts in på ett sidospår. Det är därmed också en vision av Baudrillards tes om den sexuella revolutionens två faser. Den första fasen handlade om att frikoppla sex från reproduktion. Den andra som vi nu är inne i handlar om att frikoppla reproduktion från sex (Baudrillard, 2000:9–11). Silver menar att "sexless reproduction could become the norm" (Silver, 1998:9). De gentekniska verktygen slipar ned ojämnheter i naturen förser den mänskliga arten med. Förväntansfulla föräldrar kan välja sin avkommas genetiska anlag från olika genbanker. Märk väl att detta prövats i Kalifornien av Robert Graham, som 1979 startade sperma- och äggbanken "The Repository for Germinal Choice". Idén var att endast Nobelpristagare skulle kunna donera sperma och att äggen skulle komma från kvinnor med högre IQ än 140.

En av donatorerna, fysikern och nobelpristagaren William Shockley, var entusiastisk över detta eugeniska projekt:

The principles of this may not be popular, but they are sound. We're trying to take advantage of the possibilities of genetics. We are hoping for a few more creative, intelligent people who otherwise might not be born. (cf. Silver, 1997:160)

Projektet skulle kunna vara ganska oskyldigt och ses som rasförädlingsidéer vilsna i historien. Men om vi samtidigt ser lite närmare på den allmänna uppfattningen om genernas betydelse för människa och samhälle kan konstateras att ett nygammalt mönster träder fram i ljuset på den politiska scenen. Under tiden efter andra världskriget har den dominerande uppfattningen i västvärldens demokratiska länder varit att det bara är genom politiska, ekonomiska och sociala förändringar som det går att uppnå ett bättre och mer jämlikt samhälle.

När västvärldens länder plågas av omfattande politiska, sociala och ekonomiska problem, är de inte längre villiga att genomföra samma förändringar som tidigare för att skapa ett mer jämlikt samhälle. Därför passar genteknologin in i rådande krishantering av sociala problem. Den nya politiska attityden har stöd i sociobiologisk forskning, som menar att sociala reformer i bästa fall är lindrande av krissymptomen, i värsta fall en övning i obetydlighet. Som Shockley uttryckte det redan i början av 1970-talet:

...diagnosis will...confirm that our nobly intended welfare programs are promoting dysgenics-retrogressive evolution through the disproportionate reproduction of the genetically disadvantaged. (cf Kevles, 1985:271)

Lösningen på de flesta sociala och ekonomiska beteenden, menar Shockley och andra, finns i generna. För att förändra samhället måste vi vara beredda att ändra människors gener. Även om miljön är en viktig faktor för människans utveckling är det, enligt den sociobiologiska läran, generna som slutligen är ansvariga för förändringen

av enskilda människors och grupperns beteenden, som Julian Huxley anfört:

It is clear that for any major advance in national and international efficiency we can not depend on haphazard tinkering with social and political symptoms or ad hoc patching up of the world's political machinery, or even on improving education, but must rely increasingly on raising the genetic level of man's intellectual and practical abilities. (cf, Smith, 1975:247)

Liksom Huxley och tidigare eugeniker är många forskare idag övertygade om att lösningen på sociala problem inte ligger i samhällets institutioner utan hur människan är genetiskt konstituerad. Watson, nobelpristagare för upptäckten av DNA och tidigare föreståndare för *Human Genome Project (HGP)*, sammanfattade den här uppfattningen i en intervju: "*we used to think our fate was in our stars. Now we know, in large measure, our fate is in our genes*" (cf. Rifkin, 1998:154). Flera forskare inom det molekylärbiologiska forskarsamhället uttalar liknande uppfattningar om genteknikens möjligheter. Mångmiljardprojektet HGP kallas för "*genetikens heliga graal*" (Gilbert, 1992:83 och Kevles, 1992:3).

Idén att generna är roten till många sociala problem har under ganska lång tid avisats av forskare inom samhällsvetenskap och naturvetenskap. Idag ansluter sig många till tanken att genetiskt betingade defekter är roten till många sociala problem. Ökningen av hemlösa i västvärldens länder är ett exempel där det anses möjligt att använda sig av genteknik för att behandla ett socialt problem (Koshland, 1989; Nelkin, 1992:181-185). Annan sociobiologisk forskning, som *Bell Curve-teorin*, menar att

sociala problem går att förklara med intelligensskillnader mellan etniska och sociala grupper. I denna teori spekulerade författarna dessutom om att det finns en genetiska orsaker till sökande av spänning och impulsiv rastlöshet i samband med oförmåga att hantera otillfredsställelse som förklaring till våldsamt och kriminellt beteende (Herrnstein & Murray, 1994). *Bell curve-teorin* är märkbart utan idéer om samband mellan psykosociala orsaker och hemlöshet, bristande utbildning, inkomstfördelning, marginalisering av arbetsstyrkan genom 'downsizing' och arbetsbesparande teknologier och en tilltagande ovilja från politiska håll att angripa sociala problem genom offentliga lösningar.

Några inom den molekylärbiologiska forskningsvärlden varnar emellertid kollegorna för ensidig fokusering på genen som lösning på sociala problem (Commoner, 2002) och att gentekniken används alltför lättvindigt, vilket kan få negativa effekter på den demokratiska dagordningen. Skiftet från att lösa sociala problem med sociala verktyg till användningen av generna som lösning på sociala problem är enligt Hubbard och Wald:

...due in part to a conservative backlash against the gains of the civil rights and women's rights movements. These and similar movements have emphasized the importance of environment in shaping who we are, insisting that women, African Americans, and other kinds of people have an inferior status in American society because of prejudices against them, not because of natural inferiority. Conservatives are quick to hail scientific discoveries that seem to show innate differences which they can use to explain the current social order (Hubbard & Wald, 1993:9).

De ser kopplingen mellan genteknologi och sociobiologi som en politisk ideologisk grundad forskning. Enligt Hubbard och Wald utgör genteknologin ett hot mot demokratin eftersom den bekräftar vissa politiska värderingar om att ett hierarkiskt och ojämnt samhälle är givet av naturen. Jämlikhet och sociala reformer blir som, Shockley hävdade, i bästa fall övningar i obetydlighet. Hubbard och Wald menar att man ännu inte kan vara helt säker på sambanden som forskare säger sig se verkligen existerar. Gendystopiker menar att den politiska viljan att se samband kommit mycket längre än vad forskningsresultaten medger.

Liknande argument anför Buchanan (2000:315) i kritiken av *Bell Curve*-teorin. Buchanan menar att de genutopiska sociobiologerna, som han kallar anti-egalitärer, talar som om egalitärerna vägrar inse fakta. Buchanan hävdar att sociobiologerna vet att det inte finns någon jämlikhet på den rasbiologiska marknaden. Författarna till *Bell Curve*-teorin hävdar att USA:s *Founding Fathers* menade att jämlikhet innebar negativa rättigheter, dvs att ingen skulle förhindras att fullfölja sina livsmål. Alla skulle ha lika möjligheter, vilket under många år tolkats som ett uttryck för den *amerikanska drömmen*. Däremot, menar de, handlar jämlikhet inte om att ge alla lika förutsättningar. Roger Pearson på tidskriften *Mankind Quarterly* har varit än tydligare när han menar att genteknologin kommer att visa att tanken om rasernas universella likhet har varit förfelad:

Biological egalitarians are fearful that the knowledge acquired as a result of the Human Genome Project will destroy the



plausibility of their universalist ideology. They are particularly concerned about the revival of scientific interest in group differences which will unavoidably result from the construction of "demic gaps" tracing the genetics of regional populations of different evolutionary ancestry; and by throwing a sharp and revealing light on what had hitherto been a debatable area of human knowledge will explode the anti-evolutionary myth of universal biological uniformity. (cf. Buchanan et al, 2000:316)

Om social reformering under efterkrigstiden var ensidigt fokuserad på samhällsproblemens sociala och ekonomiska orsaker kan man säga att sociobiologiskt inriktade forskare är ensidigt fokuserade på genernas ansvar för mänskligt och socialt beteende.

### **Gener och kriminalitet**

Kriminalitet och våld anses av många inom den sociobiologiska skolan vara genstyrt (Pinker, 2002:310). Det finns forskning som hävdar att det i framtiden kommer att vara möjligt att identifiera individer som kan vara genetiskt förutbestämda för viss kriminalitet (Charles, 1992). I Spielbergs film *Minority Report* (2002) tas detta ett steg längre. Filmen handlar om en nära framtid när det är möjligt att förhindra brott efter att de begåtts. Brottspreventionen får här förstås en biologisk karaktär. Detta är ett uttryck för en pågående diskursförändring kring orsakerna till kriminalitet.

Vad det handlar om är egentligen en kunskapsförändring där kriminalitet förvandlas från socialt problem till en fråga för hälso- och sjukvårdssektorn. För politiska idéer som

omfamnar dessa rön blir besparingar på kriminalvård ett naturligt inslag eftersom denna i så fall skulle vara obetydlig och endast dämpande av krissymptom. Nya former av social kontroll som genetisk prevention dyker upp. Koppling mellan etniska grupper och kriminalitet eller annat avvikande beteende leder till nya former av diskriminering. Riskgrupper kan pacificeras med mediciner.

Forskare försöker också koppla samman medfödda personliga egenskaper, som intelligens, med benägenhet för våldsbrott. Herrnstein och Murrays *Bell Curve*-teori spekulerar i att genetisk förutbestämhet för spänning och impulsivitet tillsammans med en oförmåga att handskas med otillfredsställelse är en bidragande orsak till kriminellt beteende (Herrnstein & Murray, 1994:235–251). Andra forskare har funnit samband mellan kriminalitet och personlig tröskel för oro, rädsla och blodtryck. Personer med hög tröskel för rädsla och lågt blodtryck tillhör riskgruppen för kriminalitet. Inom en inte alltför avlägsen framtid kommer det att vara möjligt att genom genetiska tester identifiera personer som bär på kriminella och våldsamma tendenser (Toufexis, 1993).

Användningen av så kallad 'PET' skanner som undersöker hjärnaktivitet har vid försök spårat abnormalitet i hjärnan. Enligt forskare tyder detta på att det kan finnas genetiska orsaker till kriminellt beteende. I Kalifornien används PET skanner som ett vetenskapligt hjälpmedel vid rättegångar för att avgöra om en person är i riskgruppen för kriminellt återfall och när straffsätser beslutas (Ray, Carmen & White, 1985).

Tester på schimpanser visar att vissa av dem

har osedvanligt våldsamt beteende, vilket enligt antropologerna Wrangham och Peterson (1996) tyder på förekomsten av genetiska rubbningar som även kan finnas kvar hos människan. En tvillingstudie visar att biologiska föräldrars kriminalitet haft större påverkan på barnens beteende än vad adoptivföräldrars beteende har haft (Mednick & Moffit, 1987). Det är emellertid problematiskt att se generna som enda orsaken till kriminalitet eftersom uppfattningar om brott och straff varit relativa i både tid och rum (Hirschi & Gottfredson, 1990). Att söka lust och spänning, om nu detta är genetiskt determinerat, behöver sannolikt kopplas ihop med sociala omständigheter. Om människan är predisponerad för våld, vilket evolutionspsykologer tenderar påstå, så måste man därmed förklara varför inte alla människor är våldsamma eller kriminella (Pinker, 2002:310).

### **Genetisk diskriminering**

Ett annat område där genteknologin slagit igenom och påverkar människors liv och samhällets struktur är det som idag benämns genetisk diskriminering. Det nya med dagens genetiska diskriminering är att människor utesluts, inte på grund av hudfärg, utan på grund av kvaliteten på de personliga generna. Herrnsteins och Murrays *Bell Curve*-teori hävdar visserligen att vissa grupper, som afro-amerikaner, har sämre gener än andra grupper i USA, men det är en i högsta grad ifrågasatt teori. Genutopisterna Silver och Stock menar att hudfärg som sådan inte har någon betydelse för kvaliteten på generna. Alla har mer eller mindre någon gen

som inte är perfekt. Det som skiljer människor åt är möjligheten att kunna göra någonting åt det. Framförallt att undvika att ens avkommor ärver icke-perfekta gener. För de som inte kan, inte vill, eller inte har råd att förbättra sina gener uppstår en mängd hinder för jämlik behandling (Boylan & Brown, 2001:87–107).

En undersökning för några år sedan visade att genetisk diskriminering redan är ett allvarligt och ökande problem i USA (Geller, 1996). Genetisk diskriminering utövas av en rad institutioner som försäkringsbolag, hälso- och sjukvårdsinstitutioner, statliga myndigheter, arbetsgivare och adoptionsbyråer. Studier visar att försäkringsbolagens genetiska diskriminering är omfattande och i en del fall grundad enbart på misstankar om förekomsten av ärftliga sjukdomar hos individer utan att de testats, eftersom dessa test ännu är relativt kostsamma (Cowley, 1996).

Att basera försäkringar på gener är problematiskt eftersom många genetiska sjukdomar manifesteras på olika sätt. Oftast är det omöjligt att veta om en individ får ett symptom och om detta blir fallet, när och i vilken omfattning. Vissa sjukdomar behandlas med framgång, men detta varierar från individ till individ. Att diskriminera enskilda för att det finns en relation till en genetiskt ärftlig sjukdom riskerar att lämna stort antal människor med ett livslångt försäkringshandikapp (Boylan & Brown, 2001:103–105). De sociala konsekvenserna sträcker sig vida över utfärdandet av ett försäkringsbrev. Inte desto mindre hävdar försäkringsbolag i USA att om de tvingas försäkra riskgrupper måste de drastiskt förändra eller sluta med sin verk-

samhet. Sannolikt blir det högre premier, vilket i sin tur leder till att många inte kommer att ha råd med privata försäkringar. De ställs utanför en allt viktigare del av livförsäkrings, hälso- och sjukvårdsskyddet. Det avgörande för denna utveckling är kostnaderna för gentesterna. Så länge testerna är relativt dyra används de inte i någon större utsträckning. Med lägre testkostnader ökar sannolikt användningen. Därmed får fler personer svårare att teckna försäkringar (Greely, 1992:274-278).

Att hålla försäkringsbolag och arbetsgivare ifrån hälso- och sjukjournaler är inte möjligt. Även om det råder sekretess för sjukjournaler tenderar enskilda ändå indirekt att delge sin hälso- och sjukvårdsbakgrund vid t.ex. anställningsintervjuer. Att inte göra det ses med misstänksamhet och försäkringsbolag kan kringgå sekretessen genom att betrakta personers ovilja att delge sin medicinska bakgrund som ett fall av otillräcklig information för att kunna acceptera försäkringstagaren.

Institutionell makt på marknaden är svårt att hantera för demokratin. Detta skapar en ökad och ny form av social polarisering i samhället, där de genetiskt överlägsna och de naturligt underlägsna skapar en klassindelning i enlighet med Huxleys litterära fiktion och Silvers vetenskapliga vision. De som har råd att genberika avkomman försäkrar dem framtida biologiska, sociala och ekonomiska fördelar. För den genetiska underklassen är bestående underlägsenhet verkligheten.

I centrum av den genetiska aristokratin befinner sig de genberikade forskarna själva, vilka har sett till att få egenskaper som ökar intellektuella

och fysiska förmågor. Silver skriver om detta framtidsscenario som något självklart och egentligen okontroversiellt:

...with the passage of time, the genetic distance between Naturals and the Gen Rich has become greater and greater, and now there is little movement up from the Natural to the Gen Rich class/.../All aspects of the economy, the media, the entertainment industry, and the knowledge industry are controlled by members of the Gen Rich class/.../In contrast, Naturals work as low-paid service providers or as laborers...Gen Rich and Natural children grow up and live in segregated social worlds where there is little chance for contact between them/.../the Gen Rich class and the Natural class will become the Gen Rich humans and natural humans-entirely separate species with no ability to crossbreed... (Silver, 1997:6-7)

Silver medger att polariseringen detta medför kan vara orättvis. Han menar samtidigt att rika familjer alltid har kunnat skaffa sig fördelar även i demokratiska samhällen, där den enskildes fria val står över alla andra politiska och sociala värderingar. Silvers konklusion skall antagligen tolkas som att genokratin inte är något nytt eller uppseendeväckande. Vi har under lång tid haft rasdiskriminering, rasåtskillnad och samhällen uppdelat i sociala klasser. Genteknologin är i det perspektivet bara ett medel som förstärker den sociala polarisering som redan finns.

## Njut av färden till en ny skön värld

Att GATTACA inte är science-fiction framstår allt tydligare även om en stor del av den genteknologiserade framtiden fortfarande är höljd

i dunkel. Vi kan inte med bestämdhet säga att Silvers m.fl. visioner/fiktioner blir verklighet. De dagliga rapporterna om de genteknologiska landvinningarna låter oss emellertid inte tvivla på vart färden går. Det finns visserligen de som försöker dämpa den kollektiva ångesten, som kloningsframstegen framkallar, men de tenderar att utgöra en minoritet som överröstas av euforiska tillskyndare inom den kommersiella delen av genteknologin. Än så länge är det sannolikt få forskare som föreställer sig en framtid där de klonar celler bortom embryostadiet. Tvärtom förvanskar denna bild gentekniken menar Weinberg (2002). Ingen vill ha kloner, ändå handlar hela diskussionen om vi i framtiden vill ha en personlig fotostatkopia i garderoben. Weinberg ser risken att molekylärbiolegerna blir sedda som *clones/clownes* som likt Dr. Frankenstein sysslar med bisarra och djupt omoraliska projekt. Men att kloning i någon form blir en rutinsysselsättning är det ingen som tvivlar på. Det är heller inte konstigt att debatten om reproduktiv kloning är aktuell när företag meddelar att de lyckats klonat de första mänskliga cellerna. De döljer inte heller att reproduktiv kloning är en del av deras affärsidé (Dunn, 2002). Även om dessa fall är påhitt förstår vi att det inte handlar om, utan när vi får den första klonade människan. Att etiska överväganden begränsar utvecklingen är inte heller sannolikt. Stock menar att:

...biological manipulation is indeed a slippery slope /.../ we are already sliding down that slope now and may as well enjoy the ride.

Med andra ord, det är lika bra att ge upp gamla föreställningar om människan och istället njuta

av de tekniska framstegen.

Det är naturligtvis svårt, för att inte säga omöjligt, att stoppa en revolution som innehåller så positiva förhoppningar för enskilda och samhället. Vi befinner oss sålunda inför dilemmat att försöka överblicka framtida konsekvenser av de val vi gör idag. Samtidigt som vi ser förhoppningar ställs vi inför situationen att mänskligt liv riskerar förlora det grundläggande värde vi hittills tillskrivit det. Liv reducerat till en kemisk-teknisk substans för att genteknikens nyttomaximering skall kunna genomföras är en fråga vi kanske inte vant oss vid ännu.

Genteknologi är ett i raden av modernistiska vetenskapsprojekt som syftar till att förbättra världen för mänskligheten. Historien och vetenskapsskepticismen har visat att de ofta misslyckats och att världen inte alltid blivit bättre av de vetenskapliga projekten. Genteknologin är möjligen ett uttryck för Francis Bacons modernistiska vetenskapsideal om utveckling och förbättring. Att inte ansluta sig till denna uppfattning tolkas ofta som bakåtsträvan. Visst är det utan tvekan så att vårt samhälle under mer än två hundra år formats i sina grundvalar av upplysningsidealet. John Locke såg att människan till sin natur strävade efter kunskap, nyttomaximering och en önskan att behärska naturen.

Genteknologin är i det perspektivet en vetenskaplig metod som bryter ned den sista gränsen och som slutligen ger människan full kontroll över naturen. Wilson, förgrundsgestalt och tidig genutopist i den sociobiologiska vetenskapsteorin, menar att samhället måste ta på sig rollen som arkitekt för den mänskliga evolutionen med målet att åstadkomma den

perfekta människan och samhället:

In time, much knowledge concerning the genetic foundation of social behaviour will accumulate, and techniques may become available for altering gene complexes by molecular engineering and rapid selection through cloning...The human species can change its own nature. What will it choose? Will it remain the same, teetering on a jerrybuilt foundation of partly obsolete Ice-Age adaptations? Or will it press on toward still higher intelligence and creativity accompanied by a greater — or lesser — capacity for emotional response? New patterns of sociality could be installed in bits and pieces. It might be possible to imitate genetically the more nearly perfect nuclear family of the white-handed gibbon or the harmonious sisterhoods of the honeybees (Wilson, 1978:208).

Genteknikens utveckling innebär att frågor som tidigare behandlades inom medicin eller religion idag har blivit var och ens angelägenhet. När genforskarna vid University of Hawaii i juli 1998 visade upp en klonad mus bedyrades att tekni-

ken inte skall användas på människor. Samtidigt hävdade andra forskare att kloning är enklare att utföra på människor. Hur vi skall träda in i det post-humana samhället är en fråga om politisk styrning. Visionerna som Silver och andra framför förutsätter oreglerad teknologi som styrs av marknadens utbud och efterfrågan. Genteknologin, lika lite som andra teknologier, behöver emellertid inte vara oreglerad. Fukuyama menar att det sannolikt inte finns något större motstånd mot ett universellt förbud av reproduktiv kloning. Frågan är om vi på det sättet undgår dystopierna. GATTACA uppstår ändå eftersom genteknologin är så mycket mer än kloning. Problemet ligger snarare i distributionen av de genteknologiska framstegen. Det räcker inte med att alla har samma möjligheter till genterapi om inte alla har samma förutsättningar att njuta teknikens landvinningar i en skön ny värld.

## Abstract

This article explores the debate concerning the social consequences of biotechnology. The development of the post-human society challenges ideas and foundations of the liberal democracy. Both utopian and dystopian views of the post-human society are challenged. The article also shows that market mechanisms direct, which increases the social polarization between Gene Rich and Natural classes of humans. This seems

like science-fiction, but the article shows that the factors of the post-human society already influences relations between people and groups and not the least, what human life really is.

★

Key words: Biotechnology, post-human society, social polarization.

## ★ Referenser

- Baudrillard, J. (1981) *Simulacra and Simulations*. New York: Semiotexte.
- Baudrillard, J. (2000) *The Vital Illusion*. New York: Columbia University Press.
- Boylan, M. & Brown, K. E. (2001) *Genetic Engineering: Science and Ethics on the New Frontier*. Upper Saddle River: Pearson Education.
- Buchanan, A. m.fl. (2000) *From Chance to Choice: Genetics and Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Charles, D. (1992) "Criminal Error". *New Scientist*, September.
- Commoner, B. (2002) "Unraveling the DNA Myth: The Spurious Foundation of Genetic Engineering". *Harpers Magazine*, February.
- Cowley, Geoffrey. (1996) "Flunk the Gene Test and Lose Your Insurance". *Newsweek*, 23 December.
- D'Souza, D. (2000) *The Virtue of Prosperity: Finding values in an age of techno-affluence*. New York: The Free Press.
- Dunn, K. (2002) "Cloning Trevor". *Atlantic Monthly*, June.
- Duster, T. (1990) *Backdoor Eugenics*. New York: Routledge.
- The Economist. (2002) "Send in the Clones", august 24-30.
- Foucault, M. (1978) *The History of Sexuality, Vol 1*. New York: Vintage Books.
- Fukuyama, F. (2002) *The Post-Human Future: Consequences of the Bio-Technological Revolution*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Geller, L. m.fl. (1996) "Individual, Family, and Societal Dimensions of Genetic Discrimination: A Case Study Analysis". *Science and Engineering Ethics*, 2 (1): 71-88.
- Gilbert, W. (1992) "A Vision of the Grail", s 83-97 i Kevles & Hood (red), *The Code of Codes: Scientific and Social Issues in the Human Genome Project*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Greely, Henry T. 1992. "Health Insurance, Employment Discrimination, and the Genetics Revolution", s 264-280 i Kevles & Hood (red), *The Code of Codes: Scientific and Social Issues in the Human Genome Project*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Herrnstein, R. J. & Murray, C. (1994) *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*. New York: The Free Press.
- Hirschi, T. & Gottfredson, M. (1990) *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Hubbard, R. & Wald, E. (1993). *Exploding the Gene Myth: How Genetic Information Is Produced and Manipulated by Scientists, Physicians, Employers, Insurance Companies, Educators, and Law Enforcers*. Boston: Beacon Press.
- Human Genome Project. (2002) What is the Human Genome Project. [www.ornl.gov/hgmis](http://www.ornl.gov/hgmis). (19 aug, 2002)
- Iles, A. T. (1996) "The Human Genome Project: A Challenge to the Human Rights Framework". *Harvard Human Rights Journal* 9: 27-60.
- Kevles, D. J. (1985) *In the Name of Eugenics: Genetics and the Uses of Human Heredity*. New York: Knopf.
- Kevles, D. J. (1992) "Out of Eugenics: The Historical Politics of the Human Genome", s 3-36 i Kevles & Hood (red), *The Code of Codes: Scientific and Social Issues in the Human Genome Project*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Koshland, D. (1989) "Sequences and Consequences of the Human Genome". *Science*, October 13.
- Latour, B. (1993) *We Have Never Been Modern*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Maranto, G. (1996) *The Quest for Perfection: The Drive to Breed Better Human Beings*. New York: Scribner.
- Mednick, S. & Moffit, T. E. (1987) *The Causes of Crime: New Biological Approaches*. New York: Cambridge University Press.
- Nelkin, D. (1992) "The Social Power of Genetic Information", s 177-190 i Kevles & Hood (red), *The Code of Codes: Scientific and Social Issues in the Human Genome Project*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pence, G. (1998) *Who's Afraid of Human Cloning?* Lanham: Rowman & Littlefield.
- Rabinow, P. (1996) *Making PCR: A Story of Biotechnology*. Chicago: Chicago University Press.
- RAFI (Rural Advancement Foundation International). 1993. *Communique*, May. Ottawa, Canada.
- Ray, J. C. , R.V. Del Carmen & J.D. White. (1985) *Attacks on the Insanity Defense: Biological Psychiatry and New Perspectives on Criminal Behaviour*. Springfield: Thomas.
- Rifkin, J. (1998) *The BioTech Century: Harnessing the Gene and Remaking the World*. New York: Tarcher Putnam.
- Silver, L. M. (1997) *Remaking Eden: Cloning and Beyond in a Brave New World*. New York: Avon Books.
- Smith, A. (1975) *The Human Pedigree*. Philadelphia: J.B. Lippincott.

Stock, G. (2002). *Redesigning Humans: Our Inevitable Genetic Future*. Boston: Houghton Mifflin.

Toufexis, A. (1993) "Seeking the Roots of Violence", *Time*, 19 April.

Tännsjö, T. (2002) *Axess, mars*.

Watson, J. D. (1992) "A Personal View of the Project", s 164-173 i Kevles & Hood (red), *The Code of Codes: Scientific and Social Issues in the Human Genome Project*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

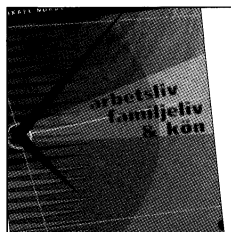
Weinberg, R. A. (2002) "Of Clones and Clowns". *Atlantic Monthly*, June.

Wilson, E. O. (1978) *On Human Nature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Wrangham, R. & Peterson, D. (1996) *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*. Boston: Houghton Mifflin.

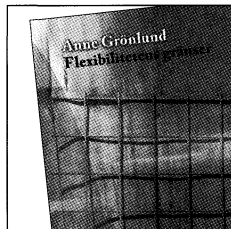
*Nya böcker om*

# arbetsliv & familj



## **Flexibilitetens gränser. Förändring och friktion i arbetsliv och familj** av Anne Grönlund

Ordet flexibilisering har blivit symbolen för en rad storslagna förhoppningar. Flexibilitet ses som en ödesfråga för moderna organisationer och antas bana väg för ett mer jämställt och familjevänligt arbetsliv. Men i vad mån grundar sig egentligen dessa förhoppningar på fakta?



## **Arbetsliv, familjeliv och kön** av Mikael Nordenmark

Konflikten mellan arbetsliv och familjeliv är ett brännande ämne i 2000-talets Sverige. Trots alla ideal om jämställda parrelationer är realiteten fortfarande en ojämlig fördelning av ansvar för hushållsarbete och förvärvsarbete mellan män och kvinnor.

I denna bok analyseras hur mycket kvinnor och män deltar i förvärvs- och hushållsarbete samt hur det påverkar välbefinnande och rollkonflikter. Varför ägnar män fortfarande mer tid åt förvärvsarbete medan kvinnor utför en större del av hushållsarbetet?

*www.borea.nu*

## Sagan om det stora skeppet Sverige och de sociala vetenskaperna

SVERIGE HÅLLER SIG flytande — måste segla vidare — på den stora oceanen. Eftersom endast några få torrdockor finns i världen måste alla reparationer och ombyggnader ske under seglats. Det är ett styvt jobb. Byte av rostiga skrovnitlar måste ske nit för nit för nit. Annars läcker det och livbåtar finns inte till alla. Nere i skrovets murkna dunkel lever matroser, kökspersonal och tredjeklass passagerare. Högst uppe på kommandobryggan tronar den pråliga kaptenen, som vanligen ägnar kvällarna åt ett parti bridge tillsammans med gräddan av passagerarna på förstaklass. Maskinchefen nere i skrovets djup brukar säga att det är han — "Chiefen" — och ingen annan som är skeppets verkliga bas, eftersom det trygga dunket från hans ångkraft driver skeppet framåt. Kapten ler och påminner om att utan kommandoöverbyggnaden skulle kaos uppstå och orienteringen förloras. "Gnisten" uppfångar svårtydbara signaler från den yttre rymd, som natttid hotfullt välver sig över skeppet, och han påstår sig veta vart och varför skeppet är på en oändlig resa.

I folklivet på promenaddäck kan man träffa på en psykolog. Någon att tala med när tanken på det bråddjup som öppnar sig under skrovet blir

alltför påtaglig. Eller när folk bara missförstår varandra, börjar bråka och blir rädda. Det händer allt oftare. En sociolog har också smugit sig ombord. Udda typ. Skriver på någon slags roman om hur förstaklassens passagerare kråmar och krumbuktar sig på soldäck. Hur kampen om stolarna förlöper och hur det inledande flirtiga samspelet vid embarkeringen stelnar till roller och dystra masker ute till havs. Ibland sitter han i baren och är full. Till någon har han uppgett sig som en "deltagande observatör" — han är med fast han inte är med — och det finns ett rykte om att han varit ner i pannrummet och kloakerna. Oklart dock i vilket ärende.

En stormig höstdag började eldarna, matroserna och kökspersonalen bråka. Först med varandra och sedan steg misstämningen som ett muller ur skrovets djup. Det är alldeles för varmt, mörkt och trångt här nere, sa man. Hytterna måste byggas om och ångdriften ersättas med något annat. Dessutom är maskinchefen en riktig djävul. Han lyssnar aldrig på vad vi har att säga. Prata ni med kaptenen, sa chiefen ironiskt, så får ni se vem som bestämmer ombord. En sak skall ni veta. Stänger vi av ångan går det illa. Och nu är det dags att fylla på kol i ugnen.



En eldare och några matrosor bildade då en delegation och fann till slut vägen upp till soldäck. Kaptenen lyssnade och tummade på sin stiliga uniformsmössa. Han såg allvarligt ner på däcksplankorna. Senare under kvällens bridgespel nämnde han en passant sitt möte med eldaren. Imponerande karl, visste inte att han var så svart och stor. Kan väl aldrig vara så eländigt som det berättades. Märkligt att vuxna karlar inte lärt sig bita ihop. Under min tid i flottan fick vi... Men damerna tappade snabbt intresset. Sådana berättelser var helt enkelt inte riktigt trovärdiga. Framförallt var det ogörligt att utveckla en så råbarkad historia till en intressant konversation. Sorlet i salongen återgick till det gamla vanliga.

Måndag morgon upphörde tvärt ångmaskinens dunk. Någon fan har skruvat isär ångregulatorn, meddelade maskinchefen. Kaptenen log när han hörde "Chiefsens" upphetsade ton. Och kaptenen sade lugnt att jag har sedan länge en god kontakt med en eldare och hans matrosor. Jag tar och kallar upp dem till mig.

Nej, vi vet inte vem som skruvat isär ångregulatorn, men det kan nog ordna sig med gemensamma krafter, svarade eldaren. Men då får du se till att bygga om lite grann under däck och dessutom vill vi inte ha med "Chiefen" att göra. Ja, visst sa kapten. Jag bestämmer också att vi hädanefter skall ha regelbundna möten här hos mig. Också ni måste vara med och bestämma. Men, för att det inte alldeles skall gå åt helvete, vill ni vara snälla och skruva ihop regulatorn och starta maskinen igen när ni kommer ner?

En filosof och en statsvetare stod just och njöt

av sin konversation i brisen på promenaddäck, när skeppet tappade fart och vinden förlorade fräschör. De tänkte över sin belägenhet och gjorde slag i saken. Vi måste byta några allvarsord med kapten! På väg in i kaptenens hytt mötte de eldardelegationen, som nu var på väg ner till sina kamrater. Bullriga typer, undrar vilken klass eller kategori, sa filosofen. Sannolikt fripassagerare, sa statsvetaren. Kaptenen slog ut med armarna och log. Välkomna mina herrar!

Ni skulle kunna hjälpa mig med ett gemensamt problem, med betoning på gemensamt och inte problem. Alla måste vi fortsätta vår resa — svalka är också nödvändigt dessa dagar — om ni tar och bildar en liten förening skulle vi kunna bjuda in några intressanta typer av det slag ni just mötte. Ett slags studiecirkel. Dom behöver någon att prata med i pannrummet. En misstämning sprider sig och vi sitter ju alla i samma båt. Varför inte ordna intressant kvällsunderhållning med ett lite allvarligare innehåll där alla kan mötas och ha det gott? Lysande, sa filosofen, och såg liksom för sin inre syn en storslagen vision av folkupplysning. Jag sköter kallelser och stadgar. Om det behövs, skriver jag också protokoll på engelska, tyska och hjälplig franska, sa statsvetaren och rättade till slipsknuten. Allt måste ju skötas på rätt sätt. En suck av glädje gick genom hytten. Skeppet riste till och dunket hördes återigen i det välsignade skrovet.

När solen gått i moln morgonen därpå kom maskinchefen upp på bryggan. Kaptenen lade en gammal sjöfartstidning på stolen och gjorde en elegant gest med armarna, var så god och sitt, vad kan du ha på hjärtat? Jag slog ihjäl den slemme

eldaren och några av matroserna, sa "Chiefen". Nu går vi full fart framåt igen. Och min delegation?, frågade kaptenen förväntansfullt. Med eller utan deleganånting, svarade "Chiefen", nu skyfflar alla kol. Hoppas bridgespelet går bra.

Värre blev det när gnisten dök upp i slutet av veckan. Varför springer helt plötsligt alla hos mig, undrade kaptenen. Han började tröttna på allt tjafs, middagen skulle snart serveras och skeppskapet spelade ju upp. Men gnisten stod på sig: -Jag har uppfångat ett meddelande från den ryska ångaren Illusjin. Eldarna, matroserna och kökspersonalen har stängt av ångan och dragit ur bottenventilen. De har tagit över ett sjunkande skepp och de styr nu rakt mot oss. Vad gör du?

Vi inför naturligtvis allmän — vad heter det nu — rösträtt, sade då kapten. Alla ombordvarande måste nu hålla ihop och gemensamt bestämma hur vi skall hålla ångan uppe, låta bli bottenventilen och dessutom undvika kontrakurs med Illusjin. Men den storm som mullrade vid horisonten var som ett förebud om sämre tider.

När stormen nu vräkte havet över Sverige samlades alla barn, vuxna, gamla gummor och gubbar, matros och eldare, ja till och med "Chiefen", kring livbåtarna. Man målade dem vita och putsade på vinscharna. Någon skrev skyddande ord på båtar och frälsarkransar — "Neutralitet" och "Gud frälse oss från oväder" hade man präntat dit — och se stormen avtog i styrka. Kapten som nu också börjat spela bridge med eldaren varje torsdagskväll — utom när det blåste för hårt — var nöjd och belåten, trygg och glad. En sol lyste kring hans ansikte och allt var

ljus och lätt.

Men den turbulens som stormen lämnat efter sig spred oro och missmod. Ingenting var längre lika bra som det inte hade varit någon gång. Chiefens ögonbryn blev åter så där mörka, misslynta och stränga, som en gång för länge sedan då ångregulatorn gått sönder. Någon mystisk ämbetsman hade nu tydligen börjat dela ut gratis godis till ombordvarande besättning och passagerare. Den nye eldaren, många matros och framförallt kökspersonalen satt hela dagarna och snaskade ur sina godispåsar. Det hade börjat redan med livbåtarna — en del fick för sig att man kunde överge skeppet och att vi inte alla egentligen sitter i samma båt — och nu hade ingen lust att skyffla kol längre. All denna förtjusning över godis är förödande — den där studiecirkeln på tredjedäck där alla är med och ger sina små synpunkter på allt utom ångdriftens betydelse för sjöfarten kommer att utvecklas till en barnslig huggsexa — sa "Chiefen" med ännu bistrare uppsyn.

Kapten blev ledsen och trött. Han visste helt enkelt inte längre vad han skulle ta sig till med alla barn och gummor ombord. Statsvetaren lutade åt att det överdrivna intresset för godis kunde ha med oron efter stormen att göra. Tankarna trevade sig i riktning mot ett nytt slags studiecirkel — kanske i större skala än sist — men risken att det hela skulle kunna urarta på något sätt kunde bedömas som överhängande. Filosofen var tydligare. Liksom för hans inre stod nu visionen om den förlorade friheten klar. Det är frihet vi alla behöver. Fri sikt över haven och horisonten. Vi måste börja på nytt. Skruva isär

alla gamla berättelser om regulatorn, studiecirklar, livbåtar och allt annat bråte som samlats! Vi har läst för många sagor om Sverige som vore hon en lyxängare i en skyddad vik i utkanten av det stormiga havet. Jag har det! Människan måste välja bort det gamla, därför valfrihet. "Chiefen" muttrade bistert från sitt pannrum: Då får någon ta och välja att skyffla kol annars tappar vi — med förlov sagt herr filosof — styrfart och går på grund. Med eller utan kapten. Dysterheten lägrade sig över Sverige där hon strävade mot solnedgången.

Sänt från himmelen kommer då ett glädjebudskap. "Gnisten" rusar strålände ut från sin hytt med en uppfångad signal från den yttre rymden. Räddning kan och kommer att ske genom att hela skeppet helt enkelt blir större. Denna fantastiska tillväxt kommer att ske -inte genom ombyggnad under däck, inte genom studiecirklar och möten av allehanda slag, inte heller genom den gamla hantverksmässiga nit för nit för nit under seglats-metoden. Nej, det större skeppet skapas här och nu genom allas bidrag. Genom att vi helt enkelt springer fortare på promenaddäck och klättrar efter väggarna i hytt och pannrum. Det låter otroligt, men är vår sanna frälsning. En ny vetenskap är född med ett budskap om en tävlan där var och en väljer sin egen bästa gren. Man kan på det sättet faktiskt få hela skeppet att växa i samtliga riktningar.

Ett jublande budskap är oss sänt! Vi springer alltså lever vi! Vi växer alltså flyter vi.

Kan det vara sant? Ett rop rullar fram genom hyttkorridorerna på första, andra och tredje däck, sveper därefter som en storm längst promenad-

däck, drar omkull alla solstolarna med deras fladdrande tyg i vinden, och rullar dånande ner för alla trappor och lejdare; var är sociologen? Vi måste få veta hur en påhittig, bildad och eftertänksam person ställer sig till budskapet! Inne i baren när dånet slutligen vår hjälte, där han sitter i psykologens knä och näbbas lite om gender-teori. Han kommer på benen med simmiga ögon och lyckas resa sig så elegant och nonchalant som den prekära situationen medger.

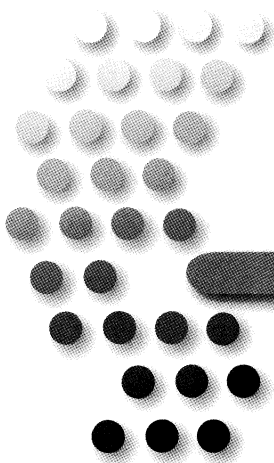
Tillväxt annars sjunker vi? Ja, kanske, kanske inte. Han söker efter orden. Förväntan stiger. Eldaren och hans matrosor tornar upp sig i barens rök. Tillväxt, annars dör vi? Tillväxt, annars sjunker vi? Tillväxt utan ånga och eldare? Tillväxt är att springa fortare, att sälja mer till varandra, tillväxt är som att äntligen få fast mark under fötterna? Tillväxt som en enda gigantisk sprintertävling ombord?

Tillväxt som hela grejen när skeppet bara sväller och växer?

Vad säger du?

Ursäkta, ursäkta, säger sociologen, med ett återfunnet leende och banar sig väg i massan som flockats. Han har just funnit på råd. Ursäkta, jag har ett viktigt möte på promenaddäck. Filosofen, statsvetaren och jag har fått ett uppdrag från Sjöfartsverket att utvärdera studiecirkelarna på tredjeklass. Dörren slår igen och i luftdraget bildas virvlar i röken. "Gnisten" knäpper på radion och dansen börjar i baren.

Rolf Å Gustafsson,  
professor i medicinsk sociologi,  
Arbetslivsinstitutet



**Ulla-Britt Wennerström:**

## **Den kvinnliga klassresan**

Göteborg Studies in Sociology  
No 19, 2003

ISBN: 91-974437-5-1

**Vilka är kvinnors** erfarenheter av uppåtgående social rörlighet? Hur är den kvinnliga klassresan möjlig och vad är avgörande för en sådan väg genom livet? Med dessa frågor inleder Ulla-Britt Wennerström sin avhandling *Den kvinnliga klassresan*. Klassresan är därmed bestämd som, med Wennerströms ordval, "kvinnors sociala förflyttning mellan positioner, deras erfarenheter, strategier, och den sociala rörlighetens villkor".

Avhandlingen bygger på livshistoriska intervjuer med 14 kvinnor födda och uppväxta i arbetarklassen på orter i varierande storlekar från norr till söder i Sverige. Samtliga bor idag i storstäder. Merparten av dem är födda sent 1940- och tidigt 1950-tal. De har alla genomgått högskole- eller universitetsutbildningar och gjort professionella karriärer inom områden som utbildning, kultur, social omsorg och politik.

När de intervjuas har de hunnit långt i yrkeskarriären. De är där till alla mödrar med erfarenhet av skilsmässor. Läsaren möter således kvinnliga klassresenärer med akademiska utbildning, familj och barn och yrkeskarriärer. Wennerströms avhandling utgör otvetydigt ett mycket viktigt bidrag till social rörlighetsforskning om de 5 procent kvinnor som med ursprung i arbetarklassen har tagit sig till högre tjänstemannapositioner.

Metodologin tar sin utgångspunkt i avgörande förbindelser mellan det levda livet och den berättade historien om detta liv. Avhandlingen avser livsvillkor och erfarenheter, inte diskurser. Med andra ord intresserar den sig för relationerna mellan de sammanhang som livet blivit till i, den berättande människans förmåga att förstå sitt liv i dessa sammanhang och forskarens, i detta fall Wennerströms,

förmåga att lyssna till och förklara och tolka denna komplexitet. Det kräver i sin tur en kombination av empiri (individens livshistoria och dess strukturella förutsättningar och sammanhang) och tolkning via teoretisk analys. Med andra ord ett sökande efter homologier. Allt för att nå fram till, som Wennerström formulerar det, en *realistisk förståelse* av den kvinnliga klassresan.

Den metodologiska övertygelsen är starkt förbunden med valet av sociologisk teori. Wennerström har valt den kritiska realismens ståndpunkt och i synnerhet den engelska sociologen Margaret S. Archers variant av denna realism. Men också andra teoretiker tillämpas, till exempel Pierre Bourdieu. Några exempel på viktiga antaganden om verkligheten, samhällets och människans natur är:

▮ att sociohistoriska villkor är avgörande för människans tillblivelse som människa och rymmer såväl sociala och kulturella som individuella och personliga dimensioner. Struktur blir lika avgörande som praktiker, handlingar och agentskap.

▮ att det sociologiska kunskapsintresset gäller svar på frågorna "varför?" och "hur?". I detta fall varför och hur social rörlighet sker och med vilka konsekvenser.

▮ att vetenskaplig kunskap produceras i en öppen och föränderlig värld. Vetenskaplig kunskap är socialt, tidsmässigt och kontextuellt konstruerad.

▮ att forskning kräver teoretiska slutledningar och tankeoperationer

▮ att individ/samhälle, empiri/teori och konkret/abstrakt förbinds i förståelsen av varför studiens arbetarklasskvinnor blir klassresenärer och hur det hanterar denna resa.

▮ att analysera empiri är att teoretiskt rekonstruera den.

Följande formulering av Andrew Sayer sammanfattar på ett bra sätt Wennerströms metodologiska och teoretiska grund:

*What causes something to happen has nothing to do with the number of times we have observed it happening. Explanation depends instead on identifying causal mechanisms and how they work, and discovering if they have been activated and under what conditions.*

Följaktligen måste kausalitet sökas i relationen mellan strukturella omständigheter och aktörers aktiva handlingar. Eller, som det heter i den sociologiska vokabulären: i "öppna villkor" söks orsakssambanden "främst i den transfaktiska intransitiva delen av verkligheten, och inte som i positivismen i förekomsten av regelbundna sammanfall av observerbara händelser". Archer intresserar sig för såväl *strukturella villkor* (relationer mellan positioner i den sociala fördelningen av materiella resurser) och *kulturella strukturer* (överensstämmelser och icke-överensstämmelser mellan olika skrivna och oskrivna regler i ett samhälle) som *agentskap* (för-

mågan att formulera projekt och upprätta handlingsstrategier för att nå dem).

I detta sammanhang är begränsningar och möjliggörande relationella aspekter av verkligheten. Här verkar två interrelaterade krafter: "strukturellernas mekanismer" respektive "människornas projekt". Relationen, eller interaktionen, mellan handlande agenter och strukturella och kulturella villkor är således central i Wennerströms avhandling. Ansatsen kallas *morfogenetisk*. Olika slags emergenta kausala egenskaper finns i och genom relationen och dess utfall. Det är i detta teoretisk-metodologiska kraftfält som den empiriska beskrivningen och analysen av klassresan utspelas.

Med hjälp av Archer betonar Wennerström särskilt betydelsen av agentskap liksom emotioner och identitet: "att människor alltid tillför något eget, som dels kan ses som tidsbundet och möjliggjort av rådande samhällsvillkor, och dels som uttryck för en individuell och subjektiv inriktning i livet". Agentskap innebär förmågan att reflektera över villkor och sammanhang och därigenom möjligheten att kreativt designa om sociala miljöer, villkor, institutioner. Hur människan erfar och möter omgivningen är avgörande för agerande och identitet. Här betonas särskilt den "inre interaktionsprocess" och "inre dialog" som ger vägledning för handlingarna. Wennerströms intresse för den kvinnliga klassresenären rymmer de

mänskliga handlingarnas "känslomässiga grund". "Känslor vägleder", skriver hon, "agerandet i sociala situationer i strävan efter såväl yttre som inre balans i livet". Känslorna skall emellertid ses i relation till den kritiska realismens grundfundament: det *finns* en verklighet som ger upphov till känslorna. "Emotions are about something in the world", skriver Archer, och: "they are effective modes of awareness of situation". Denna insikt relateras till fenomen som erkännande och egenvärde. Också den inre dialogen utgör ett emergent strata som Wennerström tydliggör analytiskt och empiriskt. Den subjektiva förmågan är avgörande för såväl personlig som social identitetsutveckling.

Klass och kön i klassresenärernas liv är något de *blir, förkroppsligar* och *agerar ut* och, därmed, *erfar — känner*. Det genusociala är därmed också något som kan hanteras och förändras. Inte bara socialt, ekonomiskt och kulturellt utan, åter, också emotionellt. Känslor återkommer i avhandlingens alla delar och vrår. Med hjälp av Steven Wainright argumenterar Wennerström även för ett *emotionellt kapital*: kraften och förmågan att agera.

Avhandlingens empiri om och analys av den kvinnliga klassresan är disponerad i fem kapitel. Dessa, vilka måste läsas och förstås i relation till varandra, betonar mot bakgrund av avhandlingens urval av undersökningssubjekt, teoretiska och metodologiska vägval och

avgränsningar olika undersökningsområden med relevans för studiens vägledande frågor och syfte: den kvinnliga klassresans hur och varför, yrkeskarriärens erfarenheter och strategier, äktenskap, familj och barn, klasresans betydelse för barn, föräldrar, profession och samhälle och klassresa som identitet: agent-skap och sociokulturellt öde.

I kapitel 4, *Av egen kraft — drivkrafter och strävvan hos kvinnliga klassresenärer*, fokuseras hur och varför de studerade arbetarklasskvinnorna blir klassresenärer. Svaren, eller de emergenta krafterna eller mekanismerna, är många, interrelaterade och ambivalenta. Uppväxten präglas å ena sidan av grundtrygghet och hårt arbetande och ansvarstagande mödrar och å andra sidan av starka känslor av social och ekonomisk orättvisa, "vi" och "dom", utsatthet och brist. I vissa fall också av faders rädsla för döttrar med egna åsikter, viljor och vägval. Och så den egna kraften producerad under dessa villkor: skötsamhet och ordentlighet, lust att läsa, skolframgångar och investeringar i kultur och utbildning. Inte minst vägleds kvinnorna av revanschlusta gentemot uppväxtmiljöns brister och den traditionella kvinnorollen. Här finns en stark längtan bort och förhoppningar om ett bättre och annorlunda liv. Förkroppsligad ilska och aggressioner hör också till bilden. I Archers anda synliggör Wennerström på ett föredömligt sätt hur strukturella förutsättningar — uppväxtmiljö

och ett skolsystem som gör det möjligt för studiens unga kvinnor att bli klassresenärer — samspelar med "inre känslomässiga och subjektiva elaborering". Men klassresan lämnar inte ursprunget bakom, det lever kvar. De kvinnliga klassresenärerna vill också betala tillbaka och göra föräldrarna, inte minst mödrarna, stolta.

I kapitel 5, *Yrkeskarriär med förnuft och känsla*, riktas intresset mot resenärernas yrkeskarriärer. Wennerström ser dessa som ett uttryck för "frihetens möjligheter" men också dess "gränser". Den kvinnliga klassresan har sina "möjlighetskostnader". Den "rätta" mannen, det "rätta" jobbet och den "rätta" arbetsplatsen är en krävande och svårhanterlig kombinationsstrategi. Kvinnorna förundras över sin klassresa och yrkesmässiga position.

Å ena sidan har yrkesframgångarna gett dem självtillit. Genom hanterandet av åtskilliga kvalfyllda situationer och personlig övervin-nelse har de tillägnat sig en ny identitet — ett agentskap. Å andra sidan rymmer den professionella tilltron även tvivel. Vem är jag? Hur var detta möjligt? Förhållningssättet i yrket är ambitiöst och väglett av plikt och ansvar. Man bevisar rätten till sin position genom duktighet. Med yrkesframgångarna kommer livsglädje och stolthet. Den ambitiösa satsningen på yrkeskarriären ska också gå ihop med familjen. De kvinnliga klassresenärerna erfar den stora yrkesarbetsbördan och det

omfattande familjeansvaret som "ett gummiband tänjt till bristningsgränsen". Men trots dessa känslor av ambivalens och otillräcklighet är yrkeskarriärerna i huvudsak något mycket positivt.

I Kapitel 6, *Klassresa och äktenskap*, behandlas äktenskapliga relationers betydelse i kvinnornas liv och klassresa. Det visar sig att det är svårt med kärlek som ömsesidigt erkännande mellan två subjekt. Kärlek är inte någon given kraft för "frigörelse och handlingskraft". Den kan vara "källa till liv" men också "dödlig fara". Kvinnorollen har medfört anpassning till männens krav och livsomständigheter. Till följd av ett omfattande reproduktionsansvar har de kvinnliga klassresenärerna ofta fått utplåna delar av sin personliga identitet. Med egen yrkeskarriär "sätts mycket i rörelse av makt- och dominansförhållanden inom äkten-skapet" och "påverkar den inbördes relationen". Också i denna analys betonar Wennerström den inre dialogens elaborering av förnuft och känsla liksom olika och mångfaceterade erfarenheter: möjligheter och begränsningar i vilka klass- och kön möts i skilda världar.

Den egna karriären leder till skilsmässa och personlig och social utveckling. De flesta av resenärerna är omgifna. Ingen av dem lever vid intervju tillfället med en man ur arbetarklassen. Även om mötet med en medelklassvärld ofta leder till en återerövring av positiva aspekter av det egna sociala ursprunget hör

uppenbarligen inte ursprungsmiljöns män dit. Kärlek rör sig uppenbarligen inte slumpmässigt över klassgränserna. Wennerströms analys blottlägger således en dubbel utsatthet som kvinna och klassresenär. Men också äktenskapsrelationer och skilsmässor är invävda i den egna utvecklingsprocessen. Skilsmässor blir en väg ut ur exploaterande och hindrande relationer och har föregåtts av ökad insikt och medvetenhet. Åter: känslö- och förnuftsbaseerat agentskap.

I kapitel 7, *I kvinnliga klassresenärers spår*, intresserar sig Wennerström för olika former av överföringar som klassresan genererar i familj, yrkesliv och samhälle. Syftet är att fånga klassresans emergenta och kausala effekter i relation till omgivningen. Hos den kvinnliga klassresenären finns ett levtt och praktiserat böra — ett tydligt agentskap: att de kunskaper man fått måste komma till användning och få betydelse i familj, arbete och samhälle. Klassresan får konsekvenser på alla livsplan. Ett särskilt tydligt exempel är de egna barnen, som blir kompensatoriska livsprojekt. De representerar den nya världen. Läxläsning uppmuntras och understöds. Barnen ska få det man själv inte fick. Kultur- och fritid blir viktiga investeringsområden. Klassresenärernas barn läser idag på högskola och universitet. Också hos barnen går ambivalensen igen. Även de har fått förståelsen av sociala villkor, klass och kön internaliserad. Grundsolidariteten med det sociala

ursprunget reproduceras liksom det sociala avstånd och den ambivalens som själva resan skapat. Inte minst erfars avståndet till det förflutna i termer av smak och livsstil.

I kapitel 8, *Klassresa och utvecklingsprocess*, fokuseras kvinnornas samlade klassreseerfarenheter i termer av identitet. Intresset riktas — utan att utesluta strukturella förutsättningar och villkor — mot klassresa som utveckling, identitet och självförverkligande, som hinder och möjligheter, som problem och glädjeämnen — som ambivalens. Å ena sidan slutsummerar kvinnorna sin klassresa med en positiv grundton. Den har fått ett lyckligt slut. Å andra sidan: om de vetat vad de vet idag hade de gjort andra val. Det sociokulturella öde som de valt — om det nu är ett öde och om de verkligen valt det — har de fullföljt med kraft och allvar — också själva ödet tycks dubbeltydigt. ”Känslan är betydelsefull” skriver Wennerström utan att därför förlora sig i det rent subjektiva. Det emotionella och förnuftet — det reflexiva — står i direkt förhållande till strukturer som förutsättningar och hinder, som något som formar men också formas. Vi talar om såväl en *inre* utvecklingsprocess som *yttre* social förändring. Social rörlighet är enligt Wennerström komplexa förändringsprocesser som härrör ur samverkande faktorer på olika nivåer i samhälle, familj och individers karaktärer. De båda världarna är på både gott och ont men utfaller

hos klassresenären, trots allt, i en nyvunnen styrka. Klassresan är i sig själv en levd ambivalens men en självförståelse har erövrats. Den kvinnliga klassresan har villkorat ett liv som via eget agentskap ändå skapat ett erkännande för vad klassresenärerna är, nämligen ”sig själva”.

I det avslutande kapitlet, *Analys och slutsatser*, försöker Wennerström mer tematiskt sammanfatta avhandlingens viktigaste resultat och analytiska poänger. Klassresan — att förflytta sig mellan olika slags livsvillkor — är en överträdelse till något annorlunda. Det är en resa som har sina strukturella förutsättningar: samhälleliga och tidsmässiga villkor, ett i formell bemärkelse öppet utbildningssystem, en arbetsmarknad som utvidgas, relationer och platser i uppväxtfamiljen, relationer i äktenskap och familj och, inte minst, förmåga till agentskap med förnuft och känsla. ”Den blev så här, och det gick så här, och jag hade inte kunnat göra den annorlunda”.

I denna formulering tror jag avhandlingens mest grundläggande tankefiguration synliggörs. Förvisso har de studerade kvinnliga klassresenärerna vuxit upp under villkor och med förståelseformer och känslor de inte valt, men de har, trots allt och till slut, av egen kraft blivit emergenta krafter och kausala mekanismer i sina egna liv. I denna form har de fått ett öde och en förnufts- och känslöstruktur vi, tror jag, på goda

grunder kan kalla klassresa — en ständig kamp mellan att bestämmas av kausala mekanismer och själv vara en emergent kraft som förstår och svarar på dessa mekanismer. I denna senare bemärkelse är klassresenärer naturligtvis människor som alla andra, men de har, som just klassresenärer, en egen specifik berättelse om just klassresans förutsättningar och utfall i deras egna liv.

Detta är vad Wennerströms realistisk "approach" kraftfullt synliggör. Sociala villkor, klass och kön, har högst påtagliga betydelser i våra liv men det har också människor själva. Förnuft och känslor har,

som filosofen Martha C Nussbaum formulerat det, "a special dignity that lifts it above the play of forces". Men om Wennerström har rätt borde man tillägga att denna värdighet utspelas inte över eller bortom krafternas spel utan i - alltid i. Och spelen och krafterna kan se olika ut och ha olika utfall: ett kan kallas klassresa, eller snarare olika former av klassresor.

Wennerströms avhandling är på så många vis föredömlig. Inte minst i det sätt hennes teoretiskt informerade metodologi möter empirin och empirin möter teori. Den lär redan ha sålt slut på första

upplagan. Som sociolog kan man inte annat än att glädjas. Utan klass—resenärens ambivalens — val eller sociokulturellt öde.

*Mats Trondman  
Professor i sociologi med  
inriktning mot kultursociologi,  
Växjö universitet*

## Nästa nummer av SF...

Debatt om idrottsforskning

Analysartiklar:

"Hälsoutvecklingen i Sverige 1980–2001"  
av Jonas Edlund & Mikael Stattin

"Tværvidenskabelig spørgeskemakonstruktion"  
av Henning Olsen

**...kommer i mars**



# ANVISNINGAR

*En förutsättning för publicering i Sociologisk Forskning är att uppsatsen inte redan är publicerad, eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av det nummer av Sociologisk Forskning där artikeln publiceras.*

## Artiklar

---

1. Sänd ditt manuskript med e-post till [socforsk@umu.se](mailto:socforsk@umu.se). Alla manuskript ska vara författade på svenska.
2. Redaktionen sänder normalt varje uppsats till två anonyma granskare för bedömning. Av det skälet anges endast titel på uppsatsens första sida. Författaridentitet ska ej framgå i texten.
3. Manuskriptet ska innehålla ett abstract på engelska om 150–200 ord. Ange även några nyckelord. Författaren ansvarar för språkgranskning av sin artikel.
4. En presentation av författaren om maximalt 400 tecken inkl. blanksteg skall bifogas. Skicka även ett fotografi i digitalt format eller papperskopia att använda till författarpresentationen.
5. Grunddata, t.ex. excelfiler till tabeller och diagram, skickas digitalt tillsammans med det övriga textmaterialet.
6. Ange var tabeller och figurer skall placeras i brödtexten. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag, 1977) eller Sontag (1977).

TILL

FÖRFATTARE

## Referenser

### BOK:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993)  
*A Sociology of Mental Health and Illness*.  
Buckingham: Open University Press.

### ARTIKEL:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula,  
O. (1996) "Repression, Revolution and  
Ambivalence: The Sexual Life of Three  
Generations", *Acta Sociologica* 39 (4): 409-430.

### KAPITEL I BOK:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya  
högskolor — ett medel för minskad sned-  
rekrytering?", s 285-308 i Erikson, R. &  
Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*.  
Stockholm: Carlssons.

## Sociologisk debatt (3000 ord)

1. Sociologiskt präglade forskningsresultat och tankegångar presenteras på ett sätt som gör den aktuell och samhällsanknuten. Kärnfulla och engagerande presentationer av texter, perspektiv och resultat, med fokus på implikationer till vår samtida akademiska och samhällsliga kontext. Exempel på bidrag kan vara:

En sammanfattning av en nyligen publicerad bok. Vad säger den senaste forskningen om ett givet ämne? Vilka implikationer finns av detta? Introduktion av internationella forskare eller forskningsresultat.

2. Bidrag bedöms av redaktionen.
3. Antalet referenser bör hållas till ett minimum.
4. Noter bör inte förekomma alls.

## Repliker (800 ord)

I syfte att skapa ett debattforum finns möjlighet att replikera publicerade debattartiklar. Repliker skall skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att debatten publicerats. Författaren till den debattartikel som replikeras kommer — under förutsättning att repliken publiceras — lämnas utrymme att svara på repliken.

## Recensioner (2000 ord)

Sociologisk Forskning publicerar recensioner av nyutkommen litteratur av sociologisk relevans.

## Forskningsnotiser (max 800 ord)

Komprimerade redogörelser för exempelvis intressanta forskningsresultat och empiriska iakttagelser som inte är tillräckligt omfattande för att bilda underlag för en hel artikel. Det kan röra sig om korta kommentarer vilkas aktualitet kräver relativt snabb publicering, presentationer av nystartade projekt och nätverk, eller information om kommande konferenser och publikationer.

# BOK NY



# FRÅN B O R É A

I *Klassamhällets kollektiva medvetande* studeras klasskillnader i åsikter om centrala samhällsfrågor. Finns det klasskillnader i synen på arbete och familj, marknad och politik, rättigheter och moral, fördelning och rättvisa? Skiljer sig svenska klassmönster från klassmönster i andra länder? Hur kan det i så fall förklaras? Förändras klasskillnaderna i åsikter och vad beror det i så fall på?

Med hjälp av data från internationellt jämförande undersökningar tecknas en bild av klasskillnader i tid och rum. I motsats till vad som ofta antagits, är klasskillnaderna i Sverige stora i jämförelse med Storbritannien, Tyskland och USA. Inte heller syns några tydliga tecken på minskade klasskillnader under de senaste decennierna. Klass är fortfarande en av vårt samhälles centrala konfliktlinjer.

Stefan Svallfors är professor i sociologi vid Umeå universitet. Han har även skrivit böckerna *Välfärdsstatens moraliska ekonomi* och *Sidospår. Essäer om klass & politik*.

PRIS: 199,-

[WWW.BOREA.NU](http://WWW.BOREA.NU)

## POSTTIDNING B

Avs:  
Sociologisk forskning  
c/o Sociologiska institutionen  
Umeå universitet  
901 87 UMEÅ

### SOCIALPSYKOLOGI I SVERIGE UR ETT PSYKOLOGISKT PERSPEKTIV

av Per Eisele

### SOCIALPSYKOLOGI – TUNNELN SOM ALDRIG BLIR FÄRDIG?

av Per Månsson

### OM EN KONFERENS

av Lars-Erik Berg

### KORPORATISME OG BOLIGREGIMER – EN BEGREPPSANALYSE

av Erling Annaniassen

### REPLIKER

### LIVSSTIL OCH LIVSFÖRING I SIMMELS OCH WEBERS KLASSISKA SOCIOLOGI

av Carl-Göran Heidengren

*I ett besök i den klassiska sociologin visas det hur två klassiska begrepp, via översättningsproblem och miss-tolkning, kommit att smälta samman till ett. Dessa två (åtskilda) begrepp har också sociologisk relevans idag.*

### EN SKÖN NY VÄLRD – GENTEKNOLOGI OCH SOCIAL POLIARISERING I DET POSTMÄNSKLIGA SAMHÄLLET

av Ulf Johansson Dahre

*Pulsen tas på den genteknologiska debatten. Är den en dystopi, utopi eller en verklighet?*

### SAGAN OM DET STORA SKEPPET SVERIGE OCH DE SOCIALA VETENSKAPERNA

av Rolf Å Gustafsson

### RECENSIONER

ISSN 0038-0342



9 770038 034001 >